

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE

SZERKESZTIK

Dr. BLAU LAJOS és Dr. HEVESI SIMON

NEGYVENEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST, 1923.

**A Magyar Zsidó Szemle negyvenedik évfolyamának munkatársai,
amennyiben dolgozataikat aláírták.**

Dr. Bernstein Béla, Nyiregyháza	95, 96
Dr. Blau Lajos, Budapest	100
Dr. Büchler Sándor, Keszthely	22, 155
Dr. Edelstein Bertalan, Budapest	39
Dr. Fischer Gyula, Budapest	2
Dr. Goldberger Izidor, Tata	79, 133
Dr. Groszmann Zsigmond, Budapest	86
Halpert Salamon, Ujpest	3
Dr. Heller Bernát, Budapest	16
Dr. Hevesi Simon, Budapest	11, 65
Dr. Kiss Arnold, Budapest	53
Dr. Kohlbach Bertalan, Budapest	137
Mandl Bernát, Budapest	68, 145
Dr. Marmorstein A., London	144
Dr. Waldapfel János, Budapest	129

TARTALOM.

Társadalom.

Dr. Fischer Gyula: Venetianer Lajos	2
Halpert Salamon: Venetianer Lajos élete és irodalmi munkássága	3
Dr. Hevesi Simon: A papnevelés problémája	65
Dr. Waldapfel János: A hittanárok képzése és képesítése	129
Dr. Goldberger Izidor: „Rabbiiskola” a Révai Nagy Lexikonban	133

Tudomány.

Dr. Hevesi Simon: Az első Pesziksa tartalmi összefüggéséről	11
Dr. Heller Bernát: Zakariás könyvének utolsó fejezeteiről	16
Dr. Büchler Sándor: A magyar zsidók multjából	22
Dr. Edelstein Bertalan: A zsidó-statisztika tévedései	39
Dr. Mandl Bernát: Zsidó és magyar vonatkozások a páduai egyetemhez 700 éves jubileuma alkalmából	68, 145
Dr. Goldberger Izidor: Zsidó történeti adatok	79
Dr. Groszmann Zsigmond: A pesti kultusztemplom	86
Dr. Bernstein Béla: Dr. Wachstein B. ספתה הדספרים , zur Bibliographie der Gedächtnis- und Trauervorträge in der hebräischen Literatur	95

Dr. Bernstein Béla: A női nevek a kismartoni zsidó temetőben ..	96
Dr. Kohlbach Bertalan: Mózes és Józsuá könyzeinek ősrégészete ..	137
Dr. Marmorstein A.: A <i>ראשון</i> szó története ..	144

Irodalmi szemle ..	42, 100, 147
---------------------------	--------------

Kutatók.

A héber nyelv védelme ..	46
Egy memorandum bevezető részéből ..	115
Eszterházy Pál herceg, Magyarország nádora, 1694. október 31-én egy köpcsényi zsidót ajánl Pozsony város tanácsának, hogy a szabad királyi város területén lakhassék és ott foglalkozást üzhessen. Közli: <i>Büchler Sándor</i> ..	155

Az Orsz. Rabbiegyesület közleményei ..	53, 125
---	---------

OLVASÓINKHOZ !

A *Magyar Zsidó Szemle* elérkezett 40.-ik évfolyamához. A drágasági viszonyok következtében ép e jubiláris év küszöbén vált további megjelenése kétségesse. A *Magyar Izrael*, az Orsz. Rabbiegyesület orgánuma régóta nem jelent meg. Elhatároztuk e két föladat összekapcsolását, így a *Magyar Zsidó Szemle* tovább szolgálja magyar nyelven azt a tudományos célt, melyet az általunk szerkesztett *Hacsoféh*, héber nyelven szolgál, amellet az Orsz. Rabbiegyesület közleményeit is magába foglalja. A Rabbiegyesület tagjai ezen megállapodásunk nyomán tagilletményként fogják a *Magyar Zsidó Szemlét* kapni. Törekvésünk lesz a zsidó tudomány népszerűsítése érdekében a szélesebb körű közönség igényeit is figyelembe venni. Méltó föladatnak tekintjük az egyetlen magyar nyelvű zsidó tudományos folyóirat további föntartását.

Dr. Blau Lajos, Dr. Hevesi Simon.

TÁRSADALOM.

Venetianer Lajos.

Lelkipásztor, tudós és igazi ember volt. Hivatása magaslatára állott és elismerésre tett szert minden téren, melyen mozgott. Széleskörű tevékenységet fejtett ki a felekezet, a szellem és a társadalom világában és mindezek, kik látták működését, kiket a barátság kötelékei fűztek hozzá, kik vezetése áldását tapasztalták, a méltánylás és szeretet érzéseivel ragaszkodtak személyéhez.

Nincs, ki nem fájlalja korai elhunytát, ki nem kesereg a vesztésén, melyet halála által szenvedtünk, ki nem siratja a hézagot, melyet betöltetlenül hagy maga után. Mindenben, mit tett, nagy hűség, odaadás és buzgalom vezérelte és soha, semmilyen, semmiféle mulasztást nem engedett meg magának. A megtestesült lelkiismeretesség volt.

Komolyan vette és önkiméletet nem ismerve, szinte szigorúsággal teljesítette papi kötelmeit, noha kedélye csupa derű és vidámság volt; részint, mert így diktálta neki jelleme, részint mert tudta, milyen a hatása a pap szavának, cselekedetének, magatartásának. Szónoklatai nemcsak lendület és költőiség által tűnek ki, hanem gyakran kemények is voltak, mint egy apának szerető intelmei, melyek a gyermeket irányítani, nevelni és annak hibáit javítani akarják. Esménye volt: az öntudatos zsidó, ki lelkesedik felekezeteért és erkölcsös munkával bekapcsolódik emberiársai javának szolgálatába. Ezt a módszert a prófétáktól tanultuk meg, kiknek fáj, ha látták, hogy népük fiai elpártoltak a vallás útjaitól és ellentétbe jutottak az erkölcs törvényeivel. Megdöbentőhangú dorgálásaik csakis abból a nagy szeretetből magyarázódnak meg, mellyel népükért rajongtak és melytől azt kívántatta meg velük, hogy Izrael gyermeke csak a tiszta ethika követésében tündököljön.

Szenvedélyes volt Venetianer tudásvágya; tanulni — életelve. Olthatatlan szomjúság égett lelkében a tudomány után. Nem elégedett meg azzal, hogy csak egy diszciplinában tökéletesbüljön, hogy kizárólagosan ennek vagy annak az ágnak ápolásával foglalkozzék — állandóan törekedett gazdagítani ismeretei tárá a tudomány legkülönbözőbb mezőiről. Természetesen az összejt a theo-

lógia; de e körül csoportosúl ismeretgyűjtésének egész organizmusa, ebből bontakozik ki tudományos egyéniségének sokoldalúsága. Alapos készütséggel rendelkezett az erkölcsstan, a vallásbölcsezet, a nyelvtudomány, az assziriológia és a történelmi kutatás területén, miről munkái és különböző folyóiratokban megjelent tanulmányai beszédes tanúságot tesznek.

Gyönyörűséget lelt a tanításban; kitűnő és példaadóan kötelességtudásu tanító volt és mint ilyen nem csekély hállára kötelezte tanítványait, kiknek szellemét minden előadásával bővítette és mívelte. És a szeretet, mellyel tanítványait magához ölelte, lényében találta forrását, nemes, emberi gondolkodásában. Ez a lénye, ez a gondolkodása önzetlen és meleg volt és még gondjában és fájdalomában sem tagadta meg magát, melyek szívét, különösen az utolsó években ostromolták. Ritkán beszélt magáról és akkor is csak legbizalmasabb barátaival; szerénysége nem engedte, hogy személyével foglalkozzék vagy mások foglalkozzanak. Azok közé a természetek közé tartozott, melyek önmagukban küzdik végig bajaikat és kinaikat és önmagukban keresik az erőf lelkük csöndje megzavart egyensúlyának helyrebillentésébe. Barátai inkább áldott jókedvűsége tulajdonságáról ismerték őt és arról a kedves megértésről, melyet irántuk tanúsított. Öszintesége és nyíltszívűsége nem gyűlölte ugyan az álnok, hazug, csalárd embert — a gyűlölet érzése idegen volt tőle, — de meg tudta érteni vele, hogy maradjon tőle távol. Ép úgy nem űzte a hizelgés jövedelmező iparát, mert minden egyszerűsége és igénytelensége mellett, megtudta övni jogos büszkeségét.

Szép, egyönteltű, összhangzó jellem volt Venetianer, szeretetre- és tiszteletreméltó egyaránt. Képét szívünkbe zártuk, emlékéit áldani fogjuk.

Fischer Gyula.

Venetianer Lajos élete és irodalmi munkássága.

Életrajzi adatok.

Venetianer Lajos született 1867. május hó 19-én Kecskeméten, ahol atyja mint dajjen működött. Vallásos szellemben nevelte gyermekeit a zsidó tudományokban jártas férfi. Három fia és három leánya volt. Sándort a legidősebbet papnak szánta az apa, de az ifju kitért s pap lett ugyan, de a református egyháznak volt

kiváló lelkipásztora. Kb. husz évvel ezelőtt hunyt el Ujlövön. Az apa csalódott keservesen első gyermekében, nem is nevelte második fiát, Adolfot papnak. Mint kereskedő élt és halt meg Szabadkán 1919-ben. Három nővére özvegyen él Szegeden. Legkisebb gyermek Lajos hajlandóságot mutatott a papi pálya iránt. Élénk-eszű gyerek volt, aki első elemi osztályát kivéve végig jelesen végző eminens volt. A középiskola 4 alsó osztályát a kecskeméti piarista gimnáziumban végezte. Ekkor költöznek Szegedre, ahol Löw Immanuel nagy hatással van a családra, köztük természetesen a fiatal Lajosra is. A Rabbiképző alsó tanfolyamán folytatja tovább gimnáziumi tanulmányait jeles eredménnyel. Mint negyedik osztályú tanuló 1885-ben beküldi az Egyenlőségnek első dolgozatát „Tanulmányok“ (a zsidó mint típus a magyar irodalomban) címen, amelyet az akkori magas nivóju ujság méltónak talál a közlésre. Érettségi után megkezdődik a komoly munka. A szeminárium ragyogó triumvirátusa (Bloch-Bacher-Kaufmann idején rengeteg sokat kellett tudni a theologus ifjunak. Az ifju Venetiáner, bár apjánál tanult csupán s nem volt jesiva növendék, fényesen megfelelt az óriási követelményeknek. Ötödik és hatodik félévét (1888—1889) Breslauban hallgatta a szemináriumban s az egyetemen. Klasszikusan megtanult itt németül. Egy évvel hazajövele után, 1890-ben tette le a filozófiai doktori vizsgát. Értekezése: Schemtob ibn Falaquera középkori filozofus, „A fokozatok könyve“ c. munkájának ismertetése. Ekkor már kész tudós, mert e munka ugy terjedelmével, mint anyagának feldolgozásával magasan kiemelkedik az e fajta művek közül. Ettől a dátumtól kezdve minden év meghozza a maga értékes dolgozatát. Előkelő külföldi és hazai folyóiratok — felekezeti és társadalmi egyaránt — hozzák ragyogó tollal írott értekezéseit, tanulmányait, mint ezt a bibliografia mutatja.

1892-ben avatják pappá. Rövid ideig Löw Immanuel mellett működik, majd Csurgóra hívják meg. Mielőtt elfoglalná a csurgói papi széket, feleségül veszi Szigetváron Ehrenfeld Reginát, akivel 1893-tól, 1916-ig boldog családi életet él. Négy gyermekük születik. Három leány és egy fiu. Ilonka leánya, egyik sok reményre jogosított művésznője a magyar színeletnek, Piroška doktor med., a Bókay klinikán praktikáns, Márta pedig — ki végzett gyógyszerész. Varga újpesti bőrgyáros neje. Kis leánykájukban sokat gyönyörködött a szerető nagyapa s ide tért felüdülni a szellemi munkában elfaradt tudós. Legfiatalabb gyermeke György, aki

Berlinben hallgat a vegyész-mérnöki szakon. Csurgón két évig marad s eközben Kolozsváron megszerzi tanári oklevelet a magyar és német nyelvből. Tanított is a csurgói református gimnáziumban, 1895. végén meghívják Lugosra, ahol nem egész egy évig marad, mert Újpesten választják meg. Itt működött élete végéig, habár Bécsbe hívták, de mivel nem volt kilátása egyhangu megválasztásra, nem is reflektált rá.

Újpesti papsága alatt a hitközsége egészen megváltozik. A hitéletől elszokott hívők lelkébe beoltja az érdeklődést a zsidó vallás és eszmék iránt. Orgonával emeli az istentisztelet ünnepélyességét, megalkotja azt a közművelődési kört, melynek alapításától kezdve díszelnöke, felvirágoztatja a zsidó legényegyletet, a nőegyletbe új életet ébreszt, a megszünt iskolát az iskolaalapra való felhívással ismét a megvalósulás stádiumába hozta, az ő profektorátusa alatt jött létre s működött legújabbban a leányegylet stb. Bpsten hasonlóan nagy szerepe van a zsidó társadalmi élet színterén. Elnökségi tagja az Ore. (Orsz. Rabbi Egyesület)-nek az Imitnek, Omikenak, Szünidei Gyermektelepnek, Minosznak stb. Mindenütt érvényesült kiváló szervező tehetsége s áldásos befolyása.

Élete utolsó esztendei szomorúak voltak, nagy lelki csapások érték. 1916-ban meghalt hosszú betegeskedés után felesége s így árván maradtak gyermekei. Majd elkövetkeznek a szomorú idők (háború, forradalmak), amelyek megrendítették ezt az erős orgánomot. Befelé fáj neki keservesen minden. Egyetlen fiát külföldön kellett taníttatnia, szerény tudós lévén — szűkölködött anyagiakban. Ezekben a kegyetlen időkben állott melléje második neje Özv. Fenyvesné, sz. Pásztor Terka, aradi állomási főmérnök özvegye, egy finomlelkű megértő uriaszony, akivel 1918. júniusában esküdött meg. Ekkor megnyugodott, mert tudta, hogy gyermekeinek hű gondozója akadt. 1921-ben ünnepelték Újpesten 25 éves jubileumát. Községe s annak tagjai a szerető tisztelet ezerféle jeleivel vették körül. Ő ezt egy ragyogó szónoklatban köszönte meg úgy, hogy mindenki sirt. A jubiláns s az ünneplő közönség.

1922. október 19-én dőlt ágynak egy csütörtöki napon. Orbánc támadta meg. Erős szervezete, és feleségének és Piroška leányának odaadó, önfeláldozó ápolása, orvosprofesszoraink tudománya s az egész budapesti, id. magyar zsidóság imája küzdött a súlyos kor ellen. Hiába! Több mint 5 heti kínos szenvedés után, mely idő alatt a társadalmi kiválóságai látogatták meg kör-

ágyánál, mely idő alatt, az összes zsidó templomokban tartottak könyörgő isten tiszteleteket, sőt az újpesti kath. templomban háromszor hirdett csendes misét a beteg zsidó főtisztelendőért, csendesen elszenderült 1922. november 24-én szombaton este zárta le szemét s miután egy teljes napig aludt, megszűnt élni 25-én szombaton este 1/8 óraker az újpesti Károlyi Kórház 17. sz. szobájában. Temették kedden, 28 án 11-kor óriási részvét mellett. Sirja felett beszélt Fischer Gyula pesti főrabbi, Blau Lajos a szeminárium rektora, Heves Simon pesti főrabbi az ORE, Fábíán Béla nemzetgyűlési képviselő a polgárság, Weisz Lajos a tanítványai nevében, Újpest város polgármestere s a kecskeméti pap, Dr. Borsódi József. Koporsóját tanítványai s a hivek vállukon vitték ki a temetőbe.

Bibliografia.

Önálló munkák s különlenyomatok.

1890. 1. *A fokozatok könyve.* (Szeged.)
 1891. 2. *A felebaráti szeretet a zsidó etikájában.* (Budapest.)
 1893. 3. A munkáskérdésről. (Csurgó, k. l. a „Csurgó és Vidéke“-ből.)
 1894. 4. *Szefer hamaaiot.* (Berlin.)
 1895. 5. Az eleuzszi miszteriumok a jeruzsálemi templomban. (Budapest, k. l. a „M. Zs. Szemlé“-ből.)
 1897. 6. Die eleuzsischen Mysterien im jerusalemischen Tempel. (Frankfurt, k. l. a „Populärwissenschaftl. Monatsblätter“-ből.)
 1898. 7. A héber-magyar összehasonlító nyelvészet. (Budapest, k. l. az IMIT évkönyvéből.)
 1901. 8. *A zsidóság szervezete az európai államokban.* (Budapest.)
 1903. 9. A magyar zsidóság szervezetéről. (Bp., k. l. az „Egyenlőség“-ből.)
 1904. 10. *A zsidóság eszméi és tanai.* (Budapest.)
 1906. 11. *Ezekiels Vision und die salamonische Wasserbecken.* (Bpest.)
 1906. 12. A bibliai történet s az ujkori ásatások. (Budapest, a „Magyar Grätz“-ből, k. l.)
 1908. 13. A prófétai lektciók eredete. (Budapest.)
 1909. 14. Ursprung und Bedeutung der Prophetenlektionen. (Leipzig, k. l. a „Zeitschrift der deutschen Morgenländ. Gesellschaft“-ből.)
 1913. 15. *Jüdisches im Christentum.* (Frankfurt am Main.)
 1914. 16. *Die Messiahoffnung des Judentums.* (Budapest. Előadás a wieni zsidó hitközség előljárásága meghívására a Mérnök-és Építész-Szövetség dísztermében.)
 1914/15. 17. } I.
 1915/16. } II. Asaf Judaeus. Magyarul és ném. (Rabbik ért. Bpest.)
 1916/17. } III.
 1917/18. 18. Asaf Judaeus. (Strassburg, Carl Trübner.)
 1922. 19. *A magyar zsidóság története a honfoglalástól napjainkig.*

Szónoklatok.

1892. 1. A szeretet Izraelben. (Szabadka.)
 1892. 2. Az isteni szövetség. (Csurgó.)
 1893. 3. Kibékülés étellel és halállal. (Csurgó.)

1894. 4. Kossuth Lajos. (Csurgó.)
 1896. 5. Ezredéves ünnepünk. (Beszéd. Szeged.)
 1898. 6. 1848. márc. 15. (Újpest.)
 1898. 7. Erzsébet. (Újpest.)
 1898. 8. Dr. Boscovits Alajos. (Budapest.)
 1902. 9. Libanoni koszoru. (Kossuth Lajos 100 éves születésekor. Újpest.)
 1915. 10. Fohászok. (Ünnepi imák a frigy szekiény előtt.)
 1916. 11. Ferenc József. IV. Károly.
 1919. 12. Mire tanít a mult? (Újpest. Újévi két beszéd.)

Folyóiratok és gyűjteményes munkák.

- A jövő.* 1897. 1. Zsidó vallástörténet. (Recenzió.) 2. Egy koholt disputációról. 3. Minő nyelven imádkozunk? 4. Egy közmondás eredete. *Allgemeine Zeitung des Judentums.* 1907. 5. Jüdische Apologetik. *A zsidók egyetemes története.* (Magyar Grätz.) I. kötet. 6. A bibliai történet és az ujkori ásatások. (Külön is.)
Blqch Mózes emlékkönyv. 1905. 7. Babyloniai legenda befolyása a talmudi exegézisre. (Héberül is.)
Csurgó és Vidéke. 1893. 8. A munkáskérdésről. (Külön is.) 9. Népszerű felolvasások. 1894. 10. Vörös május. 11. A szerm. *Culturalmanach.* 1910. 12. Zsidók a legújabb orvostudományban.
Debreceni Protestáns Lap. 1894. 13. Jób könyve. (Recenzió.)
Egyenlőség. 1885. 14. Tanulmányok. (A zsidó mint typus a magyar szépirodalomban.)
 " 1890. 15. Izrael története. (Recenzió.)
 " 1891. 16. A Mózes-monda a zsidó irodalomban.
 " 1892. 17. Mózes közegészségi törvényei.
 " 1895. 18. Adatok a középiskolai zsidó hitoktatásról az 1894/95. évről.
 " 1898. 19. Papnélküli temetések.
 " 1903. 20. A magyar zsidóság szervezetéről.
 " 1908. 21. Perczelné Kozma Flóra. (Recenzió.) 22. Zsidó-vita az orientalisták kongresszusán.
 " 1909. 23. A zsidók története Magyarországon 1850—1900-ig.
 " 1910. 24. A zsidóság szerepe az emberiség kulturájában. 25. Csengery Gusztáv.
 " 1911. 26. Szervezkedés és lelkiismeret. (Jubileumi szám.)
 " 1913. 27. Egy zsidó vallás van-e — több-e? 28. Kit adott a zsidóság a világnak?
 " 1917. 29. Papavató beszéd.
 " 1918. 30. Adatok az emancipáció történetéhez.
 " 1920. 31. A zsidók találták fel a betűvetést. 32. Elmarad a Lów-ügy főtárgyalása.
 " 1921. 33. A zsidó gyűlölet végső okai hazánkban. (Képes folyóiratmelléklet.)
Egyetemes theologiai közlöny. 1916. 34. Juda Halévi filozófiája.
Ethnografia. 1905. 35. Tigin. 36. Még néhány szó az állítólagos sumir Tigin méltóság névhez.
Freie jüdische Lehrstimme. 1913. 37. Einige Worte über Pestalozzi und die singende Weise des Talmudlernens.
IMIT évkönyvei. 1896. 38. Pestalozzi és a talmud tanulásának éneklő módszere.

- IMIT évkönyvei.* 1898. 39. A héber magyar összehasonlító nyelvészet. (Külön is.)
 " " 1903. 40. Az Am Hoorec.
 " " 1904. 41. A zsidó tudomány feladata a jelenkorban.
 " " 1907. 42. Apikoresz.
 " " 1908. 43. Református zsidók.
 " " 1910. 44. Zsidó nyomok a római kath. liturgiában.
 " " 1912. 45. Semiták-e a zsidók?
 " " 1918. 46. Az emancipáció története.
Izraelita Tanügyi Értesítő. 1919. 47. A hitoktatás a községi elemiben.
Kelet. 1899. 48. A felvételi rituálénak egy tévedéséről.
 " 1901. 49. Az emberiség haladásáról. 50. Mit várhatunk korunk közszellemétől.
 " 1902. 51. Szabadkőművesek a II. században Krisztus előtt.
 " 1904. 52. A Világosság-páholy első 15 éve.
Magyar Izrael. 1908. 53. Kopenhágai emlékek.
 " 1911. 54. Istentiszteletünkről.
Magyar Közművelődés. 1910. 55. A kultúra őshazájából.
Magyar Zsidó Almanach. 1911. 56. Beszédés kövek (az ásatásokról).
Magyar Zsidó Szemle. 1890. 57. Sem tob ibn Falakera. 58. Zsidó Homiletika. (Philippsohn és Meybour.)
 " " " 1891. 59. Adalékok a zsidók jogi helyzetének történetéhez Ausztriában a X—XVI. században. (Saitschul)
 " " " 1891. 60. A négybetűs istennév történetéhez.
 " " " 1895. 61. Az eleuziszi miszteriumok a jeruzsálemi templomban. (Külön is.)
 " " " 1897. 62. Az eleuziszi miszteriumok és más egyéb.
 " " " 1902. 63. Az Orsz. Rabbiképző Intézet.
 " " " 1903. 64. A chazan eredetéről.
 " " " 1904. 65. Kant és a zsidóság.
 " " " 1908. 66. Összehasonlító liturgia. tört. tanulmány.
 " " " 1910. 67. Bacher Vilmos mint vallásbölcész. 68. Bacher Vilmos. Ünnepi beszéd.
 " " " 1912. 69. Az új zsolotárkönyv.
 " " " 1914. 70. Bacher Vilmos temetése. 71. Társadalmi Szemle. (Beilis, Sulchan Aruk, Cohen Hermann professor. A magyar talmud. Zsidó vita a delegációban.) 72. Társ. Szemle. (Dr. Blau Lajos, Dr. Mezei Ferenc. Az IMIT közgyűlése.) 73. Társadalmi Szemle. (Dr. Mezei Ferenc. Az Orsz. Izr. Patronage Egyesület. Az autonómiai bizottság memoranduma. A rabbik korpótléka.) 74. Az IMIT 1914. évi kiadványai. 75. Babiloniai eposz a világ teremtéséről.
 " " " 1915. 76. Dr. Schnltzer Amin. 77. Szabolcsi Miksa.
 " " " 1916. 78. IMIT évkönyve.
 " " " 1917. 79. Rabbiképzők.
 " " " 1918. 80. Az Orsz. Iroda jelentése.

- Magyar Zsinagóga.* 1900. 81. Az egyéni szabadság. (Peszach.) 82. Isten intése. (Bikur Cholim.) 83. A három őrség. (Székfoglaló.)
 " " 1901. 84. Gondolatok gyászbeszédhez.
 " " 1902. 85. Hol a thóra? 86. A nők szíve. (Árvaház-elavítás.)
 " " 1903. 87. Libanoni koszoru. (Kossuth L. 100 éves születésének fordulójakor. (Külön is.)
 " " 1905. 88. A sátor tanítása. (Szukoth.) 89. Szabadság a szolgaságban. (Peszach.) 90. Údv forrása. (Sebuoth.)
 " " 1906. 91. Kinyilatkoztatás. (Sebuoth.) 92. Világosság. (Sebuoth.)
 " " 1907. 93. Rákóczi hamvai.
 " " 1909. 94. Törekvések multban s jelenben. (Peszach.) 95. Emberi erények. (Chanuka.)
 " " 1910. 96. Emberszeretet. (Noeröl.)
 " " 1911. 97. Löw Lipót. (Ugyanez angolul.)
 " " 1912. 98. Chanuka.
 " " 1915. 99. Wellesz Gyula.
 " " 1916. 100. Bárány József.
Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums. 1914. 101. Psalm. XX. in der synagogalen Liturgie.
Mult és Jövő. 1912. 102. Régi írásokból. 103. A babiloniai teremtés. (Éposz.)
 " " " 1914. 104. Löw Immanuel.
 " " " 1918. 105. Ronheim József.
 " " " 1921. 106. Dávid király világpolitikai jelentősége.
 " " " 1922. 107. A palesztinai talmud.
Orientalistische Litteraturzeitung. 1904. 108. Hardupanim.
 " " " 1905. 109. Zur Bezeichnung der vier Weltgegenden.
Oesterreichische Wochenschrift: Dr. Bloch. 1912. 110. Über die Ursachen des Mangels an Rabbinergrossen in Österreich und Ungarn.
Pesti Napló. 1901. 111. A görög bibliafordítás. 112. Esményeink. (Recenzió.)
 " " 1902. 113. Cionizmus. 114. Törvénytelen gyermekek. 115. Mi a legerősebb? (Legenda) 116. Palesztinai ásatások.
 " " 1903. 117. Építik a bábeli tornyot. (Babel és a biblia.) 118. Mózes és Hamrábi.
 " " 1904. 119. Egy humánus újítás. (Anyakönyvi törvényjavaslat.)
 " " 1905. 120. Oppert Gyula.
 " " 1906. 121. Babylonia és Asszírria. (Recenzió.)
Politikai Hetiszemle. 1898. 122. Ortodoxok és neológok.
 " " 1903. 123. Kisinev.
 " " 1907. 124. Az amerikai bevándorlási törvényjavaslat és a zsargon.
Populärwissenschaftliche Monatsblätter. 1897. 125. Die eleuzinischen Mysterien im jerusalemischen Tempel. (Külön is.)
Sárvári járási hírlap. 1911. 126. A zsidó magyarok a honfoglalás idején.

The Jewish Encyclopedia. I. 127. II. Bakonyi Sámuel, Bamberger Béla, 128. III. Bermann Adolf, Bischitz De Heves Johanna, Boskovitz Wolf. 129. IV. Chorin Franz, Decsey Sigmund, Deutsch Heinrich, Doczy (Dux) Ludwig, Büchler Alexander. 130. V. Meir Eisenstädter, Engel Gábor (Gabriel), Eötvös Baron, Joseph Farkas, Albert Farkas, Gyula (Julius) Feleky, Hugo Fényes (Fischmann), Adolf Fodor, Ármin Geró Karl. 131. VI. Halász (Fischer) Ignaz, Heller Izidor, Heller Lebi Hirsch, Heltay Franz, Herczeghy Moriz, Herczel Mano, de Szentpéteri, Hevesi Joseph, Hirschler Ignaz, Holtscher Philip. 132. VII. Hermann Jellinek, Kármán Moritz, Kiss Joseph, Klein Julius, Klein Max, Klein Moritz, König Julius, Korányi Friedrich, Körösi Joseph, Kunos Ignatz, Lánczy Leo, Lasz Sámuel, László Philip. 133. VIII. Lichtenberg Cornel, Lichtenstein Ludwig, Samuel Löw, Theodor Löw, Ludassy (Ganz) Moritz Machlup Adolf, Major Julius, Mandel Paul, Mandl Ludwig Lazar, Marcali Heinrich, Wolf Alois Meisel, Mendel Mezey Franz. 134. IX. Müller Gabriel, Munkácsy Bernhard, Nascher Sinai Simon, Neményi (Neumann) Ambrosius, Neugebauer Ladislaus, Nyári Alexander Österreicher, Joseph Manes, Óváry Leopold, Pagay Hans, Pagay Josephine, Palágyi Ludwig, Palágyi Melchin, Pester Jüdische Zeitung. 135. X. Posner Karl, Ludwig von Rado, Anton Ranschburg, Paul Reich (Rajk), Aladar Reich, Ignic (Eizig), Réthy Moriz, Révay Mór, Róna Joseph, Róna Sámuel, Rosenberg Julius, Rózsay Joseph, Sajó Aladár. 136. XI. Sándor Paul, Saphir Moritz, Gottlieb Schey, Philip Baron von Koromla, Schill Salamon, Schossberger De Torna, Simon Wolf, Schreiner Martin, Schwarz Gustav, Silberstein (Ötvös) Adolf, Simon Joseph, Simonyi Sigmund, Sofer Hayim Ben Mordecai, Ephraim Fischl, Stern Max, Emanuel (Mendel Bri Stern), Stiller Bertalan, Strauss Adolf, Sváb Karl, Szabolcsi Max, Szántó (Abaujszántó), Szenes Philip, Szili Adolf, Tábori Robert. 137. XII. Teitelbaum Moses, Tenczer Paul, Transylvania Tall, Edmund Ullmann, Alexander De Erény, Wázsonyi Wilhelm, Wészi Joseph, Visontai Soma, Wahrmann Moriz (Neumannal együtt), Weisz Berthold, Wittmann Franz, Wodianer Philip, Wolfner Theodore.

Tolnai Világlexicon. 138. Összes zsidó vonatkozású cikkek.

Történelmi Szemle. 1918. 139. Mahler zsidó kronológiája.

Ujpesti Társadalmi Lapok. 1897. 140. Adám a mondában.

Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft. 1909. 141.

Ursprung und Bedeutung der Prophetenlectionen. (Külön is.)

Zeitschrift für Assyriologie. 1917. 144. El sa gaddaj.

Zsidó családi naptár. Ötvös. 1913/14. 143. Előjáró beszéd.

Meg nem jelent munkák.

1. Palesztina története a második templom megsztulásától a jelenkorig, (Imit-nél kézirat.) — 2. Mózes és Hamurábi. — 3. Tuja hercegnő. — 4. Szónoklatok.

Halpert Salamon,
a rabbiképző hallgatója.

TUDOMÁNY.

Az első Peszikta tartalmi összefüggéséről.

A külsőségekre vonatkozó mélyreható tanulmányok után a midraskutatás eljutott immár oda, hogy a nyilvános előadásra szánt midrasfejezetek belső tartalmi összefüggését kereshetjük és ilyen összefüggés megállapítására törekedhetünk. Az egyes pesziktákban ilyen összefüggés föltételezhető és sokszor meg is található, rekonstruálható, ha az egyes részletek igaz értelmébe behatolunk és a szomszédos részletekkel való kapcsolatukat vizsgálat tárgyává tesszük. Noha huzamos használat folyamán a szövegekbe időnkint későbbi korszerű toldatok csuszak be, melyek az összefüggést megszakítani alkalmasak, ez az összefüggés mégis mint biztos fonál megtalálható. A kiemelkedő szombatokra szerkesztett, rövidebb bibliai szöveg köré csoportosított, egy előadás időtartamára szabott terjedelemmel bíró, körülhatárolt midrasszakaszok kétség-telenül alapgondolattal konstruált, összefüggő gondolatsort képező és összefüggő tartalommal bíró egységes fejtegetést alkotnak. Egyes szombatokra és szent napokra szóló fejtegetések voltak ezek, melyek rövid, tömör szövegrészletekben megrögzítve és legkisebb térfogatra összevonva, megőrzött képeji a hajdankori nyilvános istentiszteleti előadásoknak, melyek rövidségük és összevontságuk mellett laza, de azért mégis észrevehető összefüggés vonalait rejtik magukban, amely összefüggés kinyomozása és megállapítása nem egészen könnyű, de érdemes földadat. Annak a tételnek igazolására, hogy az egyes peszikták nem csupán összefüggés nélküli midras-töredékek rendszertelen kompilációi, hanem bennük összefüggés van, ez alkalommal a Buber által kiadott Peszikta első szakaszát tettem analízis tárgyává, melynek eredményét ezzel bemutatom, kérve az olvasót, mivel térszűke miatt idézetek hozásától lehetőleg tartózkodom, hogy sziveskedjék az eredeti szöveget az alábbi tartalmi vázlattal állandóan egybevetni. Az első, vagyis a Chanuka szentélyavatató ünnepére előírt ויהי כיום כלות peszikta gondolatsorát midőn összefoglalom, még csupán arra mutatok rá, hogy a textus oly szentírási szövegből van véve, mely szentélyavatásról szól, melyben a menóra is előfordul és mely ennél fogva chanukai tóra-

olvasmányúl van kijelölve és hogy a midras szokása szerint a főtextus mellé egybevető textusok fűződnek, jelen esetben Numeri 7, 1—5 mellé Cant. 5, 1; 3, 9; 3, 11, és prov. 30, 4. Az előbbiek a szentély fogalmával, Izrael Istenhez való viszonyával, az utolsók dogmatikai kérdésekkel kerülnek kapcsolatba. A főtextus ביום כלות többféle értelemben variálódik, jelent jegyességet, befejezést, bevégzetté tételt, betetőzést, megszűnést is, a váltakozó tartalmi szakaszok szerint, melyek során a gondolatok tovább vezetettek, míg végül az öröktől való vallási eszme és Izrael soha meg nem szűnésének gondolatával a fejtegetés véget ér.

Az eszmemenet, mely az eredeti szöveget sorrend és tartalom tekintetében hiven követi, részletes vázlatában a következő:

ביום כלות Isten és Izrael jegyességét jelenti, mert כלות szó rokon בלה szóval, ezért egymásra világít Numeri 7., 1. és Cant. 5., 1. Midőn a sivatagbeli szentély elkészült, Isten lejött menyasszonyához a kertbe, melyet már régóta kijelölt magának Isten. עיקר שכניה בתהוומים Isten eredeti terve az volt, hogy sechínája a földön honoljon és az egyetemes emberiségé legyen, már az első emberpár hallhatta Isten hangját a *Kertben*, azonban emberi bűnök következtében Isten eltávolodott; megkezdte eltávolodását azon a napon, mikor Ádám bűnbe esett és az első ember óriási nagysága eltörpült. Ádám bűne folytán eltávolodott az első égbe, Enos bűne folytán a második égbe, az özönvíz idején a harmadik égbe, A dór hafiága bűne miatt a negyedikbe, az Ábrahám korabeli Egyiptom miatt az ötödikbe, Szodoma miatt a hatodikba, Egyiptom bűne miatt Mózes idején a hetedikbe. Ámde a hét igazak érdeme lassankét visszavonzotta, visszavonta az Istent a földre, Ábrahám, Izsák, Jákob, Lévi, Keháth, Amram és végül Mózes érdeme visszatelepíti a Sechinát a földre; Mózes befejezi ezt a csodás műveletet, azért ביום כלות משה

Isten Mózes érdeme folytán megtalálja jegyesét Izraelben. A szentély, melyet Mózes felállít a sivatagban, a hordozható és tovább szállítható szentély az egy *nászszekekér*, *apirjon*, a frigy jele, hajléka és továbbvivő eszköze. Mózes II. 26-ban is megfelel a szentély leírása a Cant. 3-ban leírt apirjon képének és ami a nászszekekérben benne van: a szeretet, azonos a szentélyben levő sechinával vagyis אהבה זה שכניה. Bár ezzel az egész világegyetem tele van, de a szentély is magába zárja őt; olyan ez, mint mikor a dagadó tenger megtölti a parimenti barlangot, a barlang meg-

telik vízzel és a tenger nem lesz kevesebb, így midőn a szövet-ségsátor megtelt az isteni dicsőséggel, csak *befejezetté* lett az isteni szándék, hogy mindenütt jelenlevő és megtalálható legyen. Salamon király tehát az ő apirjonjában nem más, mint maga a Béke királya, az Isten, aki a világegyetem harmóniáját megalkotta és most szövetséghajlékot talált Izraelben. A Salamon név az Énekek énekében már a régi allegorikus magyarázat szerint mindenütt a Béke királyát jelenti, Cant. 3., 7. kivételével, Izrael midőn a fizparancsolatot elfogadta, koronát nyújtott jegyesének, Istennek és ha Cant. 3., 11-ben az áll, hogy menjetek ki Czion leányai és nézzétek Salamon királyt a koronával, mellyel anyja megkoronázta, ez nem annyit jelent, hogy Istennek anyja van, hanem az anya szó az allegorikus magyarázat kereteiben itt is Izraelt jelenti, mert ez becéző név, mint mikor a gyöngéd apa szeretetből azt mondja leányának: anyám és itt Isten menyasszonyát, Izraelt jelenti, hiszen a szó szerinti értelmezés keretében se igazolható másként az anya szó ebben a versben, mert az egész bibliában nincs nyoma annak, hogy Bathséba megkoronázta volna az ő fiát; tehát az allegorikus magyarázat mellőzésével se jelentheti az anya szó a tényleges anyát. Midőn ezt a szellemes magyarázatot R. Eleázár előadta R. Simon b. Jochaj előtt, ez a nagyszerű megoldásért homlokon csókolta az előadót, mondván: ha nem hallottam volna semmi egyebet, ezért magáért érdemes volt idejönni.*

A Sechina tehát elfoglalta az ő nászszekejét. Múltán, hiszen Mózes óriási buzgalmában a égben látott dolgok mintájára építette a szentélyt, mintegy az égi dolgokat lehozta a földre, azért Isten az égi tanácsból leszáll és elhelyezi dicsfényét a Mózes által épített frigysátor szentélyében. Menjetek Jeruzsálem leányai és nézzétek a Béke királyát koronájában, melyet Izrael nyújt neki frigykötésének és boldogságának napján; frigykötésének napja a sivatagbeli szentély építése, boldogságának napja a Jeruzsálemi szentély építése. Így Cant. 3. 11-ből semmiféle idegenszerű dogmatikus következtetést nem lehet levonni.

Hasonlóképp nem lehet új dogmatikus következtetéseket levetni a Proverb. 30. 4. verséből sem, mely így szól: Ki szállott fel a menyekbe és jött le onnan, ki fogta össze marokra a a ruachot,* ki fogta ruhába a vizeket, ki támasztotta föl a földnek

* A midras különböző magyarázataiban רוח שמים szót egyszer szellemnek, egyszer szélnek veszi, אדם alatt egyszer a föld széleit, más magyarázatában

eltüntjeit (vagy szeleit), mi az Ő neve és fiának neve, ha tudod? Ez a vers nem szolgálhat támasztékul tendenciózus dogmatikának, mert elsősorban Istenre magyarázható, aki fölszáll kúrharsogás közepette, (47. zsolt.) aki leszállt Sinaj hegyére, (Mózes II. 19.) aki kezében tartja a szellemeket, (Jób 12) aki begöngyöli felhőbe a vizeket, (Jób 27) és akinek *elsőszülött* fia Izrael (Mózes II. 4., 22.) és aki a halottakat föltámasztja. (Sam. I. 2. 2.)

De magyarázható ez a vers Illés prófétára is egész következetes keresztülvitelével és megfelelő bibliai helyek bizonyító egybevetésével és végül magyarázható a vers Mózesre vonatkoztatva is, amivel a fejtegetés az alapigéhez visszatér.

Mózes is fölszállt Isterhez és lejtött onnan (Mózes II. 16, 3, és 14.) a vihart megfogta, a záport elállította és a föld szeleit megtámasztotta, a világot megszilárdította, mert a szentély építése folytán szilárd alapot nyert a világ; mielőtt a szentély épült, a világ ingadozó volt, mikor a szentély fölépült, szilárd bázisra helyezkedett a világ, amivel a teremtés műve befejezetett, erre mutat az ige: יהוה ביום כלות De ez a szó כלות annyit is jelent, mint megszüntetni, vagyis a szentély föllállításával véget ért az ártó elemek hatalma,** azért csatlakozik a szentírásban ez az ige a papi áldás szövegéhez (Numeri 6,25–7,1). De ugyanakkor megtörtetett a gyűlölet hatalma is, mert eladdig csak gyűlölet, viszály, versengés és civódás volt uralkodó a földön, de attól kezdve a szeretet, a testvériség, az emberbaráti érzés, az igazság és a béke kezdett tért hódítani, ezért kapcsolódik rögtön a papi áldás utolsó szavához שלום — a szentély föllavátását bevezető ige יהוה ביום כלות Mózes föllavatta és fölszentelte a hajlékot és ez kétszer van ismételve a szent szövegben, mert kétszeres avatást végzett, egyet arra az időre és másikat a *jövendőre*. Izrael fejedelmei ugyanakkor szekereket ajánlottak föl a szentélynek és a szentély tovább szállítására, ezek maguk szimbolikusak, vehicula religionis és a számuk is szimbolikus. Ezek tovább viszik a vallási eszmét, számuk pedig megfelel a teremtés 6 napjának, a misna 6 könyvének, a 6 ös-

a halottakat érti, de bármely magyarázatot veszi alapul, belőle újabb dogmatikus elmélet nem vezethető le, mert az illető verseknek megvan elfogadott értelme.

** E felfogáson alapszik a régi építészeti szokás is, hogy az egyházak oromszegélyén menekülő szörnnyetegek vannak kifaragva, melyek elhagyják a megszentelt helyet.

anyának, a királyi hatalmat szabályozó 6 törvénynek, a 6 égboltozatnak, melyek a legfőbb eget a földtől elválasztják és a föld 6 nevének (utóbbi csak a Karmoly kéziratban): A szekerekhez járul 12 igavonó állat, ezeket Izrael adja (מִצְוָה) a szentély szekereinek tovább szállítására. Izrael ezt az áldozatot hozza a vallás jövőjének biztosítására, továbbvitelére, Izáchar törzsenek tanácsára, melynek fiai יִרְעִי בְנֵיהּ לְעֵתִים a korok szellemének megértői és tudói „Kajrszin“ az időszerűségeknek. Mózes attól tartott, hogy idővel az igavonó állatok kivénülnek, elpusztúlnak, de Isten megnyugtatta, hogy azok is örökre megmaradnak. Némelyek szerint későbbi időben fölládozták azokat az oltáron, de rabbi Meir úgy tanította, hogy azok most is épségben vannak, nem kaptak hibát, nem fogytak meg vénség miatt és nem váltak hasznavehetetlenekké. Ebből mi következik? Ha már a szentély szállítására rendelt igavonók is elpusztíthatatlanok és örökké megmaradnak, akkor annál inkább örökéletű Izrael, mindörökké fennáll Izrael, melynek gyermekei ragaszkodnak Istenhez és meg vagyon írva: Ti pedig, kik ragaszkodtok az Örökkévalóhoz, a ti Istenetekhez, életben vagytok mind e mai napon!

Eddig az összefoglalás, mely a szöveg sorrendjéhez és tartalmához hiven ragaszkodik. Az összefüggő eszmemenet világosan látható és nagyon figyelmet érdemel. Az eszmemenet kiindul a vallás eredeti egyetemes jelentőségéből és áttér Izrael speciális vallási elhivatására, a szentély jelentőségét kiemeli, úgy is, mint az Isten és ember közötti szövetség kapcsát, úgy is, mint a társadalmi erkölcsi rend alapvető intézményét és az embervilág meg-nemesítőjét markáns módon értékeli, a vallási eszmeinek időhöz és térhez való viszonyát megvilágítja és időhöz térhöz nem kötöttségét hangsúlyozza, annak vándorlását korszakokon és területeken át, mint az Isteni szándékban előre jelzett realitást ismerteti, a kor vallási eszméinek forrongásában a tiszta zsidóság álláspontját, polemikáját és apologetikáját kifejti, a vallási tanok abrogációjának gondolata ellen állásfoglalva az isteni szövetség maradandóságát hangoztatja és Izraelnek és hitének örökkévalóságát hirdeti. Az egész, mely gondolatokkal telített és nemes eszmékben gazdag szellemi alkotás, mely egyben a kor vallási eszméinek küzdelmét tükrözteti és nagyértékű kultur- és vallástörténeti dokumentum.

Dr. Hevesi Simon.

Zakariás könyvének utolsó fejezeteiről.

אֵי אִפְשֵׁר לְבֵית הַמִּדְרָשׁ כֹּל הַדְּרוֹשׁ (Chag. 3a) „Minden iskolai kutatás fölvet új eredményeket.“ Ezt tapasztaltam, mikor Rabbiképzőnkön most Zecharja könyvét megvitattuk hallgatóinkkal. Megvitatásunk egyik-másik eredménye elbirja az irodalmi nyilvánosságot.

Ha az első nyolc fejezet után a 9-hez érünk, mintha más világba jutnánk. Az elsőben élesek a történeti háttér körvonalai, világosak a korviszonyok, határozott a keltezés: tudjuk, hogy Dárius király 2., illetőleg 4. évében vagyunk, ismerjük a prophéta beszédjének hónapját és napját, akár Chaggainál. Az utolsó 6 fejezetben korántsem érezzük lábunk alatt ezt a szilárd történelmi talajt. Szemünk előtt megrajzolódik egy történelmi térkép, amely voltaképen Izrael múltjának semmilyen korára nem illik egészen. A fejezetek földrajzi szemköre, irodalmi szerkezete valósággal zavarba ejt. Amde a vallástörténelmi viszonyok kivezérelnek a zavarból. Ma általában a tudományos közfelfogás Zecharja könyvének utolsó fejezeteit a makkabalus nagy időkből eredezteti. Röviden jelezzük azokat a közkeletű mozzanatokat, melyek erre a megegyezésre vezettek, — részletesebben bemutatjuk azokat, melyeket a mi iskolai tárgyalásunk fölvetett.

A földrajzi szemkör: Syria (Antiochia, Damaskus, Epiphania, Phoenicia (Tyrus, Szidon), philisteusok földje (Askalon, Azza, Ekron, Asdód), Javan (Görögország, Makedonia, — valójában a hellenistikus Kelet), Assyria, Egyiptom. Ilyen széles körre Izraelnek történeti összeköttetései egy korban sem terjedtek ki, nem is terjedhettek, — hisz' mikor Javannal érintkezett, már Assyria rég nem volt birodalom sem nemzet, a philisteus városok is eljártszották önálló szerepüket. Nyilván nem kortörténeti valóság rajzolta ezt a térképet, hanem prophétai constructio.

Ugyancsak constructio a fejezetek irodalmi szerkezete. Nincs a Szentírásnak még egy része, mely a Szentírás többi könyvéből annyira táplálkoznék, annyit kölcsönözne, mint Zakariás könyvének utolsó 6 fejezete, — a legtöbbet Ezechiél könyvéből veszi át. Ime néhány jellegzetes példa. A jövőt könyvünk úgy festi, hogy Ime elnémul a hazug prophéták tisztátlan szelleme; akit rajt érnek prophétáláson, mentegetődzik: „s mondja, nem vagyok prophéta, földmives vagyok én.“ (XIII. 5.) Ime tudatos változata Amós híres kifakadásának: „Nem vagyok és prophéta, sem prophé-

tának a fia, hanem pásztor vagyok és vadfügetermelő“ (Amosz VII, 14). — Ami prophétánknál is Isten meghallgatja Izraelt, azt mondja neki: népem vagy, ő pedig váaszolja: Istenem. (Zak. XIII, 9). Itt Hósea prophétát követi, aki avval biztat, hogy Isten meghallgatja égnek, földnek kivánságát, azt mondja Ló-Ammi-nak „népem,“ ez pedig neki: „Istenem.“ (Hósea II, 25). — Ami prophétánk úgy látja, hogy Isten próbára teszi a népet, kétharmada bele vész ebbe a próbába, egy harmada állja, — (XIII, 8, 9), evvel átvesz egy Jesája előt megves gondolatot a megférő maradékáról). (Jes. VI, 13, X, 21. v. ö. Ezekhi V, 12). Amikor ami prophétánk a gyászt így írja le: „jajgatnak a pásztorok, mert oda veszett díszük, ordítanak az oroszlánok, mert elpusztult a Jordán büszkesége.“ (Zak. XI, 3), — híven követi Jeremiás könyvét (XXV, 36, XLIX, 19, L, 44).

Kivált Ezechieltől kölcsönöz ami prophétánk fordulokat, eszméket, képeket. A jövőd Izraelről festett gazdag képek során Ezechiél forrást lát, mely a szentély küszöbe alatt fakad, vize bokáig, majd térdig, majd fej fölé nő, Kelet és Nyugat felé tengerpartig folyik: tőle meggyógyul a holt víz, tőle gyarapszik állat és hal, fölvirul lomb és gyümölcs, lombja gyógyít, gyümölcse havonta megújul, el nem fogy. (Ezech. XLVII, 1–12). A mi próphétánk hirdetésében is fakad forrás, szennytól, büntől tisztító; eleven vizek folynak a keleti és a nyugati tenger felé, sem nyáron, sem télen el nem fogy a vizük. (Zak. XIII, 1, XIV, 8). Ugyancsak Ezechieltől való a pásztorokról rajzolt gazdag kép (XXXIV. fej.), melynek vonásait a mi prophétánk szabadon átveszi. (XI, 16).

Érezzük, itt készül már az a kor, az az iránzat, mely valóságos gondolatait a Szentírásra támasztja, melynek oktatásait ily fordulatok jelzik: דַּכְתִּיב קָרָא, שְׁנַאמַר, אַמַּר קָרָא, דַּכְתִּיב. Itt készül az aggáda, az előző tanításokra alapított tanítás.

Az aggáda is gazdag új elemeket visz bele a Szentíráshoz fűződő oktatásaiba. A mi prophétánk is módosítja, hasonlítja, kiegészíti az átvételeket. Ezechiél prophéta XXXIV. fejezete csak pásztorokról és nyájáról szólt: a mi prophétánk egészen eredeti vonásokkal egészíti ki a képet: szól a nyájnak eladóról és vásárlóról is. Izrael nyáját a syrek szeretnék vásárolni, — a nyáját áruba bocsátják, eladják a népnek vezérei, nyilván az áruló főpapok: Alkimos, Lysimachos, Jason, Menelaos fajtája.

A nyáj, a jóság csodás átalakuláson is megy át: mintha a

juhok harci paripákká változtak volna. (Zak. X, 3). Akik voltaképp nem is termettek harcra, szinte csodaszzerűen hőssé lesznek. Nem maguktól hősök, hőssé Isten teszi. (זַבְרֵי הַיְהוּדִים, זַבְרֵי חַיִּים, Zak. X, 6, 11), Isten közvetlen beavatkozása, nagy vallásos behatás volt erre szükségés.

A vallástörténelmi háttér.

Vallásos eszményét próphétánk abba a hirdetésbe foglalja, mely imáink méltó záró szavává lett: az Örökkévaló lesz királylyá az egész föld felett, ezen a napon miként egyetlen az Örökkévaló, egyetlen lesz a neve. (Zak. XIV, 9). Számos ok és erő munkálkodik közre az emberiség megtisztítására, megszentelésére: a csodaforrás, a földnek, a természetnek nagy átalakulásai s végül próbatétel. A próba sajtáságos: a sátoros ünnep teszi próbára a népeket: az istenítéletből fennmaradó népek évente elzarándokolnak Jeruzsalembe, hogy leboruljanak az Örökkévaló előtt s hogy megünnepeljék a sátoros ünnepet. (XIV, 16).

A sátoros ünnep jelentősége természetesen már Szentírásunkban kezdődik. מן önmagában már a sátoros ünnepet jelöli Ezechiel könyvében (XLV, 25). Salamon templomavatásánál, melyet ép erre az ünnepre tűz ki. (I. Kir. VIII, 2, 65 II. Krón. V. 3). Talán a מועד is kat exochén a szukkóthi ünnepet jelölte. Hósea könyvében: „még sátrakban lakatlak כִּי מוֹעֵד (XII, 10). De kivált a tannák kora óta מן már a Szukkoth-ot jelöli.

Próphétái szakaszunkban a meglévő népek Izraellel együtt ünneplik a Szukkoth ünnepét. Így Helénáról, Adiebene tartománynak zsidó hitre tért királynéjáról is beszéli az aggáda, hogy ő és fiai fényes sátorral ülték meg az ünnepet. (Szukkoth 2 b).

Sőt arra is, hogy ezt az ünnepet tekintették a népek megtérése próbakövének, van fényes példánk: egy nagyszabású ünnepi beszédben, melyet Chanina bar Chama vagy más hagyomány szerint, R. Szimlai mondott. Isten ítéltre gyűjti egybe a népeket. Róma, Perzsia, a többi nép sorjában fölvonul, hogy igazolják magukat. Hiába hivalkodnak kulturális alkotásaikkal, építkezéseikkel, hódításaikkal, kincseikkel, nem állanak meg az ítéletben, hisz még a noachida törvényeket sem tisztelték. A népek könyörögnek, adjon nekik Isten még egyszer módot parancsainak teljesítésére. Isten rááll, még egyszer próbára teszi őket: lakozzanak sátrakban, mint Izrael. Fölépítik a sátrakat, de midőn ezekre forrón tűz le a

nap, tiszteletlenül feldöntik azokat. Nem állották a Szukkoth próbáját. ¹⁾

Ezt a beszédet Chanina bar Chama vagy Szimlai nyilván Szukkoth-kor mondhatta. Szukkothnak próphétái szakasza ép Zakariás könyvének utolsó fejezete. Bold. Bacher profeszor úgy vélte, hogy a próphéta verse ébresztette az amorában a prédikáció eszméjét. De talán úgy kell a megegyezést értenünk, hogy az a pharisaeus gondolkodás, amely az aggádát ihleti, megszólalt már a próphétában. A ki nem tiszteli még az ünnepi sátrat sem, elkárhozik, tanítja az aggáda.

Amely nép nem üli meg Izraellel a sátrak ünnepét, megbűnhődik, hirdeti a próphéta.

Miként bűnhődik? „Amelyik a föld családjai közül nem jön fel Jeruzsalembe, hogy leboruljon az Örökkévaló, a seregek Istene előtt, arra nem száll eső.“

A kapcsolat Szukkoth és az eső közt nyilvánvaló. Az ünnep szertartásai, cselekedetei és imái megmagyarázzák. A lúlabbal végzett mozdulatoknak is az a célja, „hogy távol tartsák a rossz szeleket, a rossz csapadékot“ (Szukkoth 37 b). Már ez a szertartás is tehát a sympathetikus mágia körébe vág: a lúlab el akarja riasztani az ártalmas természeti erőket. Még erősebb ez a magikus sympathetikus célzat a מוֹעֵד הַיְהוּדִים a vízőntés szertartásánál (Szukkoth 48a), melynek becsmérélséért a hagyomány szerint a czaddukacus hajlandóságú Jannai király életével lakolt. ²⁾ Ez a szertartás fejlődött a בית השואבה-vá, a második templom utolsó korának legmozgalmasabb, legfényesebb ünnepévé. Rendeltetése az volt, hogy az esőt mintegy levarázsolja, lehozza. Ebből keletkezett Róshassana második misnájának tétele: וְכַתּוּב בְּסֵפֶר הַמִּשְׁנָה שֶׁעַל הַיְהוּדִים שֶׁלֹּא יִשְׁכַּחְוּ אֶת הַיּוֹם שֶׁלֹּא יִשְׁכַּחְוּ אֶת הַיּוֹם שֶׁלֹּא יִשְׁכַּחְוּ Szukkoth ünnepén határoz az Ég az évnek esőzéseiről. Ezért illesztették bele az esőért való imát a Szukkoth liturgiájába. Amely népek tehát nem vesznek részt az esőhozó szertartásban, az esőért mondott imában, nyilván úgy bűnhődnek, hogy eső nélkül szűkölködnek. ³⁾

Kísérjük tovább a próphétát: „Ha pedig — így szól — Egyptom családja nem megy föl, nem jön el, vajjon őket nem

¹⁾ Abáda Zara 2b3a, a változatokról I.; Bacher, dil Agada der pol-Amoräer I, 566.

²⁾ D. Feuchtwang, Das Wasseropfer und die damit verbundenen Zeremonien. M. G. W. I. 1911. LV. 47—63.

³⁾ Liber M., REJ 1912. LXIII, 24, 25 jegyzet.

éri-e a csapás, melylyel az Örökkévaló azokat a nemzeteket sújtja, melyek nem jönnek föl, hogy Szukkóth ünnepét üljék. Ez bűnhődése Egyiptomnak és bűnhődése mindazoknak a nemzeteknek, melyek fel nem jönnek, hogy a Szukkóth ünnepet ünnepeljék. „Miért emeli ki a próféta ép Egyiptomot? Ma az a közfelfogás, hogy mivel Egyiptomot a Nilus öntözi, könnyen elbizakodhatnak, hogy neki nincs szüksége esőért való szertartásra, imára, ünnepre: Ezért inti a próféta: az ünneplésben csakúgy részt kell vennie, mint minden népnek.

De a próphétát aligha vezérlik természetrajzi, földrajzi megfigyelések. Erkölcsi indító okot várunk, amelyért Egyiptom magát fölmentve érezhetné a jeruzsálemi ünnepi zárandoklás alól. Ily erkölcsi ok ismeretes: Egyiptomnak is megvolt a maga zsidó szentélye, Oniás temploma Leontopolisban, Heliopolis kerületében, melyet Josephus Flavius ismételt jelentése szerint (Antiquitates XII, 3, 1—3, Bellum Judaicum I, 1, 1, VII, 10, 2—4) Jesája próféta (XIX, 18) hirdetése alapján épített Oniás. Tegyük hozzá, hogy a mai Szentírásmagyarázók némelyike már Zakariás könyvében is bőséges célzást talál Oniasra. Oniasra ismernek a jó pásztorban, akiről a XI. fejezet szól. A jó pásztor két pásztorbottal őrizte a nyáját, az egyik pásztorbot jelképezte a népek jóindulatát Izrael iránt, a másik pásztorbot a testvéri viszonyt Juda és Izrael (nyilván a palaestinaei és a külföldi zsidóság) közt. De nincs benne köszönet. A jó pásztor széttöri két pásztorbotját s ott hagyja nyáját. Ha ezt arra magyarázzuk, hogy Onias Egyiptomba megy, Egyiptom belevonása, kiemelése még természetesebb: Oniás, a jó pásztor, egyiptomi vállalkozása tiszteletre méltó, de azért nehogy azt higye az egyiptomi zsidóság, hogy elszakadhat Jeruzsalem-től, hogy ellehet a középponti szentély imája és áldása nélkül. De ha nem látjuk is magát Oniást magasztalva a próféta szavaiban, legalább az valószínű, hogy a leontopolisi templom-ra céloz: ne bizakodjatok el benne, Jeruzsalem marad a zsidóság középpontja. Így figyelték Philoról is, hogy a leontopolisi templomot nem említi, de igenis, hogy ő is Jeruzsalembe zárandokolt.

Ezáltal próphétai fejezetünk kapcsolatba jut a Makkabaeusok II. könyvével. A könyv elején Palestina zsidósága két levélben felszólítja az egyiptomi zsidóságot, hogy ünnepeljék velük együtt a Chanukkát. Magát a Chanukkát is Szukkót szertartásaival ünneplik ki: sátorral, lombbal, ágakkal. Nem tartozik dolgozatunk

körébe, hogy megállapítsuk Chanukka viszonyát Szukkóth-hoz.) De világos: erkölcsi okokból tartottak attól, hogy az egyiptomi zsidóság nem vesz részt Jeruzsalem ünnepeiben. Ugyanez az ok vezérli a mi próphétánkat is, amikor Egyiptomot különösképp inti, mily büntetés vár a Szukkóthról elmaradókra.

Ugyancsak a Szukkóth-tal kapcsolatos rabbinikus intézményt figyelhetünk meg már Zakariás próphétánál. Izrael gyászt ül: Dávid háza külön, nők külön, Náthán háza külön, nők külön, Lévi háza külön, nők külön, Simei háza külön, nők külön. A Szentírás egyébként sehol sem választja külön az ünnep szertartásainál a nőket a férfiaktól. De igenis szétválasztja a rabbinikus gyakorlat, még pedig ép a Szukkóth-al kapcsolatban, ép a mi próphétánkra való hivatkozással.

A misnában (Szukkóth V, 2 p. 51a) olvassuk, hogy az ünnep első napjának végeztével lementek a templom női csarnokába ומהקין יש תיקון גדול „s nagy intézkedést tettek“. A gemara (51b, 52a) részletezi az intézkedést. Eleinte a nők voltak a templom belsejében, a férfiak künn, — de akadt alkalom a könnyelműsége, majd elhatározták, hogy a nők üljenek künn, a férfiak benn, de még mindig maradt mód könnyelműsége, végül elrendelték, hogy a nők üljenek fönn, a férfiak lenn. Ámde miként intézkedhettek ekképp. Hisz „minden az Örökkévaló rendelése szerint“ (II. Chrón. XXVIII, 19) intézendő. Az ujtítás mégis igazolható, mert a Szentírásban (ép a mi próphétánk tárgyalt verseiben) megtalálták, hogy még gyász idején is, mikor pedig a gonosz ösztön inkább szunynyad, elkülönítették a nemeket, annál inkább az öröm ünnepén, amikor a tomboló vígság fölszabadítja a gonosz ösztönt. — Történelmileg tekintve nem kell gondolnunk, hogy Zakariás könyvének szavai létesítették az elkülönítés intézményét: Ezt létre hívta az erkölcsi szükség, a helyes erkölcsi belátás, mely már a próféta korában is hatott, — hisz a próphétát (aki az időszámításunk előtti 2. században élehetett) mindössze két-három évszázad választotta el az intézményeknek a misnában való megrögzítésétől.

Zakariás könyvének két utolsó verse hatásosan hirdeti a pharisaeismus alap gondolatát: a vallást a templomból a házakba, a papirendből az egyénnek és családnak életébe kell belevinni:

¹⁾ V, 400—418, erről R. Leszynsky, Das Laubhüttenfest Chanukka MGWJ 1911, M, Liber, Hanoucca et Souccot, REJ 1912, LXIII, 20—29.

„Azon a napon a lovak csengőin az áll: „Szent az Örökkévalónak“ s lesznek a fazekak az Örökkévaló templomában mint a medencék az oltár előtt. S minden fazék Jeruzalemben és Judában szent lesz az Örökkévalónak, jönnek az áldozók, belőlük vesznek s többé nem lesz kufár az Örökkévalónak a seregek urának házában azon a napon“. Addig, a történelmi időkben, csak a főpap homlokdisztét ékesítette a fölírás: קדש ליה. Majdan, az áhított és remélt jóidőben a lovaknak szerszámán, a házaknak fazekain is ékeskedik e jelmondat: Szent az Örökkévalónak. A homlokdiszt a főpap azért viselte, hogy evvel az Isten jóindulatát vonja a népre. (Exodus XXVIII, 38). A későbbi kifejezőmód szerint העיין זבח (Zebachim 88b) a főpap homlokdisztében büngesztelő erő rejlik. A jövőidőben ez az erő áthatja majd a szerszámokat, az edényeket is. Ezt a pharisaeus gondolatot egy majd Rabbi Jóchanannak, majd R. Eleazárnak tulajdonított mondat ily classicus formára hozza: על ישראל כל זמן שביית המקדש קיים מובח בכם על ישראל ועכשיו שלהו של אדם מכפר עליו (Berachót 55a) a míg az oltár fennállott, az engesztelte meg Izrael bűneit, ma az embernek asztala engesztel

Zakariás könyvének utolsó fejezetei tehát a közönséges időszámítás előtti második századba érnek, Dániel könyvével együtt szentírásunk legkésőbbben keletkezett iratai. Mindakettő már-már a rabbinismus talaján áll. Dániel könyve az eschatológiájában csendül ki: a halottak örök életében. Zakariás utolsó fejezetei az egyetemeségnek, az emberi szolidaritásnak prophétai eszméjét összekapcsolják avval a pharisaeus vezérlő elvvel, hogy a vallás mindenkire, minden helyre, minden időre vonatkozik, vallás és szentség hassa át az emberiséget.

Budapest.

Dr. Heller Bernát.

A magyar zsidók multjából.

A zsidók II. József pártfogoltjai közé tartoztak uralkodása kezdetétől, neki köszönhatték a mult annyi terhes s megszégyenítő örökségének eltemetését és hogy lerakta boldogabb jövőjük alapjait. A császár halála nem borította fel javukra tett intézkedéseit, amelyek miatt az egykoru röpirat „zsidók és parasztok istené“-nek nevezte.¹ A trónüresedés óta lendülettel feltámadt nemzeti öntudat nem vette

fel kíséretébe a feszes, elutasító magatartást a zsidók iránt, kik az ország alkotmányát nem tisztelő, érintetlen berendezéseit megmástitó kalapos király jóindulatát élvezték. Elítélte ugyan a császár politikai rendszerét, de méltányolta s kímélte az emberi jogokat, miket József felvilágosodottsága, érző szive szerzett néprétegeknek. Nemzetvédelem és emberjogvédelme abban az időben megfért egymás mellett zavartalan összhangban. Ezt a jelenséget feltüntette a kor irodalma is, mely a megbántott nemzeti érzést képviseli, egyben hű őrzője II. József lelkivilágának. Innen a forrpontra emelkedett nemzeti érzésnek jellemző vonása, hogy hevültségében távol tartotta magát kitörésektől a zsidók ellen és hogy nem szűkíteni, hanem kiterjeszteni akarta nyert jogaitak.

A kialakult közvélemény, hogy a császárnak zsidókat érintő emberséges rendszabályai érvényükben maradjanak, sőt idővel kiépüljenek, adja magyarázatát annak, hogy II. József halálával csupán néhány város s terület óhajította visszaszerezni a császártól eltörölt régi kiváltságait, százados jogszokásait, melyek valaha zsidómentességet biztosítottak nekik. Vágyuknak, készülődésüknek nem kedvezett az új uralkodó gondolkodása, kitől visszahelyezésüket remélték az egykori állapotba, ugyancsak szemben állott velük az 1790. június 6-ikára összehívott országgyűlés, mely a nemzet szellemének kifejezője volt. Az élénk nemzeti érzés jegyében lefolyt országgyűlés megértően, igazságosan s nem elfogultan viselkedett a zsidók iránt, a közérdeket nem engedte kicsinyes helyi látókör- s önzéstől befolyásoltatni. Szóvivői a hajlíthatatlan nemzeti érzést összegegyeztetni tudták az emberiség kötelességeivel, elismerték, amire a magyar zsidóság emelt fővel hivatkozható az országgyűléshez benyújtott folyamodványában:^{1a} „habár a zsidó szokás és vallásban különbözik a nép sokaságától, bizonyos, tapasztalat erősíti, hogy annyi század forgása alatt hűség- és megbizhatóságban a király és a haza iránt nem áll mögötte a polgároknak.“ A törvényhozó testület II. Józsefnek a zsidók részére kiadott rendeleteiből egyetlen egyet se vont vissza, nem változtatott rajtuk, a békés helyzetüket megzavarni igyekvő kevés várost leszerelte a „De Judaeis“ című 38-ik törvénycikkellyel, melynek tartalma:²

Hogy a zsidók állapotáról azalatt is gondoskodva legyen,

^{1a} Büchler Sándor: „De Judaeis.“ (Izraelita magyar irod. társaság 1900-iki évkönyve). 292.

² Ugyanitt, 303.

¹ Marczali Henrik, Az 1790/1-diki országgyűlés I, 3.

míg ügyük és némely sz. kir. város rájuk vonatkozó privilégiumai a jövő országgyűlésen jelentést tevő országos bizottság által tárgyalatnának és a zsidók állapotáról Ő felsége és a Karok s Rendek közös akarattal határozni fognak: a Karok s Rendek Ő felsége jóváhagyásával elhatározták, hogy a Magyarország s a kapcsolt részek határai közt lakó zsidók az összes sz. kir. városokban és a többi helyeken, (ide nem értve a királyi bányavárosokat), abban az állapotban tartassanak meg, melyben 1790. január elsején voltak és ha netalán kizavarnák őket, abba visszahelyeztessenek.

Az országgyűlés tanácskozásai még nem értek véget, midőn a Szilágyságban a vármegye kiskirálya, az erőszakoskodó alispán kegyetlen tervet forralt a területén és Szatmár vármegyében lakó zsidók ellen. Amit nekik szánt, avval egyszersmind Magyar- s Erdélyország egész zsidóságát akarta meggyötörni és az országgyűlésnek a zsidókra kedvező hangulatát szerette volna megromtani. Veszedelmes játékát sikertelenné tette a kormányzások részrehajlatlansága, a magyar zsidóság fáradhatatlan utánjárása, hogy felfedje mesterkedéseit.³

1791. február 21-ikén éjjel két oláhuul beszélő idegen, az egyiknek vállán guba, a másikon bunda, betért Közép-Szolnok vármegyében fekvő Pér helységben a Kutyakaparás csárdába. Az egyik kucsmát viselt a fején, a másik kalapot. A fogadóban nem tartózkodott más, mint a korcsmárosné, három gyermeke és egy szegény nyavalyatöréses özvegy zsellérszany fia Takács András. A tulajdonos Salamon Ábrahám nem volt otthon, napok óta a szőlőhegyen pálinkát főzött, aminél Sije nevű öccse és Köteles Mihály péri gazda szorgoskodott vele együtt. Ha Salamon Ábrahám éjjelre távolmaradt a háztól, ilyenkor, mint ahogy ez alkalommal, Andrást bizta meg, hogy a korcsmában háljon, mert az asszony-nak, gyermekeknek jól esett, ha a falu végén magányosan álló zsidó fedél alatt volt valaki a küzelükben. András, aki skorbutos fiu volt, szívesen kereste fel a csárdát, mert tapasztalta, hogy szeretik. A tizenhároméves parasztyermekek jól érezték magát ott, pálinkát kaptak a hazórzés fejében, csendesesen elpipázhatott. A kései vendégek egyike szalonnára éhezett és mivel a fogadóban nem

³ A péri eset és a vele kapcsolatos események forrásául az óbudai izr. hitközség levéltárának משפט איש 7 בערן — aminek fordítása: az erdélyi per-felírásu aktáit használtam. Ezeket nem ismerte Eötvös Károly, ennél fogva tanulmányom kiegészíti, amit „A nagy per“ művének I. köt. 34—53. oldalán írt.

volt kapható, elhívta Andrást, hogy három polturáért vezesse el vásárolni. Az idegen boroskannával kezében ment el társa és András kíséretében. Visszatérve már hiányzott mellőlük a fiu, a kancsó pedig, melyet újra megtöltettek borral, merő sár volt. Az asszony megértette, amint oláhuul beszéltek az ivóban, hogy megölték a gyermeket és még egyebet cselekesznek. Rögtön magához vevén két gyermekét, leány volt az egyik s Eszter névre hallgatott, fellármázta a szomszédokat, hogy keressék az elmaradt gyermeket, verjék félre a harangot, mert korcsmájában idegenek borozgatnak, akik, amint elejtett szavaikból kivette, rossz járatban vannak. Az emberek közömbösen hallgatták, meg se mozdultak, hogy keresésre induljanak a sötétben. Közben a vendégek elfújták a gyertyát, eltűntek, de semmit se vittek magukkal. A megrémült asszony kicsinyeivel egyedülállóan nem merte fejét nyugvóra hajtani, megkérte tehát az egyik falubelit, hogy háljon a házban egy máriásért. Az éjszaka elmúlt, február 22-ikének reggelén a kivilágosodott tájon megkerült András, azonban már nem volt benne élet; a szegény gyermek arccal lefelé halva fekvő az úgynevezett Kocsis-árkában.

Másnap két borbélyt hívtak Tasnádról a halál okának megállapítására. Egyikük Fülkey a vicispán eszköze, még mielőtt látta volna a gyermeket, kijelentette, hogy zsidók műve a fiu halála;⁴ könnyelmű, lelketlen állítása a nép közé dobva indította meg a vérvád lavináját. A józan falusi lakosság eleinte vonakodott a babona mérgét magába fogadni, mert szemével győződött meg, hogy szúrás, sebhely, metszés, ütés nyomát nem lehetett a test felső részén felfedezni. A felcser nem hagyta abban a maszlagolást, úgy segített a dolgon, hogy felnyúzta az ép nyakon a bőrt, beleszúrta „s azt mutogatta, mondván, látja kendtek ezen vették ki a vérét.“ A bírák kérdésére, mint van az, hogy a bőrön lyuk kívülről nincsen és belül van, azt válaszolta: semmi az, mert van nekik olyan mesterségek, hogy az új sebet a bőrön mindjárt be tudják forrasztani.⁵

Kinek állott érdekében Takács András esetét vérváddá formálni? A feleletet a zsidók kutatásai adták meg. A nyomok

⁴ „Dieser behauptete bevor er das Kind gesehen hatte, die Juden hätten das Kind umgebracht und hier fängt sich der Process wider die Juden an.“

⁵ A borbély hét évvel később, 1798-iki bizonyítványában már másként nyilatkozik, Lakos Lajos. A váradi zsidóság története. 122.

Bydeskuthy Imre alispán személyéig vezettek. Bydeskuthy adóságokba keveredett a péri és szomszédos zsidóknál, hitelezőit vérváddal akarta magáról lerázni II. József és a magyar országgyűlés hajlandósága a zsidók iránt ellenszenvet váltott ki vármegyéjében, mely akkor Erdélyhez tartozott, ez az alispántól felhasználni ellenszenv mereven félrelökött minden érvet, szándékosan elnyomta valamennyi tény, mely a zsidók ártatlanságára vetett fényt és tudatosan teremtette, csoportosította, kiszínezte a képződményeket, alaptalan híreszteléseket, hamis vallomások, együgyűségeket, melyek javára váltak az alispán akaratának. Adóságaitól a zsidók árán megszabadulni, a péri zsidókon keresztül Erdély s Magyarország zsidóságának kellemetlenkedni, ezenkívül, hogy az urak ellen akkortájt elégedetlenkedő parasztok figyelmébe a nemesiségtől elterelődjék, emiatt volt szükséges a vérvád meséjét a közvéleménybe belevinni.

A tudatlan, bujtogató borbély kezdte meg a gonosz munkát, megfélemlítés, deres, kikötés, korbácsolás folytatta. A láttelep az alispán diktálására készült, melybe oly terhelő hazugságot is befoglalt, amit még a lelkiismeretlen Fülkey is megtagadott. Február 24-ikétől fogva a fogados hat éves Mihály fiát szedték elő koronatanunak, akit keresztényné, Kis Évánál helyeztek őrizetbe, ahol Szebenyi, egy veszekedő rossz indulatu péri nemes többedmagával tanított ki arra, amit kényszerrel s ijesztgetéssel szájába tettek. Március első napján Mihály már levizsgázott fejébe vert leckéjéből: a dunya alól látta, hogy a saját apja, nagyapja Jakab, a nagykárolyi rabbi, az endrédi Óser és Aihység-zsidó — a Species facti-ban Szükség a neve — kezén veszett el András élete az ivóban a csárdásné jelenlétében. Beszélt a kis fiú ahogy kívánták, de naivságában el is szölte magát, mert amikor az újabb vizsgálatnál június hónapban feltették neki a kérdést, valjon nem félt-e, ártatlanul mondta: nem félttem én, mert én senkit se láttam. Koronatanu, kinek vallani kellett szülei, nagyapja ellen, noha semmit se látott.

Február 19-ikét, mely a zsidó naptár I. Ádár hónap tizenötödikének felelt meg, ezt a szombatra esett Susánpurim ünnepep Mózes Árje nagykárolyi rabbi Péren töltötte, hogy a „Móchiách“ (feddő) jelzéssel illetett Lévi Mózes gyulafehérvári rabbi^o helyett

^o דרר יבחר (Munkács 1894) bevezetése.

vizitálja a hiveket. Atyafiságos megegyezés létezett ugyanis a két pap között, hogy a gyulafehérvári rabbi dioecesisébe nyúló Szilágyiságot a nagykárolyi keresi fel, ha a másik nem utazhatik oda nyájához. A károlyi pap a Sárga Jakab zsidónál szállt meg Péren, vasárnap tisztességgel elbúcsúzóan tőle a hivek, Pelére ment szállásadója, valamint Nagy Ábrahám és Ezra zsidók lovain; hétfőn köztudomás szerint Nagykárolyban volt megint. A Mihály feladatába a fondorlodók becsusztatták tehát a károlyi rabbi személyét, hogy szombati jelenléte és az András hétfő éjszakai halála közt a nép összefüggést leljen. Az endrédi Óser — a vidék magyar népe Ádám néven ismerte, hébertül Áser Simonnak hívták — szerepeltetését az okozta, mert vasárnap két leányával s kisebbik vejével Pelére rándult, hogy ott Markovics Ferenc borát megvásárolja. A vád gyártói ennél fogva a nagykárolyi rabbi hivatalos látogatását és a pelei vendégeskedést úgy tüntették fel, hogy annak köze volt a hétfőről keddre forduló éjszaka eseményével a Kutyakaparóban.

Az apa a szállóhegyről nem mozdult el, Kőtele Mihály volt erre a becsületés tanu. Hatvan botütés azonban megtette hatását. Az alispán utasítására rámért verések után, hogy a többit ne szenvedje el, elmondta, később természetesen visszavonta, hogy a csárdás a szállóhegyről ellopódzott mellőle. Jakab Dávid a nagyapa a helység birájával tudta igazolni, hol — kivel töltötte az éjszakát; Szükség zsidó mellett Bydeskuthy rokona, egy nemes ember tanuskodott, hogy nála halt.

Az alibi kimutatását azonban semmibe se vették, mivel az alispánnak kellett a vérvád. Parancsára letartóztatták, a zilahi börtönbe hurcolták Salamon Ábrahám fogadóst — a periratok Ábrahám Salamon, Joseph Ábrahám, Ábrahám Józsinak nevezik — feleségét Ábrahám Sárát, utóbbi ipját Jakab Dávidot. A károlyi rabbihoz és endrédi Óserhez nem ért el a keze, ezek ugyanis magyar s nem erdélyi jurisdictió alá tartoztak. Március 28-ikán a pelei Markovics Ferenc és fivere a körösi Markovics Jakab szintén lakója lett a vármegyei börtönnek; kettőjükre a vicispán már régebben haragudott. Zsidók körében becsült, jó hírű emberek voltak a letartóztatottak, kiket Pele Hirsch, Körös Feivl, Pér Jakab néven ismertek.

A férfirabokat nem lehetett az igazságtól eltéríteni, a leg-súlyosabb megpróbáltatások ellenére ártatlanságukat erősítették, visszautasították a képtelen vádat „mert ők az Istent az Ő testa-

mentomi tiszta tudomány szerint tisztelik.⁶ Az asszonytól a gyötörések testével jellemét is megtörték; az ijesztgetések, kínzások következtében üldözöje, az alispán óhajának megfelelően adta az igen s nem feleleteket a Bydeskuthy jelenlétében feltett kérdésekre. Amidőn nem volt oka rettegnie a szenvedésektől, ismét igazul nyílt meg szája. Nem ilyen volt a péli Hirsch feleségének lelkialkata. Noha Diószeghy Zsigmond szolgabíró fához kötette, össze-vissza korbácsoltatta, pillanatra se tántorodott meg, hogy hamisat valljon.

Március hónapban a sajtó is tudomást vett a péri esetről, valószínűleg Szebenyi gondoskodott, hogy a közép-szolnok-vármegyei faluból a hír Bécsbe jusson és a bécsi újság csatorniján keresztül szerte szivároгjon az országba.

Az alispán elégedetten szemlélhette vetése gyors fejlődését. Erdélyben és a szomszédos magyar vidékeken a rosszakarattal egyesült babona ingerültséget idézett fel a zsidók ellen, mely a nemesség s papságtól szítva aláásta nyugodalmukat, elvette több helyen árendájukat.

Valaha a zsidóság Magyarországon, mint ahogy a külföldön, sérelmeinek elintézését, kiváltságok elnyerése s fentartása közvetítését uralkodónál, államférfiaknál, hatóságoknál, zsidó ügyvivőre, az ügynevezett stádlán-ra bízta. A szó a latin agens fogalmának hordozója. Ez az ügyvivőség nem rendszeresített fizetett állás, hanem nobile officium volt. Az olyan embert szemelték ki erre, ki vezető politikusok házi zsidója volt és akik egyéni tulajdonságai, ügyes és hű szolgálatai következtében megkedvelték. Összeköttetése magasabb körökkel, azoknál szerzett hajlandóság kvalifikált valakit ügyvivőségre. Előnyt jelentett a zsidók közérdekeire, minél több befolyásos zsidó akadt, kiknek jogos előterjesztéseit felső helyeken, tekintélyes uraknál meghallgatták, információikat figyelembe vették.

A XVIII. század utolsó évtizedeiben a magyarországi zsidóság legnépszerűbb ügyvivője, a sok sikert felmutatott Mandl Mózes Jakab ben Ábrahám, kit a ghetók Kopl Theben-nek neveztek.

Mandl tőzsgyökeres magyar zsidó családból származott, nemzetiségének egyik tagja, ki szintén a Kopl Mandl nevet viselte, már 1695-ben Pozsonyban élt.⁷ Az 1770-iki összeírás szerint Jeszenák János pozsonyi curiájában tartott, ahol Ábrahám fivérével

és özvegy anyjával Eszterrel közös üzlete volt, melyben jobb minőségű posztót, különféle fajtájú szövetet, arany s ezüst paszomántot árusítottak. Négy évvel később 5000 forintot érő házat birt fivérével közös tulajdonban.⁸ 1780 óta Pozsony város sörházának volt a bérlője.⁹ Mennyire méltányolták érdemeit, megvilágítják gróf Pálffy Károly főcancellár 1798 november 24-ikán irt levelének kezdő sorai, melyek melegséggel hangsúlyozzák Mandl buzgóságát a közérdekért, ragaszkodását a király s a magyar haza iránt.¹⁰ Személyének, közéleti működésének tisztelete támaszt adott neki, hogy nehéz ügyekben sikeresen eljárhatson. A zsidók benne központosult bizalmát, a tevékenységétől tulnyomóan elmaradhatatlan eredményességet jellemzi egy 1791-iki levél megjegyzése: Amit Kopl Theben Bécsben nem tud eligazítani, azt nem lehet eligazítani.¹¹

A szilágysági erőszakoskodás feltartóztatására s leleplezésére a nagykárolyi hitközség Mandl Jakab gyakran bevált energiáját hirta segítségül. A zsidóság becsületének megóvásán, az erdélyi rabok igazságának megkeresésén kívül a nagykárolyiakat cselekvésre készítette még az a körülmény, hogy Közép-Szolnokból feljűk is átsapott a láng és Szatmárvármegye lecsukatta az érendrédi Ádámot.

A hozzáérkezett panasz az ügyvivőt nem találta otthon; veádár 24-ikén, március 30, Morvában időzött, akkor házasította ki Ázriél fiát Teltsch Lemel leányával. Családi ügyei elintézése után egész lelkével neki látott, hogy hullámtörője legyen a gyűlölködő mozgalomnak. A király elé terjesztett folyamodványa maga után vonta, hogy az erdélyi cancellaria új vizsgálat megéjtésére elfogulatlanokból álló bizottságot küldött ki és elrendelte, hogy amíg Bécsben felül nem vizsgálták a peranyagát, az ítélet végre

⁶ U. i. 1774-iki összeírás. Pecsénymóján horgony látható, alsó két végén virágokkal, a horgonytörzsének jobb s baloldalán K. és M. betű.

⁷ Országos levéltár Cancellariai fogalmazványok 1783, 12909.

⁸ Lieber Herr Kopl Mandl! Der Herr hat schon so viele Beweise seines Eifers für das allgemeine Wohl und seiner Anhänglichkeit gegen unsern allergnädigsten Superior und das hungarische Vaterland gegeben, dass ich nicht zweifle ihm wird eine neue Gelegenheit sehr angenehm sein jene Beweise thätig wiederholen zu können. Keszthelyi izr. hitk. levéltára.

¹¹ Óbudai izr. hitk. levéltára. Kopl Theben életrajza Jozsua Lewinsohntól megírva Varsó, 1899, teljesen hasznavehetetlen.

⁷ Országos levéltár, 1770-iki conscriptio.

nem hajtható, a rabok pedig könnyebbségeket kapjanak, vagyonukat bántódás ne érje.¹²

A vármegyei önkény szembe került a királyi udvar és a kormánysszékek fékező erejével. A gáncsvetők megérezték, hogy ügyelnek mozdulataikra, hogy alispán hatalmaskodásának is van gátja.

A kedvező fordulatot az ügyvivő Peszách félünnepe vasárnapján, április 24-én, a pozsonyi hitközség előljáróságával együtt¹³ megint közli Nagykárolyal, megtoldva a hirrel, hogy kieszközölték, hogy a zsidókat a vérvád miatt ne zaklassák.

A nagykárolyiak örömmel vették az értesítést, maguk is két jó újságot küldhettek Kopl Thebennek.¹⁴ Még az ünnep előtt három zsidót küldtek Erdélybe, hogy érdeklődjenek, tapasztalatokat szerezzenek az ügyben; ezek utánjárásuk alatt körülbelül harminc ivre férő észrevételt jegyeztek fel, melyek meggyőződésük szerint a fejleményekre előnyösen döntő befolyásuk lesznek. Boldogan tudósítják, hogy Pele Hirscht, Körös Feivt és Pér Jakabot kezesség mellett szabad lábra helyezték, sajnálják azonban, hogy az endrédi Óser még mindig fogoly. Nagy adózója volt a vármegyének, ismeretségben állott a nemzetes urakkal, akik kedvelték tisztességos volta miatt, de mióta a gyűlölködés felütötte fejét, annyira ellene fordult a hangulat, hogy csukott ajtókra akadnak, valahányszor érdekében kopogtatnak. A vármegye kihirdette ugyan két ízben, hogy a zsidóknak ne essék bántódása, a szenvedélyek még se csillapodnak. Zsidók után „gyilkos“-t kiabálnak, becsmerlik, ütegelik őket; ha uton vannak életük nem biztos. A hitközség a maga védelmére éjjelenként őrséget tart. A kereset meggyöngült, mert a nép lehetőleg kerüli a zsidó boltokat, italméréseket. A hitközség a megbolygatott béke helyreállítására alkalmas eszközül ajánlja az ügyvivőnek, ha felsőbb helyről utasítanak a hatóságokat, hogy tilos zsidók ellen vérvádat emelni.

Nagykároly ugyanabban a levélben újabb bonyodalomról panaszkodik.

¹² A levél, melyet Bécsben írt niszán 6, ápr. 10, Peszách első napján, ápr. 19-én érkezett Károlyba.

¹³ Rajta kívül az aláírók: Mózes, fia József trebitschi rabbinak, Theben Abraham Áron, fia Dávidnak, Freystadt Simon.

¹⁴ A válasz és a pozsonyi előljáróság levele keresztelte egymást az uton, a választ Kopl Theben ápr. 10-iki soraira április 24-én írták.

A nagykárolyi születésű Cseh Ráchelt két évvel előbb kényszerrel a keresztény hitre térítették. Megkeresztelése után titokban anyjához szökött s váltig erősítette, hogy el nem hagyja, keresztény se fog maradni. Kopl Theben akkor kijárta, hogy a helytartótanács 1789. október 30-án 41.777. számú rendelettel meghagyta, hogy a leány anyjánál élhet, köteles azonban a katolikus iskolát látogatni; 18-ik évét elérvén, szabadon választhatja meg vallását, Addig hetenként vizsgát tegyen előmeneteléről a katolikus hitben, anyja pedig a hitközséggel együtt kezességet vállaljon, hogy a leányt nem rejti el és férjhez nem megy. Ráchelért 1789. november 29 én Károlyban jót álltak Salmon Simon zsidó bíró, Adler Farkas esküdt, Satner Mór esküdt, Fried Sándor Kállóból, Salmon Majer esküdt és az anya, Cseh Károly Sára, kit héberül Peszlnek neveztek. Tizennyolc éves koráig a leányt minden nap oktatta a katolikus elemi tanító, közbejövén azonban II. József halála, a trónüresedés idején a vármegye, a tanító, a hitközség nem ügyelt Ráchelre, aki eltávozott Károlyból, férjhez ment zsidóhoz, kinek oldalán jámbor zsidóasszonyként él s várandós állapotban van. Cseh Ráchel elkeresztelési esetére néhány héttel ezelőt, az 1791 április elején tartott vármegyei közgyűlésen Korom Mihály erdői plebános terelte a figyelmet; hivatalosan jelentette, hogy Ráchelt a zsidók visszacsalogatták hitükre. A vármegye a megkeresztelt nő előállítására utasította a nagykárolyi hitközséget, mert különben magistratualiter fog büntettetni.

A hitközség Kopl Theben tanácsát kéri, hogy mit tegyen ebben az ügyben?

Ugyanazon a vasárnapon a nagykárolyiak az óbudai hitközséget szintén felkeresték levél útján, fejtsé ki a helytartótanácsnál, hogy égetően szükséges körrendelet kibocsájtása, mely állást foglal a vérvád ellen és intézkedjék, ha a jövőben esetleg vérvádat koholnának valahol — megjegyzik, hogy a fokozódó izgatás miatt egy percre sincsenek tőle megóva — a gonosz ráfogás bírói eljárás tárgya ne legyen. Az ünnep kimenetele után rögtön tollat ragad a hitközség, hogy Bydeskuthy újabb mozgolódásáról tegyen Ó-Budának jelentést, mely a helytartótanács székhelyéhez a legközelebb eső s tekintélyes hitközség lévén — Budán és Pesten akkor még kevés zsidó telepedett meg — hasznos szolgáltatokat tudott tenni. Az alispán Erdődy commissariust Sárosmegyébe küldte az Askenázi Lézer — a periratok egyik héber jegyzékében Askenázi Izrael —

idejében előfordult vérvád tanulmányozására. Az 1764-iki orkurai eset¹⁵ ismeretére szüksége volt, hogy megtévesztéseit ügyesen végezhesse. A zsidók gyanakodtak Bydeskuthyra, hogy a Kutya-kaparásban megjelent két oláht tulajdonképpen ő bérelte fel Takács András elvesztésére.

Mennyire alapos volt a nagykárolyiak aggodalma, hogy a zavarcsinálás folytatódhatik, hogy számolni kell újabb atrocitásokkal, a csengeri eset mutatta meg és ezt megelőzőleg Szabolcsban Bakta és Ófehértó közt Peszách félünnepén egy zsidó tanító leszuratása, mivel „vért véért“ szavakkal végzett gyilkosa.¹⁶

Csengeren a Berekalja utcában a Szamos partja közelében a maga zálogos udvarában lakott Klein Pinkász, másként Richter Ferenc, kit a helység népe Ferkó zsidónak szólított. Kerítéstelen háza végén az utcára nyílóan alacsony kamara állott, melyet padlásdeszka nem fedett és kívülről is könnyen fel lehetett érní. 1791 május 29-ikén vasárnap éjjél előtt Richter lakója Juhos Istvánné avval verte fel Eszenyi János szomszédját, hogy elveszett leánygyermek. Talán a Szamosba esett — jegyezte meg Eszenyi. Az asszony kizártnak tartotta. Ahogy keresni indultak, Richter kamarája mellett elhaladva gyermeksírás hallatszott ki abból. Eszenyi nem akart Ferkónál kopogtatni, mert multkoriban összeszólalkozott vele, és ha éjnek idején kihivná, azt hihetné Richter, hogy bántalmazására jött; ennél fogva az asszonnyal zörgeiett. Mikor értesült, hogy mi jártnban vannak, kétségbe vontá, hogy gyermek van kamarájában. Az asszony benyomta a kamara ajtaját, kihuzta onnan a sötétben a gyermeket. Richter feljajdult, felismerte ugyanis azonnal, hogy valaki szándékkal helyezte oda a gyermeket, hogy bajba keverje. Ujjonnan jöttem a világra és ezt a napot megbőjtőlöm míg élek — mondta, midőn előkerült a gyermek. Gyertyát gyujtott és ahogy annak világánál széjjelnézett a kamarában, idegen pokrócot,

¹⁵ Az orkurai eset leírása Eötvös Károly. A nagy per I., 15—38, Magyar Zsidó Szemle XXIX. évf. (1912), 305—306.

¹⁶ Nagykároly levele Ó-Budához Debrecenből 1791 Sziván ujholdjának előnapján. Talán ez az eset teremtette meg a balladát (Endrődi Sándor, Magyar népballadák, 226—28), melynek kezdősorai:

Én Nyirba indultam,
Két kisasszonyt hordtam,
Visszafelé jövetelen
Egy zsidót megöltem.

ingalját, kötelet talált, melyekben Juhosné tulajdonát ismerte fel. Richter legott Juhosné fogta gyanuba, hogy gyermekét ő eresztette le a kamarába. Az asszony tagadta s visszakérte holmiját, Richter visszatartotta, hogy másnap bemutatthassa a hatóságnak. Juhosné elhíetni igyekezett vele, hogy mialatt a gyermek elveszett, Tótfalun járt apjánál s napánál. Richter Eszenivel hajnalban átment Tótfaluba, ahol apa, napa egybehangzóan állította, hogy nem látták Juhosné. Csengerre visszaérkezve faggatni kezdték Juhosné, aki arra javította szavait, hogy csak át akart nézni Tótfaluba, ahogy a hidvégnél egy cigányleánnyal találkozott, visszafordult. Reggelre kelve, noha a tudakozódásokra, hogy hol-merre volt, Juhosné nem tudott feleletet adni, a puszta hir, hogy a zsidó kamrájában éjjél gyermek volt bezárva, már elegendő volt, hogy Richter házát megtámadják, őrizetbe vegyék és megindítsák ellene a vizsgálatot.

A később tanuságtételre beidéztettek valamennyien Ferkó javára és Juhosné ellen vallottak. Az egyik ugy nyilatkozott, lehetetlennek tartja, hogy Richter dugta volna a gyermeket kamrájába, mert nálánál „az egész Csengeri Zsidóságok között emberségesebb zsidót nem találhatni.“ Másik tanu szerint Juhosné mondta, ha a zsidó vele jót akarna, könnyen megegyezhetne vele, mert határozottan nem állithatja, hogy Ferkó vitte-e oda a gyereket, vagy se. Kiderült, hogy az asszony férje pénzt ígért két barátjának, ha vallják, hogy feleségét Komlódótótfalun látták este; mindkettő méltatlankodva utasította vissza az ajánlatot. Maga a mezőváros a legszebb erkölcsi bizonyítványt állította ki Richterről, kijelentette, tudomása van róla, hogy bosszu műve a dolog, mert Juhosné 75 forinttal adósa Ferkónak.

A csengeri hitközség a vármegye elé vitte Juhosné csin-tetését, felsorolta „az illetin ártatlanul reánk kent állorcaságtól“ származott károkat; ugyanis „az illetin Emberi Természethez irtóztató kigondolt Cselekedett miá irtózik a meg nem világosított község“, hogy betérjen zsidók korcsmájába, „kik ellenben háti butorokkal, s Portékájok falunkint való hordozásával kerestik élelmiket, házokból kimozdulni sem merészelnek, mindenküül kitsufoltattván, s üldöztetvén.“ Normáliskolát akart a hitközség létesíteni, terve azonban elhalasztódott, mert a szorongatás annyira károsítja a keresetet, hogy, ha a vármegye nem nyújt védelmet a zsidóknak, még adózni se lesznek képesek. Pártfogást, ártatlansá-

guk nyilvánosságra való hozását és elégtételt kértek, melyet a vármegye hajlandó volt nekik megadni, azonfelül megígérte a bűnös fél megfenyítését.

Csengeren kívül még Ujvároson, Tályán¹⁷ kíséreltek a zsidó lakosság ellen forrongást támasztani, anélkül, hogy komolyabb következményeket felmutathattak volna. A péri eset hónapokon keresztül szóbeszéd tárgyál szolgált ezeken a helyeken, innen eredt, hogy együgyű pletykálkodás, alattomos bosszu, idegesség könnyen fel tudta idézni a rémlátást, melynek kisérő jelensége — Nagykárolyban a csöcselék beverte a zsidók ablakait — a zsidók nyugtalanítása, gyalázása, gazdasági életük megakasztása volt ideig-óráig.

A kóros tünetek ugyan szörványosan léptek fel és szűk területre, a Közép-Szolnok vármegyével szomszédos vidékekre szorítottak, tovább terjedésük meggátlása végett Kopl Theben időszerűnek találta, hogy a helytartói tanácsnál az egész országnak szóló rendeletet szorgalmazzon, mely a vérváddal foglalkozék.

A helytartóság 1791 június 24-én bocsájította ki a törvényhatóságokhoz 11516. számú körrendeletét, melyben állást foglalt a vérvád ellen, komoly vigyázatukra bizta, hogy a legközelebbi mult országgyűlés 38-ik törvénycikkelyének betartásával a zsidók semmiféle zaklatásnak kitéve ne legyenek, példásan szigoru megfenyítést kapjanak azok, kik a zsidókat üldöznék, ellenük jogtalanságot elkövetnének.¹⁸

Ugyanazon napon az endrédi Óser ügyében is fordulat állott be. A nagykárolyi hitközség kezessége mellett szabad lábra helyezték, de ismét elfogták. A hitközség Sándor Lipót főherceg nádorhoz folyamodott érdekében s 40 ezer forint kauciót tett le érte. Június 24-én megtörtént a döntés, hogy óvadék mellett elhagyhatja a börtönt, ha nincs ellene elegendő terhelő bizonyíték, ami nem is volt.

A csengeri ügyben szintén június 24-én ment a helytartótanáctól Szatmár vármegyéhez utasítás. Meghagyta, hogy elfogultalanok vizsgálják meg és a tetteket büntessék. Egyébiránt — így

¹⁷ Nagykároly levele Ó-Budához 1791. vasárnap, év hó ujholdjának előnapján.

¹⁸ A rendelet szövege Magyar Zsidó Szemle XXIX. évf. (1912), 308—309. Die Blutbeschuldigung gegen die Juden (Zágreb 1910) gyűjteményben téves a rendelet német kivonata fölé helyezett cím: Artikel 38 der ungarischen Staatsgesetze vom Jahre 1791.

folytatja a helytartótanács rendelete — gondoskodjanak valamennyien, hogy az elfogult nép a zsidókkal szemben, kik egyedül eltérő ájtatoskodási szertartásaikkal különböznek tőle, az emberi jogokat tul ne lépje, amely jogok a keresztények szokásai által ne homályosuljanak el, hanem újonnan megerősődjenek.¹⁹

Szabolcs vármegye július 27-ikén tartott gyűlésén hirdette ki a körrendeletet, tartalmát kivonatosaen jegyzőkönyvbe foglalta,²⁰ végzésében utasította a főszolgabírókat, hogy „ezen Rendelesnek értelmét teljesítsék és minden eféle netalán következhető esetekre szorgalmasan vigyázzanak“.

A vérvádát elítelő körrendeletet Bihar vármegye főszolgabírája Szegezdi Ferenc 1791 augusztus 25-ikén ismertette járásában. Rámutatott benne a parancsra „hogy ne tsak currentáltassék, hanem minden hiten és valláson lévő lelki Pásztorok is megszólíttassanak az éránt, hogy ezen hibás vélekedést az köznépnek fejből ki vegyék, és tudtára adják, hogy ez valóságos Költemény és csupa hazugság légyen, ehez képest tehát az Helységet Előjárói ezen parantsolattýá a Felséges Consiliumnak szokott mód szerént az népek tudtára adván, egyszersmind magok lelki Pásztorokat is requirálják, hogy ezt az Cathedrából és az efféle ball vélekedésre hajtó népek jól értésire adják“.²¹

A zsidók egyenjogusításáért küzdött Tiszák s Beöthyek vármegyéjének szellemére vallott, hogy a főbíró mint értelmezte a rendeletet és mit tartott benne fontosnak az előítélet kiirtására.

A nagykárolyi hitközség az ó-budait arra kérte, hogy a visum

¹⁹ A rendelet az óbudai hitk. levéltárában a következő fordítással Übrigens werden sie alle Sorg tragen, damit das mit Vorurtheil beladene Volk in denen Juden, welche blos durch ihre verschiedene Andachts-Ceremonien von ihnen abgesondert sind, die Rechten der Menschheit nicht übertrette, welche Rechte durch Gebräuche der Christen nicht verdunkelt, sondern neuerdings bekräftigt werden müssen.

²⁰ Magyar Zsidó Szemle IV. évf. (1887), 59. U. i. nem fedi a tényeket, hogy a vármegyei végzés a Fisch-családdal és a kállói esettel összefüggésben állott, az óbudai hitközség levéltárának aktái egyáltalán nem tudnak kállói esetről, ugyancsak — amint Dr. Bernstein Béla nyiregyházy főrabbi közli velem — Szabolcsvármegye levéltára se. Acsády Ignác. A magyar birodalom története II, 576, nem tudott a helytartótanács rendeletéről, mely Szabolcs vármegye határozatát irányította.

²¹ Lakos Lajos, A váradai zsidóság története, 68.

reputumról a pesti egyetem orvosi kara és Dr. Oesterreicher Mánes ó-budai orvos készítsen szakvéleményt. Meg volt győződve ugyanis, hogy felülbírálásuk meg fog egyezni a nagykárolyi doktor állításával, mely szemenszedett ostobaságnak minősítette a hivatalos borbélynyilatkozatot.²³ Bydeskuthy és köre azonban a leghíresebb professzorok tudományának se hódolt volna be, nekik legfőbb tekintélyük a borbély volt, vele állt s nélküle megdől volna a hazugságvár. Amit eltökéltek, végre is akarták hajtani az új vizsgálat ellenére, melyet Kopel Theben eszközölt ki. A vármegyei urak mindenféle ürüggyel hetekig huzták, míg a vizsgálat megkezdődhetett, melynek tanuvallomásai nagyrésznél meglátszott, hogy kiknek műhelyében készült.

A vizsgálat befejezése után július 28-ikán az erdélyi főkormányzók felszólította a vármegyét az ítélethozatalra s elrendelte, hogy a Markovics testvérek s Jakab Dávid emberséges bánás alá kerüljenek, vason ne tartsák s ne verjék őket, a vármegyei zsidóság inzultálásától pedig tartózkodniék a nép.

Kopl Theben keresztülvitte, hogy Bydeskuthy hivatalos szereplésének a főkormányzók véget vetett a perben, de szelleme azért tovább irányított Közép-Szolnokban. Ennek bélyege rajta van az október 7-én meghozott ítéleten s indokolásain. A férfirabokra a vármegyei törvényszék kimondta a hóhér pallosa által történő fejeztést, az asszonyt ellenben szabadlábra helyezte.

Jomkipurkor jött a halálos ítélet híre Nagykárolyba. Amint elmúlt a nagybőjt, két megbízottat küldött a hitközség Kolozsvárra, hogy megtudják a dolog állását. A halálos ítélet — írja a nagykárolyi gyülekezet az ó-budainak — nem aggasztja, mert az erdélyi kancelláriától rendelet ment az erdélyi kormányzékhez, innen pedig Közép-Szolnok vármegyéhez, hogy az ítélet addig végre nem hajtható, míg fel nem terjesztik a királyhoz. Gondot okoz azonban az endrédi Óser sorsa, bár kezesség mellett szabadon jár. Szolnok vármegye ugyanis már elküldte az ítéletet Szatmár vármegyének és ha a vármegye legközelebb ítéletet hoz, végre is lesz hajtva, mert a végrehajtást felfüggesztő parancs Szatmár vármegyéhez nem érkezett; sürgöti tehát ennek kieszközölését. „Levelünket — kéri a nagykárolyiak — ne mutassák meg rabbinknak, nehogy megjijedjen.“

²³ Nagykároly levele Ó-Budához 1791, sziván ujholdjának előnapján.

Mózes Árje károlyi rabbi ugyanis a per idején Ó-Budára költözött rokonságához, az Oestreicherékhez.²⁴

Az ítélet ellen Kopl Theben nyújtotta be a felebbezést — a nagykárolyiak által fogadott ügyvéd készítette, — mely éles bírálat alá vette az ítéletet, a tanuvallomásokat, bevilágított az egész ügy rejtekeibe, feltárta a politikai célt, amire a baponát s erőszakoskodó önzést felhasználni akarták, hogy II. József zsidóknak kedvező rendeletei megdőljenek. Utóbbiak az izgatók nem érhették el Magyarországon, sikerük azonban megvolt Erdélyben avval, hogy az 1791-iki kolozsvári országgyűlés nem hozott zsidókra vonatkozó törvényt, miáltal II. József zsidórendeletei ott a törvényes jóváhagyást nélkülözték.

Amolyan szelep volt az ítélet, melyen keresztül elszállt a vármegye haragos göze és a megindult mozgalom a zsidók ellen megállott. Erdélyben és a szomszédos magyar területeken nemes, polgár, jobbágy hamarosan elfelejtette a mesterségesen élesztett izgatottságot, megbékült a zsidókkal. Amidőn I. Ferenc király megsemmisítette az ítéletet, a pert beszüntette s a megkínzott rabok visszanyerték szabadságukat, a levegő már tiszta volt, a méltelynek nyoma se volt benne. Szenvedéseikért némi elégtételt a közhangulat megjavulásában találtak, kevésbé abban, hogy az életükre leselkedő alispán, borbély és segítőitársaik ellen hivatalos eljárás indult meg.

A megpróbáltatások idején Szabolcs vármegyében jelenték-telen számu zsidóság élt, 1770-ben 16 családdal és chyrurgussal Ujfehértón volt a vármegye legnagyobb hitközsége, templomot csak itt találunk akkor, tanítót rajta kívül még csupán Balkányon. Utóbb a falvak, puszták, mezővárosok zsidósága főrabbit fogadott, ki a vármegye székhelyén Nagykállón lakott. Héber neve Jakab Izsák volt,²⁵ atyját Mózes Jechezkelnek hívták, anyját Rézl-nek.²⁶ Az

²⁴ Nagykároly levele Ó-Budához 5552. szukosz félünnepe 3-ik napján, kedden; a rabbitól 1784-ből levelet őriz az ó-budai hitk. levéltára, ugyancsak a periratok közt van egy hozzáintézett levél sógorától. Vejevel, Józsuával együtt Vilnai Éliá בן ארלי (Prága 1813). praenumeránsai közé tartozott.

²⁵ Igy fordul elő Eger Mesullám pozsonyi rabbi döntvénytárában (Varsó, 1885) Even háézer 17.

²⁶ Magyar Zsidó Szemle XXIX. évf. (1912), 141, דוד בן יבחר döntvénytár (Munkács, 1894) bevezetés.

1812-ben Prágában nyomtatott „Hár hákármet“ előfizetői sorában neve szintén előfordul Tab jelzéssel.²⁶ Nem sajtóhiba és nem jargonferdítés itt a szó, hanem feltüntetője származási helyének, a somogyvármegyei Tabnak, régente ugyanis a születés- vagy lakóhely pótolta a családneveket. A Tabból csinálta a tiszántuli zsidó nyelvjárás a rabbi német hangzású családnevét, a Taubot.²⁷ Nem maradt fenn munka, ami tudományáról számot adhatna, ehelyett emléket kapott avval, hogy az Alföld zsidósága a „Szól a kakas már“ kezdetű dalt²⁸ a kállói rabbi nőtájának nevezi. Nevét azért hozták összeköttetésbe a régi magyar népdal töredékekből összeállított dallal, melynek néhány sora sümegvidéki rekrutadalba is beleszövedött,²⁹ mert szívesen hallgatta a kesergő Rákóczi-nóta dallamával azonos melódiáját,³⁰ mely annak a bánattól átítatott epedésnek felelt meg, mellyel jámbor zsidó lelkek a virradást, ártatlanul bebörtönözöttek szabadulását várták Erdélyben, Szatmár- Szabolcsvármegyében s környékükön az 1791-iki esztendőben.

Dr. Büchler Sándor.

הרב המאריך התמיד המפורסם מהו אייוק טאב

²⁶ Már 1792-ben Taub-nak írta nevét, Bernstein Béla, Szabolcs vármegye utolsó főrabija, 4. Egy 1804-iki bizonyítványban aláírása Isaac Toob grosser Rabbiner in Szabolcher Comitát, eszerint javítandó tehát M. Zs. Szemle XXVIII. évf. (1911), 98 a „Joob“ szó.

²⁷ Ezen régi népdal változatai Kriza, Vadrózsák 44. idézve Szilády Arontól: Gyarmathi Balassa Bálint költeményei, 267, Erdélyi János. Népdalok és mondák II (Pest, 1847) 90, 91. szám.

²⁸ Nográdi Jenő, A sümegvidéki nyelvjárás (Sümeg 1896), 19.

Zöd erdőben, jaz kis mezzőben
Sétál jaz madár.
Kék jaz lábo, zöd jaz szárnyo,
Jaj de vigan jár,
Hitt engemet utitársul,
Jel is mégyek mán,
Nincs Sümegen ojan kis jány,
Ki egcsóon má

²⁹ IMIT 1903-iki évkönyve 226–239, M. Zs. Szemle XXIX. évf. (1912), 145–146. A Rákóczi-nóta hangjegyre szedve Beöthy Zsolt. A magyarrodalom története I, 442.

A zsidóstatistika tévedései.

Már a háboru első éveiben a zsidóságot azzal a váddal illették, hogy katonai kötelezettségének nem felel meg abban a mértékben, amint számarányához képest szükséges volna. Főleg Németországban agyarkodtak ezen a címen a zsidóság ellen azok a pártok, melyek nem jó szemmel nézték, hogy az eladdig a zsidó ember számára — bármilyen kiváló képességű is volt — elérhetetlen tisztí rang, most a háboru kényszerűsége folytán sok érdemes zsidó katonának is jutott.

A parlamentben, a porosz tartománygyűlésen is szóba került az ügy és a porosz hadügyminiszter kénytelen volt megígérni, hogy egy bizonyos napon összeírta az azon a napon a harctéren és a katonai segédhivatalokban vagy a harctérmögötti szolgálatban található zsidókat s ez a statistika pontos képet nyújt majd a zsidók számáról és szolgálati elhelyezkedéséről a háboruban. A német zsidóság a maga igazának tudatában helyeselte ezen összeírás elrendelését, sőt külön kérelmezte is. Feltűnő volt, hogy ezen statistika sohasem látott napvilágot s állítólag a zsidóság érdekében hallgatták el eredményeit. A danaidák azonban mindig gyanusak, ha ajándékot hoznak . . .

1919-ben egy vékony füzet jelent meg állítólag hivatalos forrásból származó adatokkal, melynek anyagát és következtetését Ernst von Urisberg tábornagy is felhasználja „Heer und Heimat“ című hadiemlékezéseinek II. kötetében, ami valószínűvé teszi, hogy tényleg hivatalos statisztikával állunk szemben. Urisberg maga ugyan személyes tapasztalataira hivatkozva elismeri, hogy az egyes zsidó számtalan esetben vitézül küzdött fajnemet testvére mellett és áldozta vérért és életét, mégis ama névtelen hivatalos statistika alapján megállapítja, hogy csak 10% zsidó állt hadiszolgálatban, szemben a többi lakosság 14%-ával.

Már néhány német zsidó társadalmi szövetségnek a háboru alatt gyűjtött adata erről a kérdéstről egészen más számarányt mutatott a zsidóság javára. Most Oppenheimer Ferenc tanár, híres német közgazdasági író foglalkozik kimerítően a porosz hadügyminiszterium zsidóstatistikájával (Die Judenstatistik des preussischen Kriegsministeriums München, 1922. Verlag für Kulturpolitik). Két oldal felől is fogja ostrom alá. Mindenekelőtt, kétségbevonja a hivatalos megállapítások helyességét és erős, alig is gyengíthető

érvekkel támadja azok tárgyilagosságát. Alárendeltek elfogultsága, rosszakarata, korlátoltsága, sőt szándékos hamisítása, továbbá az a körülmény, hogy zsidó katonákat a számlálás napján csapat-testükből elhelyeztek s új állomáshelyükre, más csapathoz még nem érkeztek meg, valamint hogy sok helyen nem kérdőívek segítségével, hanem a jegyzékek alapján állították össze a statisztikát — sok téves adat felvételét tették lehetővé, amiből azután sok következményeiben súlyos következtetés folyt.

Oppenheimer több olyan lehetőségre mutat rá, mely a legkelkiismeretesebb hivatalos megállapításnál is, még hogyha az a törekvés is vezérli, hogy tényleg az igazságot közelítse meg, a zsidóstatistikát a zsidóság hátrányára befolyásolja. Oly tényezők ezek, melyekre eddig neves tudósok sem gondoltak, melyekre eddig senki sem figyelmeztetett s melyek mint statisztikai imponderabiliák, az avatatlan szem számára észrevehetetlen finomságok, a mérleg serpenyőjét mégis a másik oldalra billentik. Így pl. nem minden otlakó és a népességi statisztikában igenis szereplő zsidó — honpolgár; a katonasághoz azonban csak honpolgár tartozott bevonulni.

Azután: csak lényegükben egyező, tehát azonos jellegű csoportok hasonlíthatók egymással össze, hogy igazságos mértéket kapjunk. Csak ugyanazon hivatású és műveltségű hadkötelesek hozhatók egymással összefüggésbe. Már békében rámutattak arra, hogy bizonyos hivatások kevesebb hadiszolgálatra alkalmas embert szolgáltatnak mint mások. A kérdést csak így lehet feltenni: hány százalék nemzsidó gazda és hány százalék zsidó gazda, hány százalék nemzsidó kereskedő, gyáros, mérnök, író és hány százalék ugyanilyen foglalkozású zsidó volt a harctéren? De nem lehet eképen felállítani: hány nemzsidó gazda és hány zsidó kereskedő, hány nemzsidó munkás és hány zsidó orvos volt állandóan hadban!? A zsidók szolgáltatták tulnyomó részben azon osztályok létszámát, melyek mint orvosok és ápolók, mint nyers- és hadianyag beszerzők, mint gyárak és bankok vezetői, mint írók és haditudósítók, élelmiszerről, anyagról és a kellő hangulatról tartoztak gondoskodni. Ilyen állásba sem jutott senki saját kedvéből vagy akaratából, hanem használhatóság szerint és a hadvezetőség parancsa alapján.

Hivatás, hozzáértés, nyelvismeret, kereskedői tapasztalat a hadsereg számára a maga helyén nagyobb értéket képviselt esetleg,

mint kint a harctéren és a parancsnokság gyakran volt abban a kényszerhelyzetben, hogy zsidó katonákat hosszabb vagy rövidebb időre harctéri szolgálat alól mentesítsen és a sereg számára hasznosabb, bár frontmögötti szolgálatra rendeljen ki. Azonkívül zsidó önkéntesek háború előtt alig emelkedtek tisztii rangba. Az ilyen zsidó altisztek száma az összes zsidó katonáknak több mint egyhatoda és a háboruban nem zsidó voltak miatt, hanem mint altisztek s mert erre alkalmasak voltak kerültek katonai irodákba.

Már ezek az élő valóságok, melyek egyszerűen egymás mellé sorakoztatott holt számokból nem világlanak ki, a hivatalos statisztika eredményét egyoldalunak és hamisnak tüntetik fel.

Már Sgall (Die deutschen Juden in Kriege 1914—1918. Berlin 1921.) rámutat arra, hogy a zsidóstatistikában micsoda eltolódásokat okoznak a kitérések. Oppenheimer levonja ebből a következtetéseket és meglepő eredményekre jut. Megbízható adatok alapján bebizonyítja, hogy a megállapítható esetek tulnyomó többségében zsidó családok fiai felekezetenküliek lettek, vagy közvetlenül bevonulásuk előtt kitértek, hogy a zaklatásoktól meg legyenek kímélve, míg szülők s más gyermekek tovább is zsidó hiten maradnak főleg a család leányai — magasabb házassági politikából — még akkor is zsidó hiten tartatnak meg, ha a szülők maguk viszik fiaikat hamisan magyarozott szeretetből más felekezet karjaiba. A szülők és más családtagok száma így a zsidó népességi számot növeli, míg a kitért fiuk száma a hős keresztény katonák számát gyarapítja. Ebből ered a zsidóstatisztika ama feltűnő jelensége, hogy a felnőt, katonaköteles férfiak korosztályai rendkívül gyér számot mutatnak fel, míg a nők, az egészen fiatalok és a férfikoron túl levők korosztályai túlnyomóan nagy számát teszik a német zsidóságnak.

A kitért és felekezetenküli zsidók tehát nemcsak a zsidóstatisztika eredményét rontják abban a tekintetben, hogy menekülésük által a katonaköteles korban levők százalékszámát lenyomják s így színleg a zsidók közt kevesebb a hadiszolgálatra alkalmas, hanem a másik oldalon még megjavítja nemzsidók számárányát, mert a kitért hadkötelesek „Hinterland“-ja megmaradt zsidónak és nem növelte a nemzsidók számát. Igazságos statisztika tehát mindenekelőtt kénytelen volna megállapítani: hány zsidó 19 és 47 év közt levő hadköteles volt s ezeknek hány százaléka vonult be;

továbbá, hány zsidó család alkalmoszerűen kitért tagja harcolt, sebesült meg, vagy halt hősi halált s ezeket is az ő volt felekezettük javára kellene írni.

Mindenesetre oly új szempontjai ezek a zsidóstatistikának, melyek nélkül igazságos, a valóságnak megfelelő eredmény el sem képzelhető. Nem vagyunk büszkék azon hőseinkre, kik előbb elhagyták vallásuk zászlaját s azután az ősök évezredes agymunkájában finomult elméjük élességével és a szenvedések kohójában acélosodott erő és bátorság segítségével vívtak ki maguknak hírnevet mint nemzsidók. De nem ronthatják meg hitehagyásukkal még folytatólagosan is a valláshoz híven ragaszkodó zsidók hazafias érdemét.

A magyar rabbihivatalok is sokat tudnának beszélni azokról a százával jelentkező katonakötelesekről, akik a háború folyamán így vélték megmenekülni társaik csúfolódása vagy lenézése elől, úgy hitték, hogy vallásuk megtagadása által hamarabb érnek magasabb rangot. A sokat emlegetett magyar zsidóstatistikát is át kellene dolgozni az Oppenheimer által felállított új szempontok tekintetbevételével: milyen az arányszáma az egyes foglalkozásuaknak és hitehagyott zsidók is milyen arányban növelték a másvallásuak számát.

A hivatalos statistikának legmesszebbmenő elfogultságát feltételezve, még akkor is a zsidóság javára tolódnék el az eredmény.

Budapest.

Dr. Edelstein Bertalan.

IRODALMI SZEMLE.

Két okból nem lehet Irodalmi Szemlének teljes és oly terjedelmes, mint a jó időkben volt. Először, mert nem állanak az irodalmi produktumok teljességükben rendelkezésünkre, különösen a németországiak. Ha az amerikaiak nem volnának oly kedvesek és a héber írók oly figyelmesek, az Irodalmi Szemléhez címzett régi boltot be is csukhatnók. Másodszor pedig, nagyon takarékoskodni kell a térrel — a nyomdaárak veszedelmesen közelednek az aranyparitáshoz. Hogy azonban olvasóinkat mégis lehetőség szerint tájékoztassuk az irodalmi produkciónról, meg fogjuk válogatni az ismertetendőket. Feltételezzük, hogy a magyar termékek nélkülünk is tudomására jutnak olvasóinknak, ugyanezért ezeket nem fogjuk teljesen felőlelni, amit olvasóink bizonyára nem fognak rossz néven venni. Reméljük jobb idők, amikor a hiányokat majd pótolhatjuk.

*

Mann J., The Jews in Egypt and in Palestine, I—II, Oxford 1920—1922. Ennek az összesen 710 lapos munkának I. kötetét e helyen már említettük és jelentőségére általánosságban már rámutattunk. Teljesen ismeretlen anyagot nyújt az ókairói (fosztati) genizából, amely a gáoni korszak történetébe világosságot derít. Sőt az azt követő két századra (1000—1200) is, mert a munka Maimuni koráig terjed, felöleli azt is, részben az azt követő generációt is, t. i. Maimuni fiait. Előtérben a vezető tudósok és a gáoni iskolák története áll, de a politikai és gazdasági történetre is esik itt-ott egy fénysugár. *Mann*, héber folyóiratunk szorgalmas és kiváló munkatársa, a geniza-kincseinek ezidőszerint legjobb ismerője. Irodalmi tájékozottsága kitérő és nagyon gondosan dolgozza fel az általa napfényre hozott adatokat. Bizonyára van még a tarsolyjában több is, melynek várakozással nézünk elébe. Részletekre rámutatni oly munkánál, amely tulajdonképpen csupa részletből áll, nem igen lehet. Azokat a részleteket is mellőznünk kell, melyeknél kisebb-nagyobb megjegyzéseink lennének. Érdekes pl.

ez. Egy orosz zsidó jött Szalonikibe (bizonyára 11. század) és kap egy ajánló levelet a községekhez, hogy támogassák, mert nem tud sem görögül, sem arabul, sem héberül, hanem csak *oroszul*. Palesztinába igyekezett (I. 165-b, ajánlólevél II, 192). Hasonló ajánlólevél egy francia zsidó részéről ki a szentföldre megy meghalni.

Mainzi zsidók (ismert Mesullam) palesztinai gáontól kérnek felvilágosítást vallási kérdésekben. A vallásbeli ügyekben való levelezés a kereskedelem és egyéb összeköttetés jele. (I., 186.) A tórafelolvasás egyéves és hároméves ciklusa egymásmellett járta a szentföldiek fosztati zsinagógájában és valószínűleg magában a szentföldön is (I., 186; II., 223—4; II., 378). II., 94—5 közölve van egy házassági levél, amely 1022-ben kelt Mastaura bizanci városban (a Menandros folyó mellett) és fogollyal kerülhetett Fosztatba. A menyasszony neve Eudokia, amely nevet egy bizanci császárné is viselte. A görög szavak pontozva vannak. Ez legyen elég a felette tanulságos könyvből.

*

Dr. Kohut G. Alexander, néhai Dr. Kohut Sándor, egykori székesfehérvári, pécsi, nagyváradai, később newyorki rabbi méltó fia, ki atyja emlékét megható fiúi kegyelettel ápolja, alapítványt tett Bécsben, melynek kamataiból évenként egy-egy zsidó tudományos könyvet adjanak ki. Az alapítvány kiadványai e cím alatt jelennek meg: „*Veröffentlichungen der Alexander Kohut Memorial Foundation*“. Méltóan nyitja meg ezt a sorozatot Aptowitz V. munkája: Kain und Abel in der Agada, den Apokryphen, der hellenistischen, christlichen und mohammedanischen Literatur (Wien—Leipzig 1922). A cím nem mond többet, mint amennyit a 180 lapos könyv csakugyan nyújt. Rengeteg tudással hordott össze A. mindent, amit a régiek Káin és Ábelről mondtak, költöttek, magyaráztak és éles kritikai ésszel mutatott rá az összefüggésekre. Ideiktatom a fejezetek címeit: Születés és kor. Volt-e Ábelnek felesége? A testvérviszály oka. Az áldozat. Abel halála. Kain halála. Genézis 4., 15. és 23—24. Következik 348 jegyzet, köztük sok igen terjedelmes és végül pótlások. Néhány észrevétel. Kainnak hét bűne volt. Benjamin testamentuma szerint (7) az első bűn az *irigység* volt. Jeromos egyházatya szerint (epistola ad Damasum 125) a második bűn volt az *irigység*. Ennek a felfogásnak

az eredménye a magyar „kaján” szó, amely Káinból származik (Bánóczytól hallottam). Részletesen Aptowitz 14. és 123. lap. A jubileumok könyve IV. 7. azt mondja: „És Ádám és felesége gyászolták Ábelt négy évhétig és az ötödik évhét negyedik évében (ismét) vigak lettek és Ádám megismerte feleségét és fiut szült neki, kit Sétnek nevezett” (A. 3. lap). Világos, hogy a 30 gyásznap a minta, csakhogy minden napra egy-egy év esik. A 4-ik év helyett talán a 3-ik év olvasandó, vagy pedig az évhét közepévé vette fel a szerző. A keresztény Ádámkönyv szerint Ádám és Éva 210 évig gyászoltak (A. 4. lap fent). Azt hiszem, hogy 30-szor 7 évre gondolt a szerző, azaz Ádám és Évánál minden nap 7 év (egy évhét). — Ábel csak 50 napig élt. R. Eliezer és R. J Joshua vitatkoznak, hogy a világ Tisri, vagy Nisan hónapban teremtett-e? Az első esetben Ábel áldozatát Chanukakor mutatta be, a második esetben Sabuótkor. Mindkettő nézete szerint Ábel nem élt többet 50 napnál. (Beresit r. 22, 4, 3, Theodor kiadása 207. lap). Érthetetlen midras, mert az 50 nap csak a második esetben hozható ki, akkor is csak úgy, ha Ádám (nem a világ) teremtett Nizam elsején. Aptowitz behatóan foglalkozott ezzel a midrassal és azt tartja, hogy 70 a helyes olvasat (6 lap és jegyzetek). Mi csak két megjegyzést teszünk. Először azt, hogy R. Eliczer és R. Jnsua csupán a világteremtés hónapjáról vitatkoztak. A többi, מֵאָה דְּמֵאָה-tól kezdve már a Rabba vesszőjétől ered, vagyis későbbiek következtetést vontak E. ill. J. nézetéből. Így érthető a többszám: „akár ezek, akár amazok, szavai szerint” és nem egyesszám: akár ennek, akár annak szavai szerint, mint az egyik kézirat javítani akarja. A másik pedig ez. Az, hogy Ábel meddig élt, kétszer van így kifejezve: עֵשָׂה הָבֵל קַיִם, végül pedig egyszerűen: עֵשָׂה (קַיִם nélkül). Az első grammatikailag nem lehetséges, mert קַיִם melléknév és így nem lehet עֵשָׂה-nak objektuma. Az egyik másoló ezt érezte és ezért קַיִם-ra változtatta (Theodornál). De ennek sincs értelme: „csinált létezés”. Világos, hogy עֵשָׂה önmagában azt jelenti: létezett. Erre számos bizonyítékot hoz Marx (Szeder Olam, Berlin 1903, német rész, 2. oldal, 17. jegyzet), de épen a mi helyünket nem idézi, hol עֵשָׂה meg van magyarázva קַיִם-mal. Az eredeti szövegben ugyanis csak עֵשָׂה állt, mint a harmadik helyen, nem lévén világos, glosszában lett קַיִם-mal magyarázva és mindkettő belekerült a szövegbe.

KUTFÓK

A héber nyelv védelme.

Az utolsó esztendőben sok súlyos kérdést vetettek fel, melyeknek adatai csak lassankint kelnek ki az akták tömkelegéből, hogy a tisztulás folyamatára világsanak. Az illetéktelen befolyások folytán keletkezett zavaros és előítéletes intézkedések köréből most kiemeljük az alábbi adalékokat, melyek *szent nyelvünk* és kapcsolatosan jogos magánérdekek sérelmére majd pedig azok teljes orvoslását tüntetik fel. Bizvást reméljük, hogy amint ebben a kérdésben történt, egyebekben is elkövetkezik a világosság ideje.

I.

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája

Budapest, V., Arany János-utca 27. sz.

45614. sz.

Nagyméltóságu vallás és közoktatásügyi
Miniszter Ur!

A m. kir. póstahivatalok egy a m. kir. kereskedelmi miniszteriumtól eredő rendelet alapján néhány hónap óta héber nyelvű vagy héber betűs, vagy ilyen betűket tartalmazó könyveknek, folyóiratoknak és hirdapoknak póstai szállítását megtagadják, még olyan esetekben is, midőn a nyomtatványok a fővárosban előzetes cenzura alapján állami szempontból kifogás alá nem estek.

Nem ismerjük a nagyméltóságu kereskedelmi miniszterium kérdéses rendeletének szövegét, keresés után sem tudunk annak birtokába jutni. Nem tudjuk, hogy mely tények, körülmények, egyének vagy okok befolyásának vagy közrehatásának tulajdonítható e rendelkezés. Nincsen tudomásunk arról sem, hogy Magyarországon napvilágot látott-e olyan héber szövegű vagy héber betűs nyomtatvány, mely a magyar állam érdekeinek szempontjából büntető eljárás alá esett és hasonló intézkedésre elfogadható alapot szolgáltatott volna és ha igen, miképpen nehezédhetett ez az intézkedés a héber nyelvű minden rendű régi és új irodalmi termékekre és azok forgalmára. Ezek szerint a rendelet tartalmára és megokolására ki nem terjeszkehdettünk.

Amde magára a tényre és annak kihatására bátorokunk

Nagyméltóságod kegyes figyelmét tisztelettel felhívni, mert az a meggyőződésünk, hogy erről tudomással birni nem méltóztatik és hogy ez a rendelet hozzájárulása nélkül keletkezett és mert úgy érezzük, hogy ezt extellentíáddal, mint a magyar kultúra legfőbb örvémet ismertetni, kötelességünkben áll, bizvást remélve, hogy magas tisztén kívül ugyanis, mint a hittudomány hivatott művelője előtt ez a panasz teljes megértésre és méltatásra talál.

Nem sérelem orvoslása érdekében, hanem tisztán hazafias érzület által indítva is fel kell ezt a kérdést tárnunk, mer az érintett rendelet hírének szűk határainkon és köreinken túlterjedése ártalmára lehetne hazánk kulturális hírének anélkül, hogy bármely érdeknek javát szolgálhatná.

Nem zsidó vallásúak tudományos megállapítása az, hogy a latin és görög nyelv után a harmadik klasszikus nyelv a héber és hogy az ősi kultúra teljes ismeretéhez annak a nyelvnek és az e nyelven írt örökbecsű műveknek értése és egyes tudományszakok szempontjából a nyelvnek művelése szükséges. Csak a theologiai tudományokra utalunk, melyeket a héber nyelv és az e nyelven megjelent napjainkban is virágzó óriási irodalom nélkül elgondolni sem lehet. Egyenlő mértékben áll ez a keresztény és zsidó egyházakra, hiszen nemcsak a világon számozott tudomány-egyetemek katedráin képviselik és kultiválják a héber tudományokat, hanem a keresztény theologiai főiskolák sem lehetnek teljesek ezeknek kellő képvisellete nélkül, valamint hogy az idevágó forrásokban való tájékozottság hiányában a lelkesképzés sem lehet tökéletes. Az ó-testamentom és próféták szent könyvek a kereszténység előtt is a nyomukon fejlődött irodalom iránti kegyelet benne is él és legjelesebb reprezentánsai tesznek emellett tanúságot. A héber nyelven megszólaló és az egész világon elterjedt, még a szorosan vett theologiai eszmekörön fejtett irodalmat éppen úgy művelik keresztények is, mint zsidók.

Mi feltételezni sem tudjuk, hogy a kereskedelmi miniszteriumot a héber nyelvű szellemi termékek elleni rendelkezésénél a zsidó vallásuakkal szemben táplált ellenszenv közvetve vagy közvetlenül influálhatta volna, vagy ily felfogásokból táplálkozó tényezők közrehatásáról lehetne szó. De még ily szempontok szerint sem mellőzhető az az a tekintetek, melyekre rámutatni bátorokunk és nem hagyható figyelmen kívül, hogy valamely tudomány becsét nem egy rokonszenves vagy ellenszenves nép nyelve determinálja és hogy a szellemi élet vetéseiben való gázolás a kulturmunka egészére is kártékony hatással van. Inkább azt hisszük, hogy itt tájékozatlanság, túlbuzgalom vagy valamely jóhiszemű tévedés játszott közre és hogy ez a kérdés nem került kellő megfontolás alá. Mert különben teljesen érthetetlen lenne, hogy a héber nyelv ellen Magyarországon, melynek egyetemén, theologiai főiskoláin rendes tanszékeken hirdetik, hazánkban, ahol e nyelvnek és irodalmának annyi kiváló keresztény tudós művelője volt a

multban, ahol a híres Schwartz (Niger) Péter ittvaló laktában az első héber grammatikát adta ki, ahol a tudományos akadémia legértékesebb kincsei között őrzi a Kaufmann-féle híres zsidó könyvtárt, ahol könyvtárak és levéltárak e nembeli nagybecsű emlékekkel pompáznak, ahol nagyhirű héber tudósok élnek, akik a nyugati államokban zsidó és keresztény vallásúakkal ápolít héber nyelvű tudomány révén állandó és benső kapcsolatokat tartanak fenn, melyek az ország dicsőségét is szolgálják, ahol éppen Nagyméltóságod miniszteriumának általunk mindenkor hálával elismert jóvoltából és állandó kegyes támogatásából a világ egyik leghiresebb és legjobban szervezett rabbiszemináriuma áll fenn, mely harmincegy-néhányezer kötetes zsidó könyvtárával a tudományos kutatásoknak a keresztény tudósok által is sűrűn látogatott állomáshelye — eme törekvések gyökereit támadó kormányhatósági rendelet adatott volna ki. Arra ki sem terjeszkedünk, pedig jogunk volna hozzá, hogy felpanaszoljuk, hogy a héber nyelv tanaink, hitforrásaink, liturgiánk és hagyományaink szerint szent nyelv, mely egyes vonatkozásokban a kereszténység előtt is tisztelet tárgya; hogy tehát ezt a nyelvet és az ily nyelvű szellemi produktumokat, imakönyveket stb. következésképpen a keresztény bibliai társulat héber kiadványait bojkottálni vagy egy postai rendeletbe fojítani mégsem lehet.

Az e tekintetben itt-ott felhangozott csodálkozások és panaszok között figyelmünket legutóbb megragadta a következő eset:

Dr. Blau Lajos, a Ferenc József országos rabbiképző intézet nagy tudományú igazgatója, aki egyébiránt évtizedek óta a Magyar Zsidó Szemle című negyedéves tudományos folyóiratot is szerkeszti Dr. Guttman Mihály rabbiszemináriumi tanárral és Dr. Hevesi Simon pesti főrabbival, tehát állami vagy nemzethűség szempontjából bizonyára minden kételyen felül álló férfiakkal egyetemben, Hazofeh (Szemle) címen egy kizárólag tudományos cikkeket tartalmazó héber nyelvű folyóiratot ad ki, melynek két számát van szerencsénk mellékelten bemutatni. E folyóiratot a szakkörök nagy örömmel üdvözölték, mert az e nembeliek között első rangot foglal el. Éppen napjainkban, mikor megcsonkított országunkat környező ellenségeink hazánknak rossz híret költik, az ideális tudományos törekvések lehetőségének dokumentumai alkalmasak arra, hogy hatályos cáfolatot képezzenek. A folyóirat előfizetői legfőképpen Angliából, Franciaországból, Hollandiából, valamint Amerikából valók. Egyesek, testületek és könyvtárak. Sokat áldoznak, de a várt számokhoz eljutni nem tudnak. A munkatársak egy része is külföldi tudósokból áll. A folyóirat előállítására ma nagy anyagi befektetést is igényel és megtörténhetett az, hogy e tisztán tudományos célokat szolgáló és a kinyomatás előtt cenzurázott folyóirat szétküldését megtiltották, amiből erkölcsi és anyagi kár származik és a mi hatóságainkat és azok szellemét rossz világításba helyezheti.

Feleslegesnek tartjuk, hogy Nagyméltóságod előtt ezt a kérdést

még tovább taglaljuk, hiszen erős ama hitünk, hogy a most tudomására kerülő rendelet ellen a maga részéről is határozottan tiltakozni fog. Ha volnának oly konkrétumok, melyek az efféle intézkedéseknek legalább látszólagos jogosultságát igazolhatnák, mint ahogy tudtunkkal nincsenek, mi volnánk az elsők, akik azoknak megtorlását kívánnánk. De még akkor sem lehetne valamely büns cselekmény miatt ily jellegű állatánosításra tévedni. Mert azért, hogy valaki héber betűkkel talán az államra hátrányos nyilatkozatot tett volna — amiről persze semmi tudomásunk nincsen — vagy azért, mert a hézagos tudás a reá nézve hieroglifát jelentő betűt magát gyanúsítja, a héber nyelven megjelent művek, folyóiratok és nyomtatványok forgalmát megakasztani nem lehet anélkül, hogy az ily intézkedés a jogtalanság és kulturrellenesség szemre hányása alól mentesíthető volna. Miért is tiszteletteljes kérelmünk Nagyméltóságod előtt oda terjed:

Hogy a m. kir. kereskedelemügyi miniszter ural való hivatalos érintkezés során a héber nyelvű könyvek, folyóiratok és egyéb nyomtatványok postai szállításának megakadályozása tárgyában kiadott rendelet mibenlétét lehetőleg sürgősen megállapítani és ennek megtörténte után, amennyiben annak tartalma és alkalmazásának módja megfelel annak, ami miatt e panasszal Nagyméltóságod elé járultunk, a héber nyelvű könyvek, folyóiratok és egyéb nyomtatványok forgalmi szabadság korlátainak megszüntetése érdekében nagy befolyását latba vetni és kegyes elhatározását velünk közölni méltóztatnék.

Kik is egyébiránt kiváló tisztelettel vagyunk:

Budapest, 1921. évi május hó 9-én.

Nagyméltóságod alázatos szolgálói:

Az izraeliták országos irodájai:

Dr. Mezey Ferenc,
irodai alelnök.

II.

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája

Budapest, V. Arany János-utca 27. sz.

45884.

Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi

Miniszter Ur!

Folyó évi május hó 9-én 45614. szám alatt megokolt előterjesztést tenni batorkodtunk Nagyméltóságodhoz aziránt, hogy a héber nyelvű könyvek, folyóiratok és egyéb nyomtatványok postai szállítása körül felmerült akadályok elhárítása ügyében kegyesen intézkedni és nagybecsű elhatározását velünk közölni méltóztatnék. Minthogy mindezeideig felterjesztésünk sorsa felől értesítést

nem nyertünk és ez ügy iránt több oldalról hozzánk sürgető kérdézőkódések intézettek, az előterjesztésünkben foglalt kérelmünk elintézését bátorkodunk kérni.

Kik is egyébiránt kiváló tisztelettel vagyunk,
Budapest, 1921. évi október hó 8-án.

Nagyméltóságod alázaatos szolgálói,

Az izraeliták országos irodája:

Dr. Mezey Ferenc,
irodai alelnök.

III.

A vallás- és közoktatásügyi Minisztértől.
113.971/922. II.

Az Izraeliták Országos Irodájának,
Budapest.

A „Hazofeh“ című héber lap postai szétküldése tárgyában f. évi május hó 9-én 45614. szám alatt kelt felterjesztésére a vonatkozó ügyben a kereskedelemügyi m. kir. miniszter urhoz intézett átiratom másolatát tudomásulvétel végett megküldöm.

Budapest, 1921. évi október 20-án.

A miniszter rendeletéből:

Dr. Gerlóczy Károly s. k.
min. osztálytanácsos.

A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 1921. évi szeptember hó 3-án 102.514/921. III. szám alatt kelt és a kereskedelemügyi miniszter urhoz intézet átiratának hiv. másolata.

Másolat:

Folyó évi március hó 4-én 6180. szám alatt s folyó évi július hó 10-én ugyane szám alatt hozzám intézett nagybecsű átirataira, a „Hazofeh“ című héber folyóirat közölt példányának visszazárása mellett van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel értesíteni, hogy a folyóiratot a magyar tudományos akadémia I. osztálya megbírálta s a róla adott szakvéleménye szövszerint a következő:

„A Hazofeh című folyóirat jelen száma szoroson theologiai és tudományos, komoly hangon megírt cikkeket közöl. Benne az ország közbiztonsága szempontjából veszedelmes közlemény nincsen. Tudományos szintjára és cikkeinek jellege olyan, mint a „Theologie und Glaube“ vagy a „Kath. Szemle“ avagy a „Religion“ című kath. folyóiratoké. Ezek szerint a Hazofeh folyóirat jelen

számára vonatkozólag a postai szállítás engedélyét megadhatónak véljük.“

Az Akadémia az osztály eléje terjesztett szakvéleményét magáévé tette, de hangsúlyozni kívánja, hogy ez a szakvélemény természetesen a bemutatott füzetre vonatkozik.

Budapest, 1921. évi szeptember hó 3-án.

A hivatalos másolat hitelétl:

Hevesi s. k.
igazgató.

IV.

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája
Budapest V., Arany János-utca 27.
45910. sz.

Nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi
Miniszter Úr!

Folyó évi október hó 20-án 113.971/922. szám alatt kelt és a „Hazofeh“ című héber lap postai szétküldése tárgyában tett becses intézkedésére vonatkozó leiratára van szerencsénk a következőket előterjeszteni:

Az 1921. évi május hó 9-én 45614. szám alatt kelt felterjesztésünkben a Hazofeh című folyóirat szétküldése körüli nehézségekre is utaltunk, de voltaképpeni kérelmünk nemcsak a folyóiratra, hanem arra terjedt ki, hogy a héber nyelvű könyvek, folyóiratok és egyéb nyomtatványok postai szállítása körül felmerült nehézségek eloszlátása, illetőleg forgalmi szabadságának korlátozása körüli intézkedéseket magas befolyásával elhárítani méltóztatassék.

Nagyméltóságod idezett felirata szerint a magyar tudományos akadémia szakvéleménye teljesen igazolta azt, amit a Hazofeh című folyóiratra vonatkozólag előadtunk. E szerint szoroson theologiai és tudományos komoly hangon megírt folyóiratról van szó, amelynek ugyanaz az értéke és jellege mint hasonló keresztény folyóiratoknak. Van azonban az akadémia véleményének egy fenntartása, mely szerint megállapítása csak a bemutatott számokra vonatkozik. Ez a nyilatkozat mintegy maga után vonná azt, hogy a folyóirat minden egyes száma a magyar tudományos akadémia szakosztálya, illetőleg az egész akadémia elé terjesztessék, mely eljárás mellett természetesen úgy a tudományos munkálkodás, valamint a terjesztés illuzóriussá válnék, amit Nagyméltóságod mint a theologiai tudományok kiváló képviselője előtt fejtegetnünk nem szükséges. De bátorkodunk kiemelni, hogy a Hazofeh szerkesztősége minden egyes példányt cenzura alá bocsát és csak a cenzura szaktudása által approbált példányokat bocsát ki, ami önmagába véve minden további terhelést és akadékoskodást teljesen feleslegessé teszi.

Mindezek alapján és tiszteletteljes hivatkozással folyó évi

45614. szám alatt kelt felterjesztésünkben kifejtett és újból méltányolni kért okadatainkra, az Iránt esedezünk Nagyméltóságod előtt:

a) hogy a cenzura alá bocsátott héber nyelvű könyvek folyóiratok és egyéb nyomtatványok terjesztésének és postai szállításának akadályozása tárgyában állítólag kiadott rendeleteknek nagyméltóságú m. kir. kereskedelmi miniszter úr által való hatályon kívül helyezését kegyesen kieszközölni és

b) a Hazofeh című héber tudományos folyóiratnak cenzura alá bocsátott, illetve a cenzura által kifogástalannak talált példányainak terjesztése és postai szállítása elé tett akadályozó rendelkezéseket elhárítani méltóztatnék.

Midőn nagybecsű elhatározásának velünk való közlését bátorkodunk kérni, vagyunk kiváló tisztelettel

Budapest, 1921. évi november hó 4-én

Nagyméltóságod alázatos szolgálói,

Az izraeliták országos irodája:

Dr. Mezey Ferenc
irodai alelnök.

V.

Magyar kir. vallás- és közoktatásügyi Minisztérium.

117.357/922. szám.

II. ü. o.

A kereskedelemügyi m. kir. miniszter úr folyó évi augusztus hó 18-án ad. 16.241/X. szám alatt kelt átiratában arról értesít, hogy a *minisztertanács határozata* folytán az 1921. évi január hó 5-én 96.799/920. szám alatt kiadott s a Pósta és Távirada Rendeletek Tára 1921. évi 2. számában közzétett *azt a rendeletét, mely a héber (zsidó) nyelven vagy héber írásjelekkel írt összes levélpostai küldeményeket a postai szállításból kizárta, hatályon kívül helyezte.*

Erről az irodát tudomásvétel végett értesitem.

Budapest, 1922. évi szeptember hó 26-án.

A miniszter rendeletéből:

Tóth István s. k.,
min. tanácsos.

Az Orsz. Rabbiegyesület közleményei.

Dr. Neumann Ede

Irta: *Dr. Kiss Arnold.*

Ideálokot melengető szive halottá dermedt 1918. dec. 12-én meghalt Dr. Neumann Ede. Aroni harcokat, a béke harcait vivő lelkülete tovaszállt közülünk — szegényebbek lettünk egy igazi papi erőnyekkel ékesített, vezetésre hivatott mesterrel.

Eleseje volt azoknak, akik az országos rabbiképző intézetben lettek Izrael papi szolgálatára fölavatva. Szimatoló gyanu utat keresett feléje, hogy a termőfának első gyümölcsén bizalmatlanságát beigazolva lássa — s Neumann Ede mély tudásával, megtisztult vallási felfogásával, kristálytisztta jellemével, a zsidóság érdekében való páratlanul lángbuzgalmú, szünet nélküli munkásságával arról tett ország-világ előtt tanúságot, hogy az a fiatal palánta, amelyet a művelt magyar zsidóság legjobbjai annyi reménységgel ágyaztak Izrael talajába: éltető erejét, vérkeringését, zamatot adó nedveit halhatatlanul az ősi humusz-ból szívja ereibe.

Szerelmese volt Izrael tudományának. A világi tudás utáni olthatatlan szomjúság vágyával a zsidó irástudomány buvárszenvedélye egyesült benne, a zsidó irástudományé, amelynek szellemébe behatolni, gondolat kincseit forgalomba kerülő érmekké vélni és ekképen a zsidó közösség, a zsidó ifjúság körében közkeletűvé tenni: volt az igyekvése. A kohelet szavai jellemzik ezt a munkásságát, „bölcse volt és tanította a népet megismerésre és fontolgatott és vizsgálódott és sokat cselekedett a vallás tudományos megismerése népszerűsítésének, elterjesztésének terén.”

Annyi tudóssal és magukat bölcseknek vélő és a legkülönbözőbb tudományokban magukat járatosoknak tartó irástudókkal kellett találkozunk, különösen a hitelet mélyítésére hivatottak sorában, akiknek az volt a hagyományoszerű meggyőződésünk, hogy elkedvetlenedve a világ folyása és eseményei fölött, pálcát törve a fejlődő emberi törekvések és újszerű társadalmi jelenségek fölött, mogorván és megbékületlenül be kell

gubózkodniok komor életfelfogásuk pókháló szövedékeibe, emberek, akik valósággal szó szerint értelmezték az írás szavát „hogya az ember meghal az ő sátrában“, akik holtakhoz hasonlóan a kívülvilág számára mintegy meghaltak, a kor és elismerésreméltó törekvései számára csak az elkeseredett világfájdalom sötét szavait hordozták az ajkaikon, hogy „minden hiábavaló és semmis“, ez a világ számukra nem volt más, mint bűnnek a mocsara, amellyel már a pusztá érintkezés is tisztátalanító hatású — számukra minden „hiúságoknak a hiúsága volt“. Ám ennek az életfelfogásnak az igazi mélységébe való betekintésnek azt a meggyőződést kell megérlelnie, hogy annak a fátylai mögött a leggyakoribb esetben önzés, önszeretet és makacs, zárkózott lelkiület rejtőzik: mivel alkotó munkára ők maguk képtelenek, onnan a szívük igazi elkeseredése, mivel környezetük szellemének fölemeléséhez semmivel se tudnak hozzájárulni, onnan az azzal való meghasonlás, mivelhogya az emberi haladás napja szavukra fölkelő útjában meg nem állott, onnan a türelmetlenségük. Minden semmis, amire az ő egyoldalúságuk pecsétje nincsen reásütve; az igazi bölcs azonban a jelenségek változásában megismeri a maradandó értéket s a változások héjja mögött az egészséges, termő magot. „Hiúságok hiúsága — mondja Kohelet — minden hiúságos“ — a valóban alkalmas, korát és hivatását átértő lelkipásztor elismeri ugyan a földi lét arasznyi voltát, mulandóságát, de nem elégszik meg ennek az igazságnak a megállapításával, ennél a megismerésnél sokkalta inkább nyilvánult meg Kohelet bölcs volta abban, hogy a népet tudásra oktatta, וְיָדַעְתֶּם אֲבָנִים, hogy a népsülét az igazság hallására hozzászoktatta, abban, hogy hűveihez olyan nyelven tudott beszélni, amely azoknak füleit nem sértette וְהִקֵּרְתֶּם אֲבָנִים, hogy kutatót, hogy fölmutatta a tudás új kincsébányáit is, amikkel népe és kora szívéhez tudott férközni, abban, hogy hűveivel élt, hogy a lelkét oda tudta adni értük.

Neumann Ede lelke előtt ilyen életbölcseknak, ilyen lelkipásztoroknak eszményképe lebegett működésében; mint rabbi és néptanító a R. Lakis talmudi jelszavával tartott: honnan következtethető az, hogy a törának igéi csak akkor lehetnek maradandó hatásuak, ha azoknak megszerzésében és alkalmazásában a saját személyes jóvoltunkat, a saját előnyünket, az önmagunk nyugalmát és kényelmét, egész valónkat figyelmen kívül hagyjuk? — onnan, hogy írva van „ez a tóra: ha az ember a sátorban meghal“ — hogy hivatásában teljesen feloldadjon, hogy tehetségeit, minden képességét, zajtalan munkásságban szentelje a közösség érdekeinek, hogy באהלו של תורה, a tannak sátorában legyen az otthona. Hogy olyan férfiu, hogy olyan lelkipásztor, aki mint Neumann Ede, a R. Lakis szellemében fogta föl a hivatását, mint jellem is kimagasló jelenség volt, hogy a megismert igazság az ő

szemében nem áru volt, amelyet a legtöbbetigérőnek vásári áron adnak el, hanem hogy a Salamoni igét a maga komolyságában fogta föl: „vegyed meg az igazságot, de el ne adjad“, hogy a tömegnek ítéletét nem tartotta tükörnek, öntetszően ellesve abból, hogy külső magatartását a leghasznosabban miképen irányítsa, hanem hogy éppen ellenkezőleg, önmagát, érett tapasztalatok által szerzett meggyőződését, sima, hajlékony modorn dacára is férfias véleménynyilvánítását és lelkipásztori méltóságát tartotta oda tükörkép gyanánt másoknak — aki ismerte Neumann Ede lelkiületét, tudja róla, hogy hajlékony volt, mint a damaskusi acélpenge, de egyuttal épannyira törhetetlen a maga igaznak vallott salaktalan törekvésű eszményeinek védelmében.

Csodálatos munkaszeretet, szent hivatása iránti hűség egyesült benne páratlan szerénységgel, őnzetlen lelki tisztasággal, egyéniségének mindeneket megnyerő, hódító bájosságával. Igazán pap volt, Izrael szentélyének a szolgálatában, az ősi minta szerint, kiterjedt teológiai tudásának homlokdiszével ékesítve, a rabbinikus hivatás öltönyének egyik legméltóbb viselője a mi időnkben, hazánkban egyik leghűségesebb fia, hitünk igazságainak egyik legmegragadóbb szavu hirdetője, etikailag ragyogó jellem, telve lelki nemességgel, szívbeli erényekkel, a tudományos haladásnak, kulturának és az apai hitvaló másnak harmónikus meggyőződésű fíradhatatlan zászlótartója hitsorsosainak körében, s mindezekért nemcsak hozzáméltó, nagyműveltségű gyülekezetében, a nagykanizsai hitközség körében, hanem országszerte, mindenütt, felekezete legjobbjai és más hitű egyházi és világi vezérferfiak részéről is osztatlan tisztelet és megbecsülés környezte. Amit Samuel hakatan halálakor mondtak el sirató szóval annak kartársai, azt zokogjuk el róla is megrendült lélekkel; „jaj a kedveslelkű miatt, jaj a jámborszívűért, jaj a Hillel méltó tanítványáért!“

Aron volt, papi lélek, a misna értelmezésének megfelelően, a békének, a zajtalan működésnek, a csöndes, de lankadatlan és nemes optimizmus enyhe sugaraiban tündöklő tevékenységnek rendületlenlelkű hive.

A papi köpeny, amelyet 35 esztendőn át hordott, ugyanolyan szabásu volt, mint a bibliai főpapak, Áronnak papi öltönye. Szegélyén megtisztult istenhitnek égkékszin, az isteni tudománynak biborragyogásu s a világi tudásnak, az életnek, a korszellemnek piroslőszintű gránátalmái s azok az arany csengettük, amikkel a hivatás papi köntöse ékesítettett, azok nem a reklám zajának előidézésére szolgáltak, nem azért csöndültek, hogy lármázzanak, hogy feltűnést ébresszenek, hogy mindenek figyelmét viselőjükre irányozzák, hanem היה על אהרן לשרת לשרת szolgálatátétül volt az Áronon, mivel a nyilvánosság szolgálata, a közérdek ezt így kívánta וְשָׂמַע קוֹלוֹ בְּבֵאוֹ אֶל הַקֹּדֶשׁ, a közérdek ezt így kívánta

hangját csak akkor lehetett hallani, amikor a szentélybe lépett, csak Isten előtt és csak Istenért, csak szentert és magasztosért csak hitének és hitsorsosainak jogaiért, csak szellemnek és léleknek fölemeléséért nemesítéséért, csak vallásos közszellemnek és az ifjuság hitben való megerősítésének felvirágoztatásáért, csak kartársai erkölcsi érdekeiért szűkös anyagi viszonyaiknak javításáért, az elhunytak, elhagyott özvegyeinek és árváinak gyámolításáért, jogos igényeiknek kivívásáért, kulturáért és erkölcsi tökéletesedéséért emelte föl mindenkoron a szavát és azért **וְכִנְיָנוּ וְלֹא יִמּוּת** amikor kérlelhetetlen természeti törvény parancsát annyira időnap előtt követve, ki kellett lépnie a szentélyből. — Neumann Ede nem a tucatemberek halálával távozott, hanem tovább él abban a szellemi termésben, amelynek meggyőző szavának erejével felekezetének, kartársainak javára sikerült létesítenie, vagy legalább is azok megvalósodása számára ösvényt vágnia, abban a kegyeletes megemlékezésben, amelyet tisztelőinek körében, szüles körökben hátrahagyott, a jóknak és nemeseknek ama elismerésében, amely hervadhatatlanul él mindazok szívében, akik egy nemesen, egy tisztán eltöltött életmunka után könnyezve állnak friss sírhantja fölött.

Hervadhatatlan érdemek koszorúzzák Neumann Edének, az Országos Rabbiegyesület elnökének letűnt életét, kartársainak szívében.

Neumann Ede élete.

1959. október 26-án látott napvilágot Budapesten. Jámbor és istenfélő szülők gyermeke. Atyja N. József köztisztelőben álló kereskedő, anyja művelt lelkű zsidó asszony, ki gyermekéből papot akar nevelni. Atyja fiverei tekintélyes állású férfiak, egyik orvos, a másik N. Fülöp a budai hitközség elnöke három évtizeden át.

Az evangélikus gimnáziumban végzi középiskoláit, miközben Weisz Józsefnél, a jeles és szentéletű talmudistánál, ki akkortájt kereskedő volt, tanulja a bibliát és a talmudot ismerni és szeretni. Egy ideig házában is nevelkedik. Belép érettségije után az akkor megnyílt Országos Rabbiképzőbe, melynek első felavatott rabbija. 1883. február havában nyeri hattárját, mellette a Budapesti Tudomány Egyetem bölcsészeti facultásának buzgó hallgatója. Főleg Goldziher, Vámbéry, Hatala és Kármán óráit hallgatja. A mohammedán József-mondáról irt bölcsészeti értekezése a vallás és közoktatásügyi minisztérium költségén jelent meg.

1883-ban választotta a nagykanizsai hitközség rabbijának és egy évi működés után véglegesíti mint Fassel H. B. utódját a rabbiszékben. Első volt, ki meghonosította hazánkban a leánykonfirmációt. Talmud Tórárt alapított, a magyar nyelvnek szélesebb helyet biztosított az istentiszteletben. Főképen az ő intenciójára főmőrülnek közös vallási és kulturális

célok előmozdítására a dunántúli rabbik. Jegyzője volt az 1889. évi győri rabbigyűlésnek és az 1895. évi budapesti országos rabbigyűlésnek. A kilencedik község kerületnek sok éven át jegyzője és előjárósági tagja. Ebben a minőségben szerkesztette éveken át a kerület jelentéseit, valamint a közgyűlési és előjárósági jegyzőkönyveit.

Élénk részt vesz városának kulturális és humanitárius életében. Elnöke a város szegényügyi és ovodai bizottságának, alelnöke a közegészségügyi bizottságnak. A nagykanizai Irodalmi és Művészeti Kör is őt választotta alelnökének. Az Országos Tanító Egyesület tiszteletbeli tagjának választotta.

1905. óta az Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottságának tagja, a főiskolánk új tantervének egyik részletét az ő javaslata szerint alkották. Az országos egyetemes hitoktatási tanterv kidolgozásában élénk részt vett, mint a szerkesztő bizottság tagja. Az egyetemes tanterv középiskolák VIII. osztályának részét is ő készítette.

Működésének legfőbb színtere az Országos Rabbiegyesület, melynek elnöki tisztét néhai Schnitzer Armin, komáromi főrabbi, halála után viselte. Éltető lelke volt az egyesületnek; alapszabályait ő dolgozta ki és jóformán összes ügyeit maga intézte el. Tíz éven át szerkesztette az egyesület közlönyét, melynek legtöbb cikkét maga írta. E sokoldalú működése mellett nagy irodalmi munkásságot is fejtett ki, mely maradandó értéket jelent.

1884. óta boldog házasságban élt *Kayslerling* Emmával a felejtethetlen pesti rabbi, *Kayslerling* M. dr. leányával, a nagynevű *Philippson* unokájával.

Dr. Venetianer Lajos

Búcsúszó az ORE. elnöksége nevében.

Elvessztettük őt, kinek megnyerő lényé mindnyájunknak szívébe varázsolta képét, kit mindnyájan szerettünk és becsültünk. Szerettük őt nemcsak nagyon rokonszenves egyénisége folytán, hanem egyenes jelleme, őszinte ragaszkodása, hűsége miatt is. És becsültük értékes tudományos munkássága nyomán, melyet egyházi elfoglaltsága és sokoldalú tevékenysége mellett, bámulatos szorgalommal és kitarással folytatott és melynek az általános tudományt gyarapító eredményei is voltak. Lelkes munkatársat becsültünk benne, aki szívesen szegődött minden jó ügy szolgálatába és bár az önálló alkotás képességeivel is meg volt áldva, készségesen csatolta erejét mások munkájához és követni tudta, támogatni tudta vallástársadalmi és kultúrsozciális téren mások kezdeményező vagy úttörő erőfeszítéseit. Az Országos Rabbi-

egyesületnek alapítása óta főtitkára, később alelnöke volt és nagyszertű odaadással, őszinte buzgalommal szentelte magát az Egyesület feladatainak. Vele, néhai Dr. Schnitzer Ármin és Dr. Neumann Ede elnökök halálát követő időelőtti távozása folytán az ORE. első elnöksége a maga teljességében immár az örökkévalóságé és a történeté. Halála mély gyászba borítja az Országos Rabbiegyesületet. Emléke tiszteletreméltó, sokat tartalmazó, nemes önzetlen odaadó munkásságra buzdító szent emlék marad.

תִּנְיָצִי בִּיה.

*

Hitoktatási tanterv.

Az Országos Rabbiegyesület tanügyi bizottsága folyó hó 4-én Bernstein Béla dr. nyiregyházai főrabbi elnöklele alatt tárgyalta Bernstein Béla dr. tanterv javaslatát. Beható vita után arra az egyhangú megállapodásra jutott az értekezlet, hogy Bernstein dr. tanterv javaslatát az „ORE” közgyűlése elé terjeszti jóváhagyás végett. Egyúttal felkéri a Tanítóegyesületet, hogy az osztott elemi iskolák számára Bernstein dr. tanterve alapján, az osztatlan elemi iskola számára pedig önállóan dolgoztasson ki részletes javaslatot, amelyet együttes megbeszélés után az egyetemes tantervjavaslatba felvesz és az „ORE” közgyűlése elé terjeszt. Elfogadta a bizottság az Orsz. Izr. Tanítóegyesület ama javaslatát, hogy irassék ki pályázat, amely az elemi iskolai tantervhez való utasítás készítését kívánja. A középiskolai hitoktatás számára készítenő utasítás munkájáról a maga hatáskörében fog gondoskodni. A bizottság határozatait Heves Simon dr., az „Ore” elnöke mondatja ki, köszönetet mond dr. Bernstein Bélának fáradhatatlan munkásságáért, a bizottság tagjainak, a Tanítóegyesület képviselőinek és kifejezést ad ama reményének, hogy mihamarabb sikerül majd a vidéki hitoktatás számára megfelelő keretet alkotni.

*

A szombaton való irás.

I.

A magyarországi középiskolák rendtartása.

Kiadta a vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter 1920. évi december hó 10-én kelt *113.240 számú rendeletével*. Budapest. M. Kir. Tudományegyetemi nyomda 1920. 18 old.

63-ik paragrafus. Az izraelita vallású tanulók az alább felsorolt ünnepeken felmentendők az iskolában való megjelenés alól: Újév mindkét napján, kiengesztelődés ünnepén, a sátoros (Sukkoth) ünnep első, második nyolcadik és kilencedik napjának délelőtti jén, a husvét

első, második, hetedik és nyolcadik napjának délelőtti jén és a pünkösöd ünnepének két napján.

64-ik paragrafus. Az izraelita vallású tanulókat szombati napon az iskolában való járásától nem lehet felmenteni, de felmenthetők az irás, az írásbeli számolás, a rajzolás és a kézimunka gyakorlása alól, ha a szülő vagy gyám a felmentést írásban kéri. A felmentést az igazgató adja meg s ezt az osztályfőnök az osztálykönyv észrevételi rovatába bejegyzi.

A szombati felmentésben részesült tanulók szóbeli feleletre felhívhatók s kötelesek a tanítás szóbeli részében részt venni.

Oly városokban, melyekben izraelita középiskola van, a többi középiskolákban az izraelita tanulókra nézve semmiféle felmentésnek helye nincs.

Az utolsó pont ellen az ORE felfolyamodással élt, melyre a nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi miniszter ur a következő rendeletet adta ki.

II.

M. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium.

117035/1922. szám.

V. ü. o.

Az Országos Rabbiegyesület Elnökségének,

Budapest.

Folyó évi augusztus hó 22-én kelt felterjesztésére értesítem a következőkről:

Hivatali elődöm 1921. évi szeptember hó 17-én K. 154682. sz. rendeletében intézkedett, hogy a középiskolákat látogató izraelita tanulók a sátoros ünnep I., II., VIII., és IX., valamint a husvét I., II., VII. és VIII. napján mindazon iskolákban, amelyekben délután tanítás folyik, egész napi felmentést élvezzenek ezentul.

Mivel ez intézkedés biztosítja azt, hogy az izraelita vallású tanulók vallási kötelemüket zavartalanul teljesítsék, e tekintetben újabb intézkedés szükségét nem látom főnforogni.

Ellenben a középiskolai Rendtartás 64-ik §-ának azt az intézkedését, mely szerint „oly városokban, melyekben izraelita középiskola van, a többi középiskolákban az izraelita tanulókra nézve semmiféle felmentésnek helye nincs,” — tekintettel arra, hogy a budapesti izr. fiú és leánygimnázium valamennyi osztálya ezidőszert meg nem nyílt meg, — a budapesti középiskolákra nézve az 1922/23. isk. évről is hatályon kívül helyezem.

Budapest, 1922. szeptember hó 4-én.

A miniszter helyett:
Államtitkár.

A rabbik beszerzési segélye.

I.

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája.

Budapest, V. Arány János-utca 27.

47208. sz.

Az Országos Rabbiegyesület Nagylekintetű Elnökségének.

Budapesten.

Nagylekintetű Elnökség!

Az 1922. évi 8600/M. E. számú rendelet 1. c.) pontja értelmében mindazok a lelkészek, kik az 1921. évi 2500/M. E. számú rendelet 9 §-ában foglalt felhatalmazás alapján rendkívüli segélyt kapnak, a rendeletben megjelölt egyéb feltételek fennforgása esetén *egyszersmindenkorra szóló beszerzési segélyben* részesítendőek. Erre való tekintettel a beszerzési segélyösszegek megállapítása céljából a vallás és közoktatásügyi miniszter ur önmagyméltósága 156.376/922. szám alatt tárgyalásba lépett a m. kir. pénzügyminiszter ural.

Ádágig is míg a pénzügyminiszter ur hozzájárulása megérkezik, a rendelet mikénti végrehajtása ügyében leendő szives tudomás és a *beszerzési segély* kiutalására vonatkozó előmunkálatok elkészíthetése céljából van szerencsénk a Nagylekintetű elnökséggel a következőket közölni.

A tervezet szerint beszerzési segély csak azon lelkészeket, teológiai tanárokat és segédlelkészeket illeti meg, akik 1922. évi október hó 1-én rendkívüli segélyre igényjogosult álláson tényleges szolgálatban állottak.

A beszerzési segély összege két részből áll, nevezetesen a beszerzési segély törzösszegéből, és a családi állapottól függő többletből. Ez a többlet az alkalmazottnak csak a jelzett időpontban 24-ik étvétét még be nem töltött oly édes, vagy mostohagyermekéi, valamint az alkalmazott oly törvényes felesége után jár, akik után az alkalmazottnak az 1922. évi III. (október-december) negyedében családi pótlékra igénye volt s azt meg is kapta. Oly gyermek vagy feleség után tehát, kik után az alkalmazott részére a jelzett évnegyedre az igény bejelentésének késedelme miatt családi pótlék nem engedélyezett, a családi állapottól függő többlet nem jár.

A beszerzési segély törzösszegét és családi állapotától függő többletét, teljes összegét csak az az alkalmazott kaphatja, aki az 1922. évi október hó 1-ig egyhuzamban teljesített tényleges szolgálatának hatodik hónapját ez időpontban már betöltötte, vagyis az 1922. évi április hó 1-től október 1-ig terjedő időben megszakítás nélkül anyakönyvvezető rabbi minőségben működött. Azon alkalmazottak pedig kiknek tényleges szolgálata 1922. évi október hó 1-ig számítva 6 hónapnál rövidebb, de ezen időpontig a 2 hónapot már elérte, vagyis legalább 1922. évi augusztus hó 1-seje után folytonos, a beszerzési segély törzösszegének és családi állapottól függő többletének felösszege jogosultak.

Felkérjük tehát a Tek. Elnökséget, hogy a jelölt feltételeknek megfelelő és az 1922. évi október hónapra rendkívüli segélyben már részesül anyakönyvvezető rabbikról, négy-négy példányban állampénztáranként összeállított kimutatásokat sziveskedjék hozzánk mielőbb

felterjeszteni, melyek függőleges hasábjai a következő adatokat tartalmazták:

1. sorszámot, 2. alkalmazott nevét, 3. az 1922. évi október hó 1-én betöltött állomáshelyét, 4. az 1922. évi október hó 1-én viselt alkalmaztatásának minőségét, 5. lelkészi képesítésének fokát, 6. az 1922. évi október hó 1-ig bezárólag egyhuzamban teljesített tényleges szolgálatának kezdetét, 7. az alkalmazott oly törvényes feleségének és oly gyermekeinek nevét, akik után az alkalmazottnak az 1922. évi III. negyedében családi pótlékra igénye volt s azt a szóban lévő évnegyedre meg is kapta. A gyermekeknél a születés időpontja (az év, hó és nap megjelölésével) is feltüntendő. Oly gyermek vagy feleség, ki után az alkalmazott a családi pótlékot a jelzett évnegyedre azon okból nem kapta meg, mert az illető gyermek vagy feleség utáni családi pótlékra az igénybejelentésének késedelme miatt már csak 1923. évi január hó 1-től folyósított: a kimutatásba nem veendő fel. Oly gyermek vagy feleség azonban, ki után az alkalmazott igényét az Iroda vagy a közigazgatási bizottság útján már bejelentette s csak a családi pótlék kiutalásáról szóló értesítvény nem érkezt meg az Irodához: a kimutatásba felvehető, de a „Jegyzet“-hasábjában megjelölendő, az a körülmény, hogy az alkalmazottnak az illető családtag utáni családi pótlékra vonatkozó igénye a minisztériumhoz az Iroda vagy a közigazgatási bizottság által, mely időpontban és minő szám alatt jelentetett be.

8. A minisztérium által engedélyezett beszerzési segélyösszegeknek a minisztérium által leendő kitérésére szolgáló két egymással párhuzamos függőleges hasábot, melyek közül az egyik (a) hasáb az alkalmazott részére a felesége és gyermekei után egyenkint a másik (b) hasáb pedig ugyanezek után összesen járó beszerzési segély összegének itteni bejegyzésre fog szolgálni.

9. „Jegyzet“-hasábot.

Az 1922. évi október hó elseje után nyugdíjazott, valamint az oly lelkészeket, kik 1922. évi október hó elseje után távoztak rendkívüli segélyre jogosult állásukról nem igényjogosult állásra, a jelölt feltételek fennforgása esetén a beszerzési segélyt megilleti. Ily lelkészeknél a „Jegyzet“-hasábjában az igényjogosult álláson teljesített tényleges szolgálat megszűnésének időpontja és oka is feltüntendő.

Az 1922. évi október hó elseje után elhalálozott lelkészek közül a kimutatásba csak azok vehetőek fel, kiknek az izr. hitfelekezet részéről nyerendő állandó ellátásra, igénytel bíró özvegye vagy árvái, vagy pedig oly családtagjai (feleség vagy édes gyermek) maradtak, akik után az alkalmazott az 1922. év III. negyedében családi pótlékot élvezett. Ez utóbbi esetben külön megjelölendő, hogy a beszerzési segély, mely hozzátartozó kezeihez lenne kifizetendő.

Nem vehető fel a kimutatásba az állásuktól felfüggesztett vagy elmozdított, valamint az oly lelkészek, kik állásukat időközben elhagyván, más, nem lelkész pályára léptek.

Tekintettel az állam súlyos pénzügyi helyzetére és ennek folytán a beszerzési segélyek netáni illetékelen felvételét elkerülni óhajtván, felkérjük a Tek. Elnökséget, sziveskedjék a kimutatásokban hozzánk bejelentendő adatok feltétlen pontosságát és valódiságát ellenőrizni, figyelmeztetve az érdekelteket lelkészeket, hogy az e célra bejelentendő adatok feltétlen helyességeiért teljes erkölcsi és anyagi felelősséggel

tartoznak. Oly esetekben tehát, midőn a t. Cím részéről megállapítást nyerne, vagy feltehető volna, hogy valamely lelkésznek a rendkívüli segélyre vonatkozó igénye már 1922. évi október hó elseje előtt megszünt volna, jöllehet az illető a rendkívüli segélyt 1922. évi október hónapra is felvette, szíveskedjék az illetőnek a kimutatásba való felvétele előtt hozzánk kérdést intézni.

Minthogy ez esetben is a rabbi urak fontos és gondos utánjárásokat igénylő érdekéről van szó, igen kérjük a Nagytekintetű Elnökséget, hogy a siker javára a fent közölték értelmében pontosan és *sürgősen* intézkedni méltóztassék. Ezúttal is figyelmeztetendők lennének a rabbi urak, hogy magukat *szigoruan* a bekvántakhoz tartani szíveskedjenek és hogy más ügyekkel kapcsolatosan már szolgáltatott adatokra való hivatkozásokat mellőzni szíveskedjenek.

Midőn még arra kérnék a Nagytekintetű elnökséget, hogy ez adatgyűjtést ne csak az országos rabbiegyesület tagjaira, hanem ama kongresszusi és status quo hitközségekbeli rabbikra is kiterjeszteni szíveskedjék, akik meg t. egyesületük kötelekében nem állanak, e pontos előmunkálatokat és kapcsolatos kimutatások elkészítését és hozzánk való mielőbbi betérjesztését ismételten figyelmükbe ajánljuk.

Kiváló tisztelettel
Dr. Mezey Ferenc
irodai alelnök.

II.

M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium.

8920—923. szám, II. ü. o.

Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának,

Budapest.

A közszolgálatban álló és egyéb alkalmazottak havi rendkívüli segélyének felemelése és drágasági segélyének megállapítása tárgyában kiadott 1921. évi 8400/M. E., 1922. évi 1900/M. E., 1922. évi 4200/M. E., 1922. évi 6800/M. E. és 1922. évi 10.200/M. E. számú miniszteri rendelet végrehajtása tekintetében az 1921. évi 2500. M. E. számú rendelet 9 §-ában nyert felhatalmazás alapján a m. kir. pénzügyminister úrral egyetértőleg, aki hozzájárulását 1922. évi 57.487/IV. a. 1. és 1922. évi 191.523/IV. a. 1. számú átiratával adta, a következőket rendelem:

1. §. A magasabb képesítésű lelkészek és teológiai tanárok havi drágasági segélyének teljes összege havi 800 K, rendkívüli segélyének teljes összege 1921. évi október hó 1-től 1922. évi január hó 31-ig 800 K, 1922. évi február hó 1-től július hó 31-ig terjedő időre havi 1600 K, az 1922. évi augusztus hó 1-től 1922. évi november hó 30-ig terjedő időre havi 6400 K, 1922. évi december hó 1-től kezdődőleg pedig havi 12.000 K, az 1922. évi május hó 1-től 1922. évi július hó 31-ig terjedő időre járó átmeneti segélyének teljes összege havi 2400 K.

A magasabb képesítésű segédlelkészknél és kisebb képesítésű lelkészknél a havi drágasági segély teljes összege havi 600 K, a rendkívüli segély teljes összege 1921. évi október hó 1-től 1922. évi január hó 31-ig terjedő időre havi 600 K, 1922. évi február hó 1-től július hó 31-ig terjedő időre havi 1200 K, az 1922. évi augusztus hó 1-től 1922. évi november hó 20-ig havi 5400 K, 1922. évi december hó 1-től

kezdődőleg pedig havi 9000 K, az 1922. évi május hó 1-től 1922. évi július hó 31-ig terjedő időre átmeneti segélyének teljes összege havi 2100 K.

2. §. A drágasági és rendkívüli segély együttes összegének megállapításánál az 1921. évi 8400. M. E. számú rendelet 1., 5., 6. és 7. pontjának, valamint az 1922. évi 1900. M. E. számú rendelet 3. pontjának rendelkezései azzal a megszorítással nyerne alkalmazást, hogy havi drágasági és rendkívüli segélyben a magasabb képesítésű lelkészek, segédlelkészek és teológiai tanárok közül egyáltalán nem részesülhetnek azok sem: 1. akiknek akár tisztán természetbeni járandóságokból, vagy pedig részben ingatlan, részben pedig egyéb természetbeni járandóságokból (ha az 1921. évi 8400. M. E. számú rendelet I. 6. pontjának említett helyi jövedelmekből származott is) eredő oly jövedelmük van, melynek értéke az 1000 koronás búzaár alapulvétele mellett az évi 30.000 koronát meghaladja; 2. akiknek törzsizetés jellegű bíró illetményük és az 1921. évi 8400. M. E. számú rendelet I. 6. pontjában meghatározott helyi illetménytöbbletük együttes összege Budapest székesfőváros területén és törvényhatósági joggal felruházott városokban az évi 70.000 koronát, másutt az évi 60.000 koronát meghaladja, a kisebb képesítésű lelkészknél Budapest székesfőváros területén és törvényhatósági joggal felruházott városokban az évi 25.000 koronát, másutt az évi 20.000 koronát meghaladja.

Miről az Irodát tudomás és további szíves eljárás végett értesitem.

Budapest, 1923. évi január hó 22-én. A miniszter helyett:

Petry s. k.
államtitkár.

III.

Az utóbbi rendelet tárgyában az O. R. E. elnöksége a m. kir. pénzügyminiszteriumhoz beadványt intézett és a nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Urhoz az Orsz. Izd. Iroda útján alábbi megkereséssel fordult, melynek elintézése még folyamatban van.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája útján 47429. sz. a. hozzánk juttatott 8920/923. V. K. miniszteri rendelet ama intézkedése, mely évi 60.000 és tvh. i. városokban évi 70.000 koronát meghaladó jövedelem esetében a lelkésztől az állami drágasági, rendkívüli és átmeneti segélyeket megvonja, arra indítja az Országos Rabbiegyesületet, hogy Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Urhoz felterjesztéssel éljen.

F. évi január 8-án kelt beadványukkal e tárgyban a Nagyméltóságú Pénzügyminiszter Urhoz fordultunk és kiemeltük, hogy a többi felekezet lelkészeinek évi jövedelmül sokkal magasabb határt enged meg a kifejlődött és érvényes gyakorlat, mint a rabbik számára és mégis ezek vannak kirekesztve az állami támogatásból.

A felhozottakra ismételtelen rámutatva, bátrak vagyunk kiemelni, hogy a fentemlített meghatározás mellett az állami segélyezés ténye a működő rabbik túlnyomó többségére nézve megszünik és annak intenciója, hogy a lelkészek anyagi helyzetén könnyítsen, a zsidó híveleket lelkészeire vonatkozólag illuzóriussá válik. A fokozódó drágaság mellett 60, illetve 70.000 koronát meghaladó jövedelem mellett is nyomasztó

e rabbik anyagi helyzete, sőt most jelentékenyen rosszabb, mint előző években, mikor 10.000 korona évi jövedelem mellett az összes állami segélyekben részesültek. Egy másik aránytalanság is előáll az izr. hitfelekezet lelkészeinek rovására, azáltal hogy törzsfizetésüket készpénzben kapják. Ott, ahol a jövedelem alapját termőföld képezi, a természetben nyert járandóságok reális értéke biztosítva van, ellenben a törzsfizetés mellett az értékelőtuladások következményei egyre súlyosabbá teszik a rabbik helyzetét, amellet, hogy törzsfizetésük reális értéke messze elmarad a földbirtokjövédelmet élvező lelkészek jövedelmének reális értéke mögött és ezen tényleges helyzet dacára mégis elesnek az állami segélytől. Ily módon a magyar zsidó hitfelekezet lelkési karára vonatkozólag kivételes és kedvezőtlen helyzet áll elő.

Kérjük a Nagyméltóságú Miniszter Urat, méltóztassék ezen körülményeknek kegyes mérlegelésével odahatni, hogy az izr. lelkészek igényjogosultságának elbírálásánál oly mérték alapíttassék meg, mely a reális értékviszonyoknak és azon intenciónak, mely a lelkészek megélhetési lehetőségeit felekezeti különbség nélkül biztosítani akarja, tényleg megfielel.

IV.

Dr. Vass József magy. kir. népjóléti miniszter úr tervbe vette a betegségi és baleseti biztosításnak és a közkölségen való gyógykezelési ellátásnak az izr. hitfelekezeti hivatalokra és intézményekre, illetve azok tisztviselőire és alkalmazottaira leendő kiterjesztését, a felekezet részéről fedezendő szerény biztosítási díjak ellenében. E tárgyban nemsokára szaktanácskozás lesz egybehiva a magyar zsidó hitfelekezet köreinek bevonásával, melynek eredményei alapján a nm. népjóléti miniszter úr rövid időn belül törvényjavaslatot készítül a nemzetgyűlés elé terjeszteni. Fölvizjuk az érdekelt körök szives figyelmét ezen körülményre.

Dr. Hevesi Simon.
az O. R. E. elnöke.

*

Az Orsz. Rabbiegyesület elnöksége felhívja a hitk. előjáróságokat, hogy a rabbik anyagi helyzetének kérdésével behatóan foglalkozzanak. E tárgyban az ORE elnöksége bizalmas felhívást intézett már előbb a hitközségekhez. Most, hogy az égető kérdés a nyilvánosság előtt tárgyalásra és napirendre került, főleg pedig tekintve az állami segélyezések terén beállott súlyos helyzetet, ismételten nyomatékosan kérjük a hitközségek vezetőit, hogy ezen fontosságában alá nem becsülhető kérdést a felekezet méltóságának és erkölcsi kötelességének szem előtt tartásával sikeresen megoldani igyekezzenek.

TÁRSADALOM.

A papnevelés problémája.

Az Országos Rabbiképző Intézet felső tanfolyamán, mely öt évfolyamot ölel magába, jelenleg tíz hallgató van. Csonkamagyarország szükségletét fődözni ez korántsem elég. Ez időszert is több nagy hitközség rabbiállása van üresedésben. Hitoktatókra is mindenfelé szükség volna; a hitoktatók hiánya is aggodalmat keltő jelenség. A magyar zsidó hitfelekezet azon komoly feladat előtt áll, hogy a rabbik és vallásatanárok utánpótlásának nagy és megoldást sürgető problémájával foglalkozzék. Utánpótlásról és nem pótlásról van szó. A színvonal lesüljedésétől őrizkedni kell, sőt annak lehetőleg emeléséről kell gondoskodni, mert a papi- és vallásoktatói színvonal alábbszállásával hanyatlak a hitközség és hanyatlak a magyar zsidóság színvonala.

Hogy a rabbipályára oly gyéren indulnak az ifjú zsidó nemzedék tagjai, annak oka egyrészt a studium nehézsége, a világi- és vallási tudományok kettős terhe, az előképzettség megszerzésének számos akadálya. De vannak egyéb aktuális okai is. Ezek között három emelkedik ki. A rabbik prekárius közéleti és jogi helyzete a hitközségek kebelében; ez egy. Továbbá a rabbik dotációjának elégtelensége, az a körülmény, hogy a rabbik lét-fentartása nincs kellőképp biztosítva, hogy a rabbik helyzete anyagi gondokkal és válságokkal teljes. Ez a másik. De fájdalom, van egy harmadik is, a jó néhány hitközségben tapasztalható ellenséges magatartás, melynek a világi hitközségi adminisztráció, a világi vezetők részéről a rabbi ki van téve és mely nem egy hitközségben igazságtalanságokban és konok ellenségeskedésben mutatkozik, a hitélet, a hitközség fejlődésének, a felekezet méltóságának kárára.

Hogy az ilyen körülmények nem gyakorolnak kedvező hatást a pályaválasztás előtt álló ifjúságra, hogy a kedvezőtlen kilátások következtében tehetséges emberek tartózkodnak attól, hogy a zsidó papi pályára menjenek, azon csodálkodni nem lehet. A működő rabbik valóban elismerésre méltó idealizmust fejtenek ki és messzemenő önzetlenséggel szolgálják hivatásukat, sokan közöttük mindent adnak hitközségüknek, ami emberi erőből, tehetségtől, jó akarattól és hivatásérzettől kitelik, nem számítva méltó és kielégítő ellenszolgáltatásra, megelégedve azzal amit a sors, az élet, a helyzet nekik nyújt — de ez nem állja útját annak, hogy a hivatás vonzó hatása az ifjúságra fokozatosan csökken és végre teljesen megszűnik.

Ha a magyar zsidóság komolyan akarja biztosítani magának egy hivatása magaslatán álló papi generáció kiképzését és fölnevelését, úgy már most, a jelenleg működő nemzedéknél kell kezdenie munkáját papjainak megbecsülésével, azok anyagi- és közéleti helyzetének szanálásával és az igazságnak és méltányosságnak, valamint a felekezet érdekének és méltóságának megfelelő, magasabb színvonalra emelésével. A zsidóságnak komoly érdeke, hogy a vallási élet és annak megjelenési formája ne potemkinfalunak, rosszul tapasztott sárfala legyen, vagyis hogy ne sülyedjen odáig, míg azzá válik; pedig azzá kell válnia, ha a magyar zsidóság nem fog és nem tud gondoskodni kiváló papok neveléséről. A magyar zsidóság komoly érdeke, hogy kitűnő papjai legyenek, akiknek működése a vallási élet szilárdságát komoly valósággá tegye — és hogy papjait abba a helyzetbe hozza, mely őket hathatós és eredményes működésre képesekké teszi, hogy erőiket hivatásuknak szentelhessek bénítatlanul és csorbítatlanul és hogy állásuk méltósága súlyt adjon törekvéseiknek és működésüknek.

Az említett három irányban kell tehát a magyar zsidóságnak kötelességét teljesíteni; A hitközségekben a belső békét föntartva a rabbiknak a kellő tiszteletet és jóakarató erkölcsi támogatást egyértelműen megadni, a rabbik helyzetét a hitközség beléletében és igazgatásában kellőképpen biztosítani és végül a rabbik anyagi létfenntartását igaz áldozatkészséggel az ügy érdekében gondosan megalapozni.

Ezen feladatok teljesítését a hitfelekezet, a hitközség fogalma involválja mint tulajdon létjogosultságának, létképességének és

belső igaz értékének elengedhetetlen föltételét. Egyes hitközségeinket megilleti az elismerés, hogy ezen megjelölt vonatkozásokban kötelességeiket teljesíteni törekszenek, de ez szórványos jelenség nem maradhat, ez országos érdek és egyetemes feladat, melynek helyes felfogásával és becsületes teljesítésével a hitközségek működő papjaik tevékenységének eredményét már most biztosíthatják, de biztosítják véle a jövődőt is, a hivatása magaslatán álló rabbikarnak fennmaradását és biztosítják véle a magyar zsidóság erkölcsi érdekeit, erkölcsi és kulturális színvonalát, biztosítják véle tulajdon jövőjüket és az egész magyar zsidóságét.

Budapest.

Dr Hevesi Simon.

TUDOMÁNY.

Zsidó és magyar vonatkozások a páduai egyetemhez 700 éves jubileuma alkalmából.

Néhány hónappal ezelőtt a páduai egyetem a tudományos világ nagy érdeklődése és részvéte mellett megülte 700. évfordulóját. Az 1222-ben alapított és korára nézve a második egyetem Európában, a világ leghíresebb főiskolái közé tartozik, ahova fennállása óta, de kiváltképpen a 16. és 17. században mindentinnen ezer meg ezer diák iparkodott, hogy az ottani Athenaeumban nagyobb tudást és magasabb szakmabeli kiképzést nyerjen. Csak magából Magyarországból 1536-ig 205 tanuló iratkozott ott be.

Ezen egyetem és a zsidóság közt az idők folyamán több olyan érdekes kulturumozzanat fordult elő, melyek méltók arra, hogy e folyóiratban — ámbár post festum — róluk szó essék.

Mindenütt, ahol hitsorsos eleinknek a nagy társadalom szabad levegőjében és fényében csak némi mozgási lehetőséget engedtek, ott nyomban ébredt, hajtott, fejlett, virágzott és gyümölcsözőt is a bennük szunnyadozó szellemi erő és a tudomány majdnem minden ágazatában alkottak becses munkákat, melyekkel lényegesen hozzájárultak az általános kultúrához. Ezt láttuk a középkor második felében a spanyol és a provencai zsidóknál, ezt olasz őseinknél is, főképen az ujkor első századaiban. *Immanuel Rómi*, Dante állítólagos barátja és annak unokafivére, *Leone Rómi*, Róbert nápolyi király héber tanítója óta történetünk sok oly zsidó férfitudósnak jegyzett fel, kik a világi tudományokban, nevezetesen a bölcséleti, nyelvészeti, orvosi és matematikai disciplinákban nagy hirre tettek szert és ennek révén fejedelmekkel, egyháznagyokkal és egyetemi tanárokkal közelebbi érintkezésbe, sőt barátságba is jutottak.

Ezek közül néhányan Páduában, vagy annak közelében élvén, az ottani egyetem tanáraival és hallgatóival is közelebbi szellemi viszonyba kerültek. Közülök talán elsőnek *Juda Mencz*, páduai

rabbit (1462—1504.) kell kiemelnünk, ki egyidejűleg az ottani egyetemen bölcsészeti előadásokat tartott és kinek képe még a mult század közepén az egyetem lépcsőházának falán látható volt.¹

Utána nemsokára *Elia Delmedigo* még nagyobb szerepléshez jutott a páduai egyetem falai közt. E férfiú 1480 körül, még nagyon fiatal korban a páduai Talmud Tóra-iskolához vezetőhelyre meghívást kapott. Az olasz Talmud Tóra-intézetek akkoriban nem kizárólagosan a héber tudományok szolgálatában állottak, hanem tanítottak azokat aritmetikát filozófiát és medikát is.² Delmedigo ott úgy belemélyedt a bölcsészeti tudományokba, hogy nemsokára ő maga keresztény diákokat is elegáns olasz nyelven irt fordítások és commentárok által vezetett Aristoteles, Maimuni és Averroes filozófiai rendszereibe.³ A fiatal, csodalméjú Delmedigo, kinek tanítványa, később barátja és protectora, tudományra nézve egy másik csodafiú, gróf *Giovanni Pico di Mirandola* lett, oly nagy hirre tett szert, hogy midőn a páduai egyetemen tanárok és tanulók közt heves vita támadt, az egyetemi tanács a velencei signoria hozzájárulásával Delmedigora bizta a vitás thema elintézését. Véleményezése, melyet az egyetem Nicolo Vernia averoistával tartott nyilvános disputációjában kifejtett, olyannyira köztetszésre talált, hogy ennek folytán a bölcsészet nyilvános tanárának lett kinevezve, mely szakon Páduán kívül még Florencben, Velencében, Perugiában és Bassanóban is előadott. „A páduai egyetem“ — mondja Szhiavi⁴ — menedéke lett mindenkinek, aki szabadelvűen gondolkodott és a tudományal szemben minden vallást egyenlőnek tartott.“ Nyilvánosan tudományos előadásokat tartott még Páduában a 16. század elején *Elia Levita*, a nagyhirű héber grammatikus, Egidio di Viterbo bibornoknak héber tanítója, kinek a héber nyelv keresztény körökben való elterjedése körül nagy érdeme van. Nyelvészeti értekezéseit Sebastian Münster, később heidelbergi és baseli egyetemi tanár, adta ki. Levita tanítványai közé tartozott Georgius Selve püspök, későbbi francia követ is. Páduában előadásait bevégezvén, Levita Velencébe ment, hol az aquilejai patriarka házában élt.⁵

¹ Grätz I. kiad. 8. kötet 449 l. és Blau L., Leo. Modena. Budapest, 1905. magyar szövegű rész 90 l.

² Szhiavi, Nuova, Antologia, 47 K. 331 l.

³ Jewish Encyclopedia s. v. Elia Delmedigo.

⁴ Szhiavi, i. m. 504 l.

⁵ Kohn Sámuel. A szombatosok. Budapest, 1889. 12 l.

Valamivel később egy negyedik nagy zsidó tudós tartott Páduában keresztény hallgatók előtt nyilvános előadásokat a filozófiáról, mely szakmában irodalmi működést is fejtett ki. Ez *Ábrahám Balmes* orvos bölcsész és nyelvtudós, Dominico Grimani bibornok háziorvosa volt, ki ezen egyházfőnek két latinnyelvű munkát dediciált és ki elsőként irt syntaxissal bővített héber grammatikát, melyet Dániel Bomberg, híres nyomdász latinra fordítva a héber szöveggel együtt 1522-ben kiadott. Keresztény tanítványai, kik bizonyára nagyobb részét egyetemi hallgatók voltak, úgy tisztelték és szerették, hogy említett nyelvtana kinyomatása közben bekövetkezett halála után (1521.) egészen a sirig adták neki a végtisztességet.

Akkortájtban Páduát nemcsak egyeteme tette tudományos gócponttá, hanem a zsidó község tagjai közt annyi volt a korszerű műveltséggel is bíró ember, hogy ezen város igazi *עיר כללה תמים וטופים* lett. Telítve volt tudósokkal és írókkal.⁶ Ezek közül még különösen kell kiemelniünk *Menachem Cion Porto Cohent*, vagy ahogy nem keresztény tudósok körében neveztek Emanuele Portot, ki 1660-ban bekövetkezett haláláig Páduában rabbinus volt, nem zsidóknak is tudományos előadásokat tartott és kiről mint magyar keresztény diákoknak héber mesteréről később itt még bővebben lesz szó; utóljára, de nem utolsónak említjük még *Chojim Vita Cantirini* (1644—1723) orvost és bölcsészt. Ez, miután Bernardus de Laurentius a világi tudományokba bevezette 20 éves korában a páduai egyetemen doktordiplomát nyert és orvosi működése mellett még a páduai zsidó hitközség rabbibivatalát is ellátta. Mint orvos a város patriciusi családjainak bizalmát nyerte meg és mint hitszónok oly érdeklődést keltett városszerte, hogy prédikációit annyi keresztény szokta hallgatni, hogy egyszer emiatt zsidó hívei mind a női karzatra szorultak.⁷

De sok más, nem Páduában lakó zsidó tudós is némi szellemi nexusban állhatott az ottani egyetem egyik-másik tanárával. Így tudjuk pl. hogy Leo Modena, a velencei költő, nyelvész és exegéta barátjának Giovanni Vislingiónak, a páduai egyetem első anatómiai profeszorának dediciálta *גלות יהודה* c. héber-olasz szótárát.⁸ Ugyanezen híres keresztény anatomus és botanikus bizalmas

⁶ Morpurgo, l. c.

⁷ Jew. Encycl. sub voce.

⁸ Blon i. h. 59. l.

érintkezésben volt Baruch, vagy Benedetto Luzzatóval, az ügyes szonetta-poétával.

Azonban nemcsak a tudomány hozta egymással érintkezésbe a zsidóságot és az egyetemet, hanem a nervus rerum gerendarum is létesített bizonyos kapcsolatot e két tényező között. A páduai zsidó hitközség tartozott minden első hősés alkalmával, midőn az egyetemi tanulók az úgynevezett kappanünnepelet tartották, nekik 6 aranyat fizetni. Erre a furcsa kontribúcióra a város többi polgárai szintén kötelezve voltak, de a tanulók kihágásai miatt 1633-ban megszüntették ezt a mulatságot; de a zsidók a taksát még tovább is fizették.⁹ Amellett majdnem mindig jó viszony volt a diákok és az ottani zsidók közt, úgy, hogy midőn 1415-ben a városi tanács a zsidó bankházakat és ruhakereskedéseket bezáratta, az egyetemi hallgatók, kik legjobb vevőik közé tartoztak, az ellen remonstráltak. Midőn 1684-ben Páduában a kenyéririgy polgárok által szándékosan terjesztett álhirre, hogy Buda visszavívása azért nem sikerült, mert a törökökkel együtt 30.000 (?) zsidó azt makacsul védte, a ghettót megtámadták, az egyetemi hallgatók, úgy látszik, csendesen viselkedtek, mert különben Cantarini, ki *סוד יצחק* c. művében ezen zavargást részletesen leírja, bizonyára felemlítette volna. A veszedelem csak augusztus 20-án mult el, mikor a Buda körüli harcokban részt vett páduai nemes Conrade Zaccho visszajött és a gonosz hamis hirt megcáfolta.¹⁰ Misem jelemezheti jobban az egykori jó viszonyt a páduai egyetemi hallgatók és az ottani zsidók közt, mint azon körülmény, hogy olyan monda keletkezett, mely Radziwil Miklós herceg és Samuel Juda Katzenellebogen közti szívélyes barátságáról szól.¹¹

A páduai egyetemről, mely már századokkal ezelőtt oly liberális volt, hogy zsidó tudósok előadásait engedélyezte, minden csodálkozás nélkül feljegyezhetjük, hogy nemes nyilvános tanárai közé már a mult században zsidókat is befogadott és 1882. óta többször egymásután Emilió Morpurgot rector magnificusnak választotta és emlékszobrot is állított neki; de dicséretére mégis azt a tényt kell róla hangsúlyoznunk, hogy már akkor nyitotta meg kapuit zsidó hallgatóknak és megkoronázta őket a bölcsészeti

⁹ Részleteket ezen bizara ünnepélyről l. Ciscato Ant. Gli ebrei in Este, este 1892. 213—221. l.

¹⁰ Kohn S. Héber kútforrások, Budapest, 1881. 124—128. l.;

¹¹ Edelmann. *גדת שאול*.

és orvosi, doktori babérral, midőn europaszerte a bázeli zsinát 19 ülésében hozott határozat értelmében még minden főiskola az ajtót becsapta előttük.¹³

1517—1721-ig Olaszország különféle tartományaiból, valamint Német- és Lengyelországból, ott fölvelt zsidó tanulók közül 229-en lettek az ottani egyetemen doktorrá avatva,¹³ de nem úgy mint a katolikus doktoránsok, a székesegyházban, a collegio sacro előtt, hanem, mint egyéb hiten levő más szegény tanulók, az ugynevezett collegio venetóban, melyben a velencei szenátus által kiküldött comes palatinus is jelen szokott lenni.¹⁴ Hogy milyen kedveskedéssel szoktak más vallású, doktorrá avatott tanulók kollégáiktól búcsut venni, nem tudjuk; de az izraelita fiatal tudorok tartoztak gradatiójuk előtt a többi diákoknak 170 font „confetti”-t szállítani és később a 15. században, diplomájuk elnyerése után ebédre kellett őket meghívni.

Magyarországból — amint ezt Veress Endre 1915-ben megjelent: A páduai egyetem magyarországi tanulójának anyakönyve és iratai című és nagybecsű munkája alapján állíthatjuk — 1825-ig egy magyar zsidó hallgató sem iratkozott ott be. Szerző szerint — lásd bevezetést XIV. l. — ugyancsak 1837-ben tűnik ott fel az első magyarországi orvosnövendék; de ez tévedés, mert munkájának 138. l. lent szerepel mint beírt orvostanhallgató Ignatius Kollinsky, Filius Josephi. Erről, az anyakönyv szerint már 1825-ben beírt Kollinskyról egész bizonyossággal állíthatjuk, hogy zsidó és unokafivére volt az 1848. október 6-án Bécsben egy utcai szabadságharcban a torlaszon elesett Kollinsky Adolf dr.-nak.¹⁵

1864-ig, ameddig a Veress készítette anyakönyvi kivonat terjed, Páduában 25 magyar zsidó tanuló iratkozott be az orvosi fakultásba; 1 pedig, a zemplénmegyei Possában született Berger *Jakob Márk*, 1846. november 1-én a *jogi karon* lett felvéve. Olaszországban már azelőtt régen nyitották meg az ügyvédi pályát is a zsidóknak és 1810-ben, midőn a franciák által elfogott tiroli *Andreas Hofert* a mantuai hadbíróság elé állították, védőjéül

¹³ Kaufmann C. Donegliano Izrael, Budapest, 1895. 7. l.

¹⁴ V. ö. Morpurgo l. c. és Jew. Ercyil. s. v. Padua;

¹⁵ Morpurgo i. m. 5. l. jegyzet 1. és Veress E. Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium I. bev. VI. l.

¹⁶ IMIT Évkönyv. 1899. 173. l.

hivatalból a zsidó *Giachino Basevi*, Lombardo-Veneto legkiválóbb jogászaik egyike — amellet nagy héber és káld nyelvész — lett kirendelve, ki azonban Napoleon nagy haragjával szemben minden forensis tehetsége és ékes szólása mellett a nagy és szerencsétlen szabadsághósti megmenteni nem tudta.¹⁶

Hogy Magyarországból a múlt században, az 1849. utáni szomorú években, zsidók nagyobb számban mentek Páduába tanulás végett, azt Veress könyvének XIV. lapján a zsidók jobb gazdasági viszonyainak tulajdonítja; mi azonban, tudván, hogy azon időkben sokkal több magyar zsidó ifju a *pesti* és *bécsi* egyetemen volt beírva, azt hisszük, hogy a Páduában tanult hírsorsos honfiukat — 1849—1864-ig összesen csak kilencen voltak — Olaszország szabadabb levegője és az ottani híres fakultás vonzotta oda.

Veressnek beható és részletes kutatásokon alapuló, kultur-históriailag megbecsülhetetlen művében, a magyarhoni zsidóságot érdekelhető említett néhány újabbkori adaton kívül, találhatunk még egy, a páduai egyetemen tanuló unitárius ifjakkal összefüggésben levő oly memorabilis adata is, mely szintén cikkünk keretébe való és ennek értékét lényegesen emelheti, de mielőtt erre rátérünk, kell, hogy abba a szellemi légkörbe helyezzük*magunkat, melyben ezen, magyar és zsidó szempontból érdekes irodalmi jelenség felmerült.

A 16. század első felében — írja nagy történetírónk, Grätz¹⁷ — „valóságos rajongás” keletkezett keresztény theologusok körében a héber nyelv iránt. Az egész világ héberül akart tanulni, mindenki a héber nyelvet és iratkincset akarta megérteni. Még röviddel azelőtt luxusnak, sőt veszedelmesnek és az eretnekséghez közelálló bajnak tekintették a héber ismeretet, most a reformáció folytán a theológiához szükséges tantárgyak közé sorozták. Luther maga tanult héberül, hogy azáltal alaposabban hatolhassanak be a biblia szellemébe. Reuchlin, Münster és az id. Buxtorf irodalmi és tanzéki működése kedvelt studiummá tette a héber nyelv megtanulását, kivált a reformátusok és unitáriusok körében. De a katolikus papság is szerette és tisztelte a héber nyelvet. Midőn a doge, Marino Grimani, egy velencei papi szemináriumot meglátogatott,

¹⁶ Sulamit, V. évf. II. k., 144. l. Bartholdy: Krieg der Tiroier Landleute. 331. l. és Educatore Israelita, 1854. 107. és 209. ll.

¹⁷ I. kiadás, 9. kötet, 226. l.

héber beszéddel és héber szövegű énekkel üdvözölték.¹⁸ Joggal tehetjük tehát fel, hogy a sok száz magyar tanuló közül, kik a 16. és 17. században Magyarországból a hollandi és olasz főiskolákat felkeresték, nem kevesen azért mentek Páduába, hogy ott a theologiai és bölcsészeti ismeretek mellett a héber nyelvet is megtanulják. Erre pedig ott, ahol annyi kiváló zsidó nyelvész nyilvános előadásokat tartott, amint azt fent láttuk, sokkal jobb alkalom nyílott, mint Leydenben és Utrechtben.

Hazánkban e két században vagy 250 tanuló mindenféle rangból és keresztény felekezetből, de 1550–1650-ig tulnyomóan protestánsok és unitáriusok irakoztak be a páduai akadémiába. Az utolsók között néhány olyant is találunk, kiket, mint a szombatások liturgiai irodalmának megteremtőit és a héber nyelvet értőket ismerünk. Páduában tanult *Eössy András*, a szombatosság megalapítója¹⁹, *Bogáthi Fazekas Miklós*²⁰, *Dalnoki Nagy Lőrinc*²¹ és *Árkosi Gelei Benedek*.²² Több, mint valószínű, hogy *Péchi Simon* olaszországi tanulmányi útjában, melyre nevelő apja, Eössy András küldte, Páduában megállt és magát ott a héber nyelvben és a zsidó rituális ismeretekben tökéletesítette.

Hogy kik voltak nyelvmesterei ezen Páduába vetődött unitárius és a szombatosságra hajló magyar diákoknak, ezt csak Dalnokira és Árkosira vonatkozólag állapíthatjuk meg egy igen ritka művecske alapján, melyet gr. Apponyi Sándor: „Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok“ c. munkájának II. kötetében 833. sz. a. tartalmilag röviden ismertet és melyről később még szó lesz. Ezen érdekes könyvecskének szerzője a fent már említett *Menachem* vagy *Emmanuele Cion Porto Cohen*, latin fordítója és kiadója pedig az *erdélyi Dalnoki Nagy Lőrinc* volt.

A Triestben született *Menachem Porto* szülővárosában és Páduában rabbi volt. Kiváló matematikus és csillagász hírében állott és páduai nyilvános előadásait szívesen hallgatták keresztények is. Szép irodalmi működést is fejtett ki, mely miatt egyetemi tanárok, papok és más keresztény tudósok nagy és nyilvános elismerésben részesítették. Következő munkák jelentek meg tőle:²³

¹⁸ Blau i. m. 62. l. Egy Grimani Márcus 1568. paduai praefectus volt.

^{19–22} Veress i. m. 90., 99., 122. és 123. l.

²³ Szerzőről szóló ezen bibliográfiát a következő források alapján állítottuk össze: *Corriere Israelitico* XV. évf. 148 l.; *Fürst*, *Bibl. Jud.* III. k. 116 l.; *Revue d. ét. juives* 43 k. 133–134 l.; *Monatsschrift* 41 k. 617 l., 43 k.

1. ענין לומר egy 12. fejezetből álló héberül irt arithmetika, melyet egy előszó kíséretében tanítványa, Gerson Chefecz adott ki Velencében 1627. 4°

2. הכמתהם ונחתהם לענין העמים ספר שער החכמה. *Porto astronomico*, két duodec kötetben, melyet gróf Benevenuto Petazzonak dedicált. Padua 1636. Ezen 160–200 lapból álló kettős könyv asztronómiai munka, melyben a szerző szerint: „Ove si ha La Dottrina di fabricare le Tavole dei Sini, Tangenti e Secanti con la resolutione d'ogni Triangulo sferico“ stb. stb. Hogy mennyire becsülték szerző idejében ezen munkáját, arról tanuskodhatnak a könyvet bevezető prózái és költői approbatiók tudós keresztény barátaitól. *Andrea Argoli*, a páduai egyetem matematikai tanára csak azt kifogásolja a munkáján, hogy azt nemzeti érzelemből nem latin, hanem olasz nyelven írta, miáltal a többi nemzetek csak nehezen férhetnek munkájának gyümölcséhez. *Argoli* leveléhez csatlakoznak dicsérő énekek páter *Alberto Campano*, a páduai egyetem theologiai professzorától, *Catero Diamantino* tanártól, pater *Tomaso Ercolanitól* és egy szép szonetta *Beneditto Luzzatotól* a jönevű olasz zsidó költőtől.²⁴

3. *Breve e facile introduzzione alla geografia e trigonometria*. Padua, 1640. 4°

Porto ezen 10–56 lapra terjedő olasz nyelvű munkát „*All iflusztrissimo . . . Gioan Battista Grimani*“ dedicálta, ki a gazdag és előkelő *Grimani* családhoz tartozott, mely az olasz zsidók jóakarója és a héber nyelv pártolója volt.

4. *Dipluranologia*,²⁵ qua duo Sacrae Scripturae miracula de

419–420 l.; *Jewish Encycl.* X. k. 133 l. s. v. gróf Apponyi Sándor *Hungarica*. II. 833. sz., de ezen idézett források egyikében sem található szerzőnk munkáinak teljes összeállítását.

²⁴ A Kaufmann-féle könyvtár katalógusa (Frankfurt 1906.) 23. l. 288 sz. a. *Porto* ezen művét a héber könyvek között és *nyolcaadrétűnek* idézi. Ilyent sem *Steinschneider*, sem *Wolf*, sem *Ben Jacob*, sem mások nem ismertek és ha ezen bejegyzés a Kaufmann-féle katalógusban nem tévedés, akkor az *Ocar Haszeferim* ezen eddig ismeretlen és érdekes bibliografiai adattal illető helyen kiegészítendő.

²⁵ A könyv ezen címszavának idézése körül a róla szóló bibliografiai munkákban valóságos chaos mutatkozik. Maga Apponyi Sándor, kinek bizonyára kezében volt a könyv és aki valamennyi idézője között leghívebben közli címét és tartalmát munkájában – II. 833. sz. – *Dipluranologia*-nak írja, holott könyvének végén, a tartalomjegyzékben helyesen *Dipluranologia*

regressu Solis tempore Ezechiae et immobilitate Luminarium sub Josue declarantur ab Emmanuele Porto, Rabino. Ad Illustriss. et Reverendiss. Dominum D. Rubertum Papafavam Abbatem. Padua 1643. 4°

E 72. lapból álló igen ritka könyv gr. Apponyi Sándornak fent említett műve 833. sz. a. közölt rövid kivonata szerint a következőt tartalmazza: „Cimlap, az I. lapon az ajánlás, egylapon G. G. jelzésű rézmetszet, mely a szövegben megbeszélte csodát ábrázolja. 71 lap. 1 lapon az előszó, melyből megtudjuk, hogy a szerző munkáját olasz fordításban III. Ferdinánd császárnak megküldte, továbbá, hogy az eredeti héber szövegből azt az erdélyi Dalnoky Lőrincz fordította latinra. 3—6. lapon héber, görög és latin üdvözlő versek vannak, melyeknek három utolsója „Praeceptorii suo benemerito T. Benedictus Arcosinus Transilvano-Ungarus“ jelölve. A 7. lapon Laurentii N. Dalnaki Transilvano-Ungari ad Christianae doctrinae studiosos Exhortatio,“ lelkes buzdítás a héber nyelv tanulására. 18—31. lapon a dissertatio. 31. laptól végig meg a szerzőnek Papafavához intézett levele található.“

Menachem Portonak ezen utolsó és a magyar zsidó irodalomban még soha szóvá nem tett művecskéje cikkünk végének ügyszólván pièce de resistance-jét képezheti, mert szép tanúságot tehet két magyar unitarius és egy zsidó tudós közti szívélyes irodalmi viszonyról és mert a szombatosok liturgiai irodalmára némi új fényt vethet.

Porto ezen értekezését, melyben két, a csillagászati tudományt érintő biliai adatot sajtóságos módon magyarázni akar, eredetileg olasz nyelven írta és III. Ferdinand császárnak, a művészet és tudomány nagy támogatójának, szándékozta ajánlani, Hogy ki nyomhassa a vele levelezésben álló ifj. Johann Buxtorf, bazeli bankárhoz fordult azon kérelemmel, hogy ott kiadót szerezzen neki.²⁶

alatt említi. Apponyi után Veress is így idézi. Wolf bibliografiájában III. 878 alatt e cím — Steinschneider Monatsschrift 43/420 sz. 2. szerint — mint *Diplanalogia* szerepel. Fürstnél, III. 116. és valószínűleg ő utána a Jew. Encycl. X. 33. is *Diplomologia* lett belőle. Pedig a helyes cím csak *Dipluranalogia* lehet, amint ezt dr. Heller Bernát ig. tanár szíves volt megállapítani és mint azt Wolf is IV. 945. helyreigazította: *Dipluranalogia* = Két Uranologia. Ép oly zűrzavar mutatkozik a könyv magyar kiadója nevének — Dalnoki — írása körül, melyet hol Dalmaky, hol Dalmakins, hol Dalnakynak írtak. V. ö. az itt említett forrásmunkákat.

²⁶ Revue d. ét. j. 43/133—134.

Mint hogy ez nem sikerült, héberre fordította és a kéziratot volt tanítványának, az erdélyi Dalnoki Nagy Lőrincznek küldte, aki azt latinra fordította, hozzá saját szerzésű, 11 lapra terjedő lelkes értekezést a héber nyelv tanulásáról írt és 1643-ban Páduában kiadta. Ebbe a quartalaku könyvbe tanuló társa és hitsorsosa, Árkosi Gelei Benedek (unitárius) Portohoz, az ő nagyérdemű tanítójához címezve, három üdvözlő verset írt. Dalnoki az 1643-ban megjelent munka kiadását csak Kolozsvárból intézhette el Árkosi által, mert Páduából már 1638. őszén tért vissza hazájába, hol a kolozsvári unitárius gimnázium tanára lett, míg Árkosi csak 1645. elején távozott Páduából.²⁷ Lehetséges, hogy Árkosi, ki vagy két éven át, 1641—1643. Páduától távol volt és közben a hollandi Franekerában orvostudori diplomát nyert, otthon is volt és maga vitte el a Portó küldte kéziratot Dalnokinak és 1643. elején visszatérvén Páduában, azt ott kinyomatta.

Ezen olasz zsidó tudós írta és magyar unitárius tanár kiadta könyvecske eddig teljesen ismeretlen volt előttünk. A magyarországi könyvtárak közül talán csak a gr. Apponyi-féle, ritkaságokban oly gazdag lengyeli könyvgyűjteményben található, minthogy a nemes és nagy tudományú gróf volt az első, aki ezt Hungarica című magyar vonatkozású külföldi nyomtatványokat ismertető művecsű művében először ismertette.

Árkosi, Portó tanítványa és a Dipluranológiában mint a héber nyelv tisztelője, szereplő epigrammaköltő már páduai tanuló társa között is nagy tekintélyre tett szert. Nemcsak a magyar egyetemi tanulókat is magában foglaló Natio Germanica-nak procuratora, majd consulariusa lett és ezen testület megbízásából küldetésben többször eljárt, hanem az egyetem theológusai, bölcsészei és médikusai felkérésére egyszer, a tanév elején a páduai székesegyházban, másszor megint szintén megbízásból az orvostani előadó teremben ünnepélyes beszédet is tartott.²⁸ Irodalmi működését a Páduában megtartott templomi beszédének kinyomatásával kezdte meg²⁹ és ezt később hazájában mint kolozsvári tanár folytatta.³⁰

A fentemlített Bogáthi Fazekas Miklós unitarius szintén a

²⁷ Veress c. h. 124. és 127. l.

²⁸ Ibid 268—276. l.

²⁹ u. a. 124. l.

³⁰ Szinyei, Magyar Írók I. K. s. v.

páduai egyetemen tanult 1591. szept. — 1593. októberig, mely idő alatt egyúttal az ottani archigymszumban tanuló fiatal szentpáli Kornis Györgynek mentorja volt. A Kornis családról itt azt az érdekes tényt lehet felemlítenünk, hogy György nővére, Kornis Judith Péchi Simonnak a martyréletű szombatos hősnek lett a felesége és Ferenc öccsének neje, szül. Kápolnai Bornemissza Judith a legbuzgóbb szombatos asszonyok közé tartozott, ép úgy, mint később, Borbala leánya, férj. Pacolay Péterné is.³¹

Több, mint valószínű, hogy Bogáthi, a szombatosok liturgiájában mint zoltárfordító szereplő pap már páduai tartózkodása alatt felhasználta a kínálkozó jó alkalmat arra, hogy valamelyik ottani zsidó tudósnál a héber nyelvet tökéletesen elsajátítsa. És evvel elintézhették azon eddig nyílt kérdést, hogy Bogáthi hol szerezhet kiváló héber tudását. Nem, Kohn Sámuel, a szombatosok története nagynevű írójának véleménye szerint: ³² „valamely német, hollandi vagy svájci egyetemen“, hanem minden kétségen kívül: Páduában.

De Veress könyvének alapján új vitaközlési tápot nyerhet azon sokat hányat-vetett kérdés is, hogy kik a szombatosok lithurgiájának ismeretlen szerzői,³³ mert azokból az adatokból, melyek könyvében az itt említett unitáriusokra vonatkoznak, világosan kitűnik, hogy Péchi Simonon kívül még néhány más jó hebraista unitárius volt, kik Páduában sajátíthatták el mind azt a héber tudást, rabbinikus hagyományos szellemet és zsidó lithurgiai tapasztalatot, mely zsidó imakönyveknek szombatosok számára magyar nyelvre átültetéséhez szükséges volt. Ezen szellemi kellekek megszerzésére a páduai zsidó tudósok és az ottani község rituális intézményei sokkal alkalmasabbak voltak, mint az Erdélyben akkor csak szórványosan települt zsidóknak esetleges tanításai.

Budapest.

Mandl Bernát.

³¹ Kohn i. m. 203 — 204.³² *Ibid.*, 154. l.³³ *Ibid.*, 219 — 223. I. Harmos, IMIT Évkönyv, 1913. 313. II. és Guttman-Harmos: Péchi S. szombatos imádságos könyve, 17 — 20. l.

Zsidó történeti adatok.

Az Óbudai zsidó hitközség a XVIII.-ik század végén és a XIX.-ik elején feltétlenül hazánk legkiválóbb gyülekezeteinek legelsejeihez tartozott úgy a hívek száma, mint talmudikusan képzett tagjai és azoknak befolyása folytán, de leginkább tudós rabbija, Münz Mózes és rabbiünlökei, dájjanjai nagy tekintélye által, Ebben a korban számos existencia nélküli ember kereste fel Budát és Óbudát, hogy megélhetését lehetővé tegye.¹ Sokan ezek közül végleg megtelepedhettek az akkor nagy vonzóerővel bíró városban, de voltak olyanok, akik reményeiket nem valósíthatták meg új tartózkodásuk helyén és másutt voltak kénytelenek szerencsét próbálni. Sőt arra is volt eset, hogy az új teleplők kiszorították a gyökeres zsidókat. Akik tehát elegendő kereset hiánya folytán Óbudáról elköltözve, más földesuri jurisdictio alá nem kerültek, a kamara — (az Óbudai zsidóknak 1766. óta való fennhatósága) — védelmét élvezték. Ezeket Incorporirte Auswärtige vagy Auswärtige Schutzgenossen névvel illették. (L. Büchler: A zsidók története Budapesten. 290. l.) Azonban már előbb is akadtak zsidók, akik Óbudát elhagyni kívánták — vagy kereset hiány — kényszerültek. Ezt onnan következtethetjük, hogy 1746-ban az akkori földesúrnó, gróf Zichy Erzsébet által adott rendszabály megállapítja, hogy „a városból elhurcolkodó (zsidó) jelentse be szándékát az előjáróság útján a grófnőnek, ha ez megadta az engedélyt, az elköltözködendőnek az urodalommal és a hitközséggel meg kell állapodnia a távozási költségre nézve.“² (U. o. 274. l.) 1765-ben új, tíz évre szóló privilégiumot ad a grófnő zsidóinak, mely szerint az, „aki szűk keresete miatt kívándorolni akar, ennek csak a hitközséggel kell a költözködési díjra nézve megegyezni; az eltávozó mindenkor ingyen élvezi az uraság védelmét.“ (U. o. 287. l.) 1766-ban a kamara megállapítja, hogy „aki házasság céljából másutt telepszik meg, az uroalmi védelmet nem veszti el.“ (U. o. 291. l.)

¹ József fiam felhívta figyelmemet az 1918. március 5-iki Pesti Napló tárcájára, amely szerint Kuny Domokos majolikagyáros (1785-ben) Tatáról Budára költözik abban a reményben, hogy „Budán érvényesülhet a modern iparos, Pest-Budát kívülről-belülről ismerte, hiszen a negyedéves vásárok mindegyikén részt vett a tatai áruval.“ (Siklóssy László.) — Bizonyára a tatai zsidók is szoros kapcsolatban voltak a budai és pesti lakosokkal. (L. alább.)² L. Weisz Miksa: M. Zs. Sz. XXXVIII. 18.

Hogy ebben az időben tényleg Óbuda városa „anya volt Izraelben”, arra tanubizonyságot tesz a tatai zsinagóga frigszekerény-ajtájának belső — (szemben állva) — a bal szárnyon levő, szépen megtartott, ünnepre szóló imaszövegnek lapja, amelyet az alsó két sor megjegyzése szerint az „Óbudáról való Markbreit Izsák”³ 1786-ban ajándékozott, aki most sátorát hitközségünkben ütötte fel⁴ ;

זאת נדבה הרב אייזק מארק ברייש מאובן ישן ולייע תקע אהלו בקהלתנו יצו
ביום ב' ה' השני בשבת אהה תקום תרחם ציין.

Arra, hogy Óbudán éveken át tartózkodott zsidók Tatán telepedtek le, még az 1786-iki esztendőnél előbbi adataink is vannak. Az Országos Levéltárban 1766-ból való Acta Judaeorum 49-ben ugyanis a következő megjegyzést találjuk, (Mandl Bernát igazgató ur szivességének köszönöm az alanti két latin eredetiben és egy fordításban beküldött adatokat): Lebl Teutsch ex Weiskirchen oriundus, ante annos 15 in Hungariam emigravit. Cels. principis a Dietrichstein protectionalista, qui ab octennio Budae commorans mutata obinde habitatione oppida Tata a Septennio incolit.

Bernardus Mandl ex Nicolsburg, qui aequae annis octo Vetero Budae semat retinebat, annis autem possessionibus septem Tattae commorat consequenterque transmigrationis suae ex Moravia numerat annos quindecim non assimiliter cels. Principis a Dietrichstein Protectionalite.

Kain Herschl Grosz Meseritsből szintén Lichtenstein herceg véndece, 10 évvel ezelőtt kivándorolt és egykor Óbudán lakott, innét pedig két évvel ezelőtt Tatára helyezte át lakását.

Ugyancsak Mandl Bernát igazgató úr 1916. VI. 20-án kelt levelének mellékletéből állapítom meg, hogy az Országos Levéltár feljegyzése szerint (Acta Judaeorum 142—143) az 1774-iki évben Tatán 58 zsidó család lakott, akik közül 32 volt olyan, aki türelmi adót fizetett. Tata környékével együtt 63 volt a türelmi adót fizető férfiak száma. A Tatán akkor lakó zsidók közt volt egy Fridek és egy Orensteiner családnévű. Rabbinus volt a feljegyzés szerint

³ Jelenleg még nem tudom megállapítani, vajjon nem rokona-e Binét Mordechai morvaországi főrabbi vejének, Markbreit (illetőleg Markbreiter) Simon Cebi Iovasberényi rabbinak, akit apósa a bécsi rabbiállásba kívánt juttatni. (Lásd Wachstein *הגור מדרך הגור* II. évf. 93—97. l.) — Ugyanazon évben telepszik le Szegeден az Óbudán lakott Bachrach Lázár, miután Pécselt ex nem sikerült neki. (Büchler, Magyar-Zsidó Szemle XXVII. 92—93 és 100—102. ll.)

Aaron Salamon, aki nem más, mint a Stomfáról való Kempner Áron ben Salamon⁴ (L. Büchler, Magyar-Zsidó Szemle XI. 503), a felesége neve Theresia Marcus (az utóbbi név a papné apjájé). A türelmi adó beszédője (Tol. Ein Cassiner) Singer József⁵ volt, aki bizonyára fia volt annak a Singer Simonnak, akinek szép latin betűs aláírása látható azon kötelezvényen, amelyet 1755. január 14-ikén a toler. taxa lefizetése ügyében Pozsonyban állítottak ki és az egész országból odagyülekezett zsidó képviselők aláírtak. 1774-ben volt Tatán két zsidó muzsik: Adam Musicus és Lebel Musicus.

Dr. Büchler, Sándor keszthelyi főrabbi úrnak 1913. V. 1-én keltezett hozzám intézett levele szerint 1771-ben Orensteiner Wolf volt Tatán a rabbi, akinek felesége az Óbudáról származott Simon Joel leánya volt.

Az 1752-iki összeírás szerint Óbudán két rabbi működött, az első Günsburg Nátán, a második Joáchim Márkus. A zsidók története Budapesten című könyv tudós szerzője szerint az utóbbi valószínűleg nem más, mint Binet Jakab későbbi óbudai dáján atyja Jóchánán (286. l.). Ezen fellevést az is megerősíti, hogy a Binet családban a Jochánán és Márkus (Mardochej) név mindamai napig hagyományos (e sorok írójának, a Binet család egyik leányági sarjának egyik öccse Márk-Mardochej, a másik 23 éves korában elhunyt öccse Jenő-Jóchánán) Így tehát fel kell tételeznünk, hogy az 1812-iki esztendő áb 16-ikán elhunyt óbudai dájának Binet Jakabnak a nagyatyját Binet Mardochejnek — (esetleg, mint dedunokáját is hatóságoknál Benedikt Márkusnak) — hívták.

A Binet név zsidó körökben évszázadokra terjedő multra tekint vissza, 1478 és 1480 közötti esztendők egyikében Türnheimban (Elszász) a zsidóüldözés alkalmával egy Binet בניט nevezetű szentéletű férfiú volt kiszemelve első áldozatként, aki azonban csodálatos módon szabadult meg társaival együtt a biztosnak látszó halálból. (L. שאול פינחס ראבנאיאווין רבי יוסף איש רוסיים. 20. l. Varsó 1914.)

Nincs módunkban semmiféle kapcsolatot sem találni a majdnem 300 évi kor és több száz kilométernyi tér távolság által elválasztott ugyanazon név viselői között, azonban a zsidóknak egyik országból a másikba való elszármazása ilyen esetet nem egyet produkált

⁴ Sirkövet leközöltem a *הצופה לחכמת ישראל* 1923. évfolyamban.

⁵ Singer József később tatai zsidóbíró volt több éven át.

már. A Benediktből⁶ rövidített Binet (vagy Benet) név azonban mindenestre román nyelvű eredetét tételez fel, a héber ברוך fordítása. Feuchtwang a Brann - Rosenthal-féle Kaufmann-Gedenkbuch 377. lapján leközli a Nikolsburgban működött Márdecháj dájján sirkövét, aki 1725. IV. 1-én halt meg és akinek az atyja בנעט volt. Budára és Óbudára több zsidó származott át Nikolsburgból. Az 1735-iki conscriptio szerint a budaiak rabbija is, Ábrahám Löb Nikolsburgból való volt. (Büchler u. o. 242. l.)

Az 1752-iki összeírásban szintén találunk Óbudán Nikolsburger családot. (U. o. 286. lap.) Kuñitz Jakab ארבע יעקב (Fürth 1765.) szerzője Nikolsburgból költözött Óbudára. (Lásd Richtmann: M. Zs. Szemle XXII. 327. l.) Az 1753-ban a fehérmegyei Csurgón született, Nikolsburgban működött morvaországos főrabbi, Binet Márdocháj, a Bajorországban levő Öttingen városkában tanult az ottani nagyhirű rabbi jesibáján. (L. Jakob Aberl fia által megírott életrajzát. Buda, 1832. — Orient 1840. évfolyama nyomán Reich Beth, El. 1°. 20—24. — Löw: Gesammelte Schriften. II. köt. 177—195. l.)

Az 1916-iki esztendő nyarának derekán e lapok tudós munkatársával, Dr. Weisz Miksával meglátogatván a régi óbudai zsidó temetőt, lemásoltam az ottani nagynevű dájjának, Binet Jakabnak sirkőfeliratát, amely következőképen hangzik:

פ"י
 חד מדייני דקהלותינו ומגיד
 משרים דשה חדשה הרב
 המופלא המפורסם מרה יעקב כהרב
 מרה יוחנן בנעט דיין וז"ל נפטר
 בשם טוב בש"ק ט"ז מנחם ונקבר
 ונספר למחרתו ביום א' תקע"ב לפ"ק
 תנצב"ה.

⁶ Benedikt Izraelnek és családjának II. Rudolf császár ad engedelmet 1598. július 30-án Glogauban való letelepedésre (Brann, Geschichte der Juden in Schlesien 206. l.) azonban nem tudja őt Brann a héber irodalomban található egyénnel azonosítani. — Ugyanott találjuk a függelékben (Anhang) XC. az utolsó sorban ezen aláírást: ברוך בענדט. — 1623-ban apjával együtt Benedikt Márkus engedélyt kap Golgauban egyes lakházak építésére (u. o. 210. l.) Tudommal ez az első a zsidó irodalomban ezen néven ismert férfiú, amely nevet közismertté később tette névrokona a morvaországos főrabbi.

Az óbudai zsidó hitközség 1810-iki év január 21-én tartott ülésének jegyzőkönyve ekként hangzik: „Im alten Bräuhaus das erste Gewölb und die daranstossende Wohnung bestehend in zwei nacheinander folgende Wohnzimmer, Küche, Boden und kleinen Keller hat Herr Jacob Bineter pr. jährl. Zins mit 115 Fl. erhalten und ist ihm in Rücksicht seines Alters und Juristenstelle, diese Wohnung in sehr leichten Preis zugelassen worden auch mit der Begünstigung, wenn er das Gewölb nicht selbst führen könnte, einem von seinen Kindern zu übergeben, durchaus aber an keinen Fremden nicht abtreten zu können und daher während der besagten Kontraktzeit dürf der Jacob Bineter um keine Verbesserung auf seinen Gehalt einkommen bei der Gemeinde.“

Ezen kedvezményt két évvel ezután bekövetkezett halála után sem vonták meg özvegyétől, a körülbelül három évtizeden át áldásosan hitközségében, mint dáján működött tudóstól. Ugyanis elhunytát követő néhány hónapra az óbudai zsidó hitközség 1812. október 28-án a következő határozatot hozta:

„Die Wittve des Jacob Binet ist auf ihr Ansuchen in Rücksicht, dass der Jacob Bineter als Jurist beiläufig 30 Jahre war, damit sie in ihrem Alter sich ernähren kann, die Wohnung, welche der Jacob Bineter mit dem Gewölb bewohnt hat, ferner zugelassen worden, von 9 br. 812 bis Ende 8 br. 814, solange die Gemeinde der Herrschaftliche Häuser noch kontraktmässig zuzugewiesen hat, und zwar gegen jährlichen Zins von ein hundert Gulden, sage Fl. 100 W. W.“

Binet Jakab halála után legidősebb fiát Binet Márdochajt (Benedikt Márkuszt), aki szécsényi, majd balassagyarmati rabbi volt, ültette be az óbudai zsidó hitközség atyja helyébe a rabbi-ülnöki hivatalba. Három év után Binet Mardocháj 1815-ben a stomfai rabbi széket nyerte el és eltávozott Óbudáról.

Stomfán működött 1849. kislév 4-ikén bekövetkezett haláláig Életrajzát kimerítően írta meg jelenlegi utódja Herzog Mózes Sámuel, stomfai rabbi Korothe Bothenu (Stomfa, Pozsony 1918.) című munkájának 96—137. l.-ain.

Binet Márdochaj gyermekeiről ezen könyv megjelenése alkalmából „Stomfai rabbik“ cím alatt jelentést tettem az Egyenlőségben (XXXVII. évf. 35—36. sz. 30. l. Budapest, 1918. szeptember 5.)

Binet Márdochaj felesége bátorkeszi születésű leány volt. Ugy Stomfa, mint Bátorkeszi a herceg Pály uradalomhoz tartozott és ennek következtében a két község között (bár elég távol vannak

egymástól) elég élénk összeköttetés állott fenn. Ennek a magyarázata, hogy Binet Márdochaj másodszületett fia,⁷ dédnagyatyám, Binet Jochanan (Jónás) nagyanyja születési helyén Bátorkeszin telepedett le, ahol kilencvenharmadik életévében hunyt el az 1884-ik esztendő peszach ünnep első napján. Utolsó hat évét mint teljesen világtalan ember töltötte szüleim gondos ápolása és felügyelete mellett. Édes anyám Goldberger Benjáminne született Grosz Fanni (Fégelé) ugyanis unokája Binet Jónásnak. Mint 8 éves gyermek álltam ott és elég élénken emlékezem az ünnep másod napján, pénteken tartott temetésére, amikor gyászbeszédet a helység rabbija Salczer Dávid Lipói után, (ki később a zempléni megyei Homonnán működött), édes atyám a család nevében elmondotta igaz mély benyomást tevén az egész környékből gyalogosan bejött hitsorsosok jelenlétében.⁸ Sirköfeliratát szintén boldog emlékezetű édes atyám szövegezte meg, valamint első apósáét, Jochanan fiáét Binét Józsuáét és annak leányáét, első nejéét, valamint második neje (anyám) szüleinek sirköfeliratait is leközlöm ezennel. — A sirköfeliratok ekként hangzanak.

הישיב הנכבד והצדיק מו"ה יוחנן בן הנאמן הקדוש
מו"ה מרדכי בנעט
זקוקיל

לפעת עירנו בקבר היה תנוח
ונפש כל משפתך לעפר תשוח
דקי חורב שמרת כל ימך
נחית בדרך האמת בניך ובנותיך
נעורך במעולי ישר וכימיך דבאך
באת בכוח בקבר אבותיך הקדושים
בפשך תמימה עם אלקים ואנשים
עמדת לימין אביון במיטב הניין
מרחת וינעת בתורת אל עליון
נפטר בשיש ביום א' של פסח
תרמ"ד לפ"ק
ת נ צ ב ה
ושם אמו מירל

⁷ Elsőszületett fia Ábrahám Óbudán lakott. Jochanan Jechiel és Sámuel Bátorkeszin van eltemetve, Stomfán Salamon és Léb, Jakab Ersekujvároti, Élijáhu Bicskén, Mózes Malaczkán, ahol rabbi volt (Malaczka szintén hg. Pályi uradalom). Egyetlen leánya Lea a pápai születésű Neumann Jakab Hirs, ung. hradiói rabbinak volt a felesége. Gyermektelenek voltak, kivándoroltak Palesztínába és a szent földön lelték örök nyugalmaikat.

⁸ Binét Jónás két dedunokája lett a nagy háború áldozata, a hősi halált halt Wetzler Ignác és a háboruban szerzett betegség folytán elhunyt Binetter Sándor (Egyenlőség 1921. márc. 19. XL. évf. 11. szám 6. lap 1. hasábján, ahol Bátor helyett Bátorkeszi olvasandó).

פ"ט
האשה החשובה הצדקה והצנועה
בעלת מדות טובות וישרות
מרת טו שגא ע"ה
אשת ר' יוסף גראס ע"ה
בת מ"ה ר' יוחנן בנעט ז"ל
נחם ערך
כל ימי חייה תשעים שנה
כל מעשיה לשם שמים כונה
כל מהמדיה באדמה נתנה
י"ב שבט תרע"ה לעת זקנה
ת נ צ ב ה
ושם אמה פיגלה

פ"ט
מה ב"מ ניסן תרל"ה לפ"ק
פ"ט
האשה היקרה וצדקה
אסתר מאטל
בת מהורר יהושע בנעט
אשת עורנים של מהורר
בנימין נאלדבערנער מוק"ק באפארקעס
אשת חיל גברת הבית עטרת בעלה
ספקו כף פתאום עלתה נשמתה למעלה
הכנו בקול רמה עליה יללה
רנליה לטוב רצו בישר לעשות
ננשים כאוהל הברך עשתה מצוות וחסידות
אורה ותושב תמכה בפנים יפות
מל ברובה מנעי ישישים ויחוסמים
רבה הטוב וקקין כמה נודע בשערים
בת שלושים ואחד שנים היתה ועלתה למרום
קסד על לשונה בטוב טעם ודעת
יראתה וצדקתה לרבים נודעת
שמה הטוב לכל אחן שומעת
רעיה ומכרה צעקו מרה!
יה! ואבוי! על הא שבר וגרה
ת נ צ ב ה

פ"ט
כ"ה יוסף גראס ע"ה
בן כ"ה אברהם ליב ע"ה
למך דובאך אודב תורה היית
למוקר רבנן ולהתחננם אוית
כעורך חנך להם נתת
פעמי התורה והוראה דרכת
נפטר כ' שבט תרס"ו
ושם אמו לאה
ת נ צ ב ה

A pesti izr. hitk. kórházában elhunván
a kerepesi-úti temetőben lette örök
nyugalmat.

Lásd Midrás szemelvények a Tanchumából
(Szinérváralja 1907) című publikációm III-ik lapját.

Tata.

Dr. Goldberger Izidor.

A pesti kultusztemplom.

A XIX. század elején Pest szab. kir. városa azon szokásjog alapján állott, mely a zsidókat kizárja az ingatlan szerzéséből. Ennek folytán az akkor még csak nem régiben alakult pesti zsidó község bérelt helyiségben, még pedig előbb egy Király-utcai házban, utóbb az Orczy házban volt kénytelen templomát fenntartani. 1812-ben, majd 1825-ben, első rabbijának, *Wahrmann Izraeinek* idejében (mh. 1826. június 24.) kísérletet tett ugyan a pesti zsidóság, hogy temploma számára telket vásárolhasson, de ebbeli folyamodványát mindkét ízben visszautasították.

A hitközség orczyházi templomán kívül azon időben néhány magánjellegű egyleti templom is létezett. A műveltebb és vagyonos hitközségi tagoknál közkedvelt volt a „*Cheszed Neurim*“ egylet által a Király-utcai Wagner házban 1828-ban bécsi mintára létesített *kultusztemplom*, melynek hitszónoka *Bach József* és kántora *Denhof Ede* az istentisztelet méltóságossá tették.

Az 1829. évben, midőn az orczyházi templom bérösszege tetemesen felemelte, a hitközség vezetősége ismét azon tervvel foglalkozik, hogy telket vásárol s rajta templomot épít. November 8-án meg is bizza *Bauer Móricz* előjárósági tagot, hogy a helytartóshoz benyújtandó kérvényt készítsen a templomépítés engedélye elnyeréséért. Egyelőre azonban be kellett érniök a pesti zsidóknak az orczyházi templom 1830. évben történt kibővítésével. De már 1833. június 9-én kénytelen az előjáróság megállapítani, hogy a helyben lakó, valamint a Pestre bejáró idegen zsidók részére nagyon is kicsinynek bizonyul a kibővített templom. Ezért 1834. április 28-án kimondja, hogy a „*Cheszed Neurim*“ egylet kultusztemplomát, mely közben ugyancsak az Orczy házba helyeztetett át, hitközségi kezelésbe veszi. A határozat végrehajtása el-el huzódik s csak 1836. december 19-én — mely év elején *Schwab Lőb*, a pestiek második főbbija foglalta el papi székét — adja át az egylet templomát minden felszerelésével együtt a hitközségnek. Ily módon a *pesti hitközség tulajdonába ment a kultusztemplom*, a két évtizeddel később épült Dohány-utcai templom közvetlen elődje.

A kultusztemplom célját világosan megállapítja azon kötelezettség, melyet a templom átvételénél a hitközség magára vállalt: „... *die heilige und ewig, durch keinen Zeitwechsel aufzulösende*

Verpflichtung über sich nimmt, und auf jedwede Gemeinde zu übertragen sich verpflichtet, dass ein solcher Cultus-Tempel, wie derselbe gegenwärtig hierorst nach dem Muster des Wiener israelit. Tempels, nämlich mit Kunstmässig gebildetem Choralgesang und Kanzelreden in rein deutschem Idiom bestehet, für ewige Zeiten hierorst bestehen, durch keine wie immer Namen habende Corporität, durch keinen Zeit- und Umständen Wechsel abgeändert, vielweniger aufgelöst, sondern von den jeweiligen Gemeinde Vorstand immer derart auf rechterhalten werden müsse, dass der hiesige Cultus-Tempel mit dem Wiener israelit. Tempel innrer gleichgestellt und gleichen Schrittes zu gehen habe.“

A „*Cheszed Neurim*“ egylet templomának átvétele nem tétette el a hitközséget eredetileg kitűzött céljától: *telket vásárolni s azon méltó templomot építeni.* 1837. május 14-én *Boskovits Lőb József, Öszterreicher Dávid, Löwy Herman, Kadisch Joachim* és *Ullmann Gábor* a hitközség nevében 47.000 pengő forintért (= 49.350 o. é. frt.) és 40 darab aranyért 32 évre bérbe is veszi a báró *Baldacci Antal* és *neje báró Hunyadi Anna* tulajdonában volt terezkülvárosi dohány-utcai 376. számú telket. Egyben a helytartótanácsnál, *József nádornál s V. Ferdinánd királynál* kérelmezik, hogy iskola, templom és kórház céljaira a hitközség tulajdonába menjen át a telek. (A király csupán kórház építésére adott telekvásárlási engedélyt, melynek alapján 1841-ben megnyílt a gyár-utcai zsidó kórház.) A *Baldacci* telekkel egy tagozatban fekvő, *Nessi Péter* kéményseprőmester tulajdonát képező sip-utcai 386. számú telket is 32 évre bérbe veszi a hitközség 1841-ben, *Öszterreicher Dávid, Löwy Hermann* és *Kern Salamon Enoch* útján, 10.000 forintért, három ezüst huszast számítva egy forintba.

1842. május 12-én újból felségfolyamodvánnyal él a hitközség; az építkezések megkezdéséhez kér legfelsőbb engedélyt. Más szab. kir. városokban — fejt ki a felségfolyamodvány — mint Budán (Óbuda), Aradon, Szegeden, Szabadkán, Ujvidéken, Nagyszombaton, sőt Bécs császári székvárosban is építhettek a zsidók templomot és iskolát. A pesti zsidók is meg vannak győződve, hogy ezuttal engedélyt kapnak az építésre s ha lesz templomuk és iskolájuk, úgy az istentisztelet illő formáival az imádkozók vallásosságát és áhitatát csak fokozni fogja, míg az iskolaügy célszerű rendezése az ifjuság valláserkölcsi nevelését és kiművelését fogja elősegíteni. Templom és iskola úgy a hitközség

tagjaira, valamint a másfelől nagyszámban ideözönlő hittestvérekre jótékony hatást fog gyakorolni.

A felségfolyamodványra 1843. szeptember 5-én megérkezik a budai helyhatóság útján a válasz, mely szerint: „*Cs. Kir. Felsége kegyelmesen megengedni méltóztatott, hogy ezen városbeli zsidó község a Terézia városban 376. és 386. számmal jelölt és mintegy 1500 négyszögölnyi kiterjedésű telket Synagoga és Oskola építés végett megvehesse és tulajdon neve alatt bírhasa, mindazon által olly világos feltétel alatt, hogy ezen két házhely csupán csak isteni tiszteletre és iskolai célra használtasson, az ott most már netalán létező vagy ezután építendő épületekben pedig semmi hasznót hajtó kereset t. i. mesterség, korcsmáltatás, húsmérés, avagy kereskedés ne gyakoroltasson, ott bolt ne nyitasson*“ s hogy az ingatlan után járó rendes közadót fizesse meg a zsidó község.

A hitközség nevére való telekátírás azonban még mindig késett. A Baldacci házaspár egyik hitelezője, egy Hunyady bárónó ugyanis nagyobb követeléssel terhelte meg a telket s csak egy g tartó költséges pörösködés után, 1845 június 24-iki törvényzéki határozat alapján rendelte el Pest város tanácsa a teleknek átírását. Néhány nap mulva, június 28-án *Szepessy Ferencz* polgármester és *Feszl Ágoston* aljegyző a szomszédok jelenlétében *Österreicher Dávid* és *Stern József* hitközségi előljárókat, valamint *Breisach Hermann* árvaatyát s általuk az egész izraelita községet birtokba vezették. Az előljáróság december 29-én örömmel alapítja meg, hogy a Baldacci és Nessi-féle telkek mint szabad és tehermentes tulajdon a hitközség nevére irattak, úgy hogy az építkezés megkezdésének immár mi sem állja útját.

Még három évvel a telekátírást megelőzőleg, 1842. elején a hitközség világi vezetőiből, a főrabbiból és a két templom látogatóiból álló templomépítési vegyes bizottság küldetett ki, az építés technikai és vallási kérdéseinek megvitatására és eldöntésére. A bizottság nagy buzgalommal fogott a reá bízott feladat megoldásához. Már az 1842. február 3-án *Österreicher Dávid* elnöklésével és *Schwab Lőb* főrabbi jelenlétében megtartott első ülésén kész terv alakult ki. *Két imaház volna egyszerre építendő: egy kultustemplom és egy régi ritusu zsinagóga*, továbbá egy iskola, hitközségi székház rabbi és kántorlakással, végül egy rituális fürdő. *Hild József* építész bizandó meg az építéssel, melynek költsége nem lépheti túl a kölcsön útján megszerzendő 200.000 forintot.

Ez volt az első felmerült terv, melyről az építési bizottság úgy képzelte, hogy ez minden jogos igénynek megfelel s így még 1842. tavaszán megindulhat az építés. De a hitközség kebelében fenálló két párt — akkori elnevezéssel, zsinagóga és templompárt — kölcsönös féltékenykedése, az anyagiak elégtelensége s nem utolsó sorban a változó politikai helyzet évekre kitöltötte az építés megkezdését.

A *Löwy Hermann* elnöklete alatt 1845. január 22-én újra megalakult építési bizottság az előző határozattal ellentétben kimondotta, hogy csak egy templom fog építtetni s az építkezés költségeinek előteremtésére 2 ezer darab százforintos részvény kibocsáttatni; a templom jövedelméből a hitközség sorsolás útján 18 év alatt visszaváltja a részvényeket. Az építési bizottság több tanácskozáshoz bevonta *Schwab Lőb* főrabbit, meg *Oppenheim Simon* és *Brill Azriel* rabbit, hogy oly imarendet állapítsanak meg, mely mindkét templom látogatóit egyaránt kielégíti. A javaslatba hozott imarend szerint szombaton és ünnepnapokon a *sacharisz istentisztelet* a zsinagóga ritusa, a *muszaf istentisztelet* a kultusztemplom ritusa szerint lenne megtartandó.

E kiegyenlítő istentisztelet gondolata egyik pártnak sem tudta megnyerni tetszését, sőt a hitközség egységét és békéjét erősen veszélyeztette. Ép úgy nem talált tetszést a *Kern Jakab* és az utóbb kitért *Kunnewalder Jónás* által több hívő nevében tett azon ajánlat sem, hogy méltó külsejű közös templom építtessék, melyben előbb a zsinagóga hívei végeznék az istentiszteletet a régi mód szerint s ennek végeztével a kultusztemplom hívei részére korális, zenés istentisztelet tartassék. Ezért visszatértek az 1842. évi első tervhez, mely szerint két imaház építtetnék, még pedig — *Hildnek* újabb terve szerint — a *dohány-utcai fronton* egy 22 öl hosszú és 12 öl széles kultusztemplom, a *Síp-utca felé* pedig egy 16 öl hosszú és 10 öl széles zsinagóga s kettejük között az iskola.

A kérdés ily módon való megoldása esetére *Pollák Márkus* választmányi tag, ki már 1839-ben nagyobb összegeket adott a pestlipótvárosi róm. kath. és a pesti evang. templom részére, 30.000 forintnyi alapítványt ígér az építés céljaira.

Ezután öt évig nyomát sem látjuk a templomépítés kérdése előbbre haladásának. Egy ízben, 1848. utolsó napján ugyan ismét bizottság küldetik ki a korális imaház istentiszteletének korszerű rendezésére, de a bizottság a közbejött politikai zavarok miatt

— szabadságharc, abszolutizmus, purifikáció — hosszabb ideig nem működhetett. Csak 1850. október 27-én alakult meg az újabb építési bizottság, melynek elnöke *Schwab Lőb* főrabbi, tagjai *Bach József* hitszónok, *Oppenheim Simon* az agg rabbisági ülnök, továbbá a rabbiságnak két új tagja: *Brill Sámuel Lőb*, ki atyjától, *Brill Azriel*től vette át a hivatalt és *Wahrmann Juda*, a néhai első főrabbi fia, végül még nyolc világi tag.

Ez újabb bizottság tanácskozásai alapján az előljáróság 1850. december 15-én megállapítja, hogy ismét csak nem sikerült oly megoldási módot találni, mely minden igényt kielégítene. Leghelyesebb volna egyszerre zsinagógát is és templomot is építeni, de az erre szükséges anyagi eszközök nem állanak rendelkezésre. A régóta húzódó kérdés következőleg lenne megoldandó: 1. A kor követelményeinek, de főleg az ifjúság kívánalmainak megfelelőleg *egy fényes kultusztemplom építtessék* a telek dohányutcai részében. 2. Minden lelkiismereti kényszer elkerülése okából kimondatik, hogy *egy tágas zsinagóga tartandó fenn* azok számára, kik a régi mód szerint való istentiszteletet kívánják. 3. A templomépités költségei az imaszékek eladásából fedezendő; minden más felmerült terv — például részvények kibocsátása — kivihetetlen.

Az építési bizottság, melynek ez alkalommal *Weisz M. A.* volt elnöke, fel is szőlitotta *Hild József* építész, úgyszintén *Feszl, Gerster* és *Kauser* építésztársakat építési terv kidolgozására, azon utasítással, hogy a templom a telek közepén épüljön, a Dohány-utca felé irányuló főbejárattal. A Dohány- és Síp-utcai fronton háromemeletes bérházak építendőek s a Dohány-utcai bérháznak oly nagyívvelűsű legyen kapuja, hogy azon át látható legyen a templom főfaszádja. A templom és a Síp-utcai bérház között hitközségi székház és paplak építendő.

A régi zsinagóga hívei semmikép sem tudtak belenyugodni ezen megoldási módba, mely fényes kultusztemplomot tervez, számukra azonban csak az eddigi zsinagóga fentartását biztosítja. Az előljáróság 1851. augusztus 6-iki ülésén elkeseredéssel állapítja meg, hogy bár már sok jegyzőkönyvet szerkesztettek és sok határozatot hoztak, az eredmény még mindig csak — semmi. A zsinagóga-pártiak, kik a hitközség zömének vélik magukat, egy reájuk nézve méltányosabb határozatot követelnek. Ezért az előljáróság — ki tudja már hányadik, de a zsinagóga híveinek kedvező — tervvel áll elő. *Építtessék tehát a Dohány-utcai telken zsinagóga,*

még pedig az Orczy-házi zsinagóga terjedelmében és beosztása szerint. *Egyidejűleg kultusztemplom is építtessék* az ezen templomot kívánó hitközségi tagok számának megfelelő nagyságban.

A sok huza-vona közben a régi kultusztemplom annyira elhanyagolódott, hogy sürgősen ki kellett tatarozni. Az átalakított kultusztemplomban *Schwab főrabbi véleményezése folytán* 1851. szukkosz ünnepe óta német egyházi énekek és orgona honosult meg. *Papp György volt az első orgonista*, ki meglehetősen gyenge művész lehetett, mert 1852-ben négyhavi fizetéselőleget kap zenei kiképeztetésére.

Egy év alatt a hitközség tagjaiban megváltozott a hangulat, még pedig a kultusztemplom előnyére. 1853. január 2-án körlevélben kérdi az előljáróság a zsinagóga imaszéktulajdonosait, beleegyeznek-e abba, hogy imaszéktulajdonjoguk a felépítendő kultusztemplomba irassék át? Az előljáróság 1853. január 17-iki határozatából kitűnik, hogy a beérkezett válaszok többsége a kultusztemplomnak kedvezett. Nevezett napon ugyanis az *előljáróság elhatározta*, — *s ez volt immár az utolsó végleges határozat* — *hogy csak egy imaházat, még pedig kultusztemplomot építtet*, mihez a helytartóság engedélye azonnal kikéretik. A *Barnay Ignác* titkár által készített s február 6-án benyújtott folyamodvány kifejti, hogy az évek óta húzódó templomépités kérdése főleg azért nem volt megoldható, mert a hajthatatlan pártvezérek nem tudtak a felépítendő istenháza módjára nézve megegyezni. *A régi zsinagóga látogatói most végre beleegyeztek abba, hogy kultusztemplom építtessék*, kórusos, orgonás istentisztelettel, melynek liturgiájához tartozik a németnyelvű vallásos ének és predikáció. *Ennek ellenében a hitközség vezetősége kötelezi magát, a lelkiismereti szabadság elvénél fogva, hogy minden időben fenn fog tartani egy régi berendezésű zsinagógát is, a mostaninak nagyságában.*

Háromnegyed év mulva, 1853 októberben a budai helytartóságnál érdeklődő *Boskovitz I. L.* elnök és *Kassowitz I. H.* arról értesülnek, hogy a folyamodványt onnan pártolólág terjesztették a cs. k. kultuszminiszteriumhoz s hogy a miniszter döntése kedvező lesz, miért is az imaszékek eladására megkezdhetik az aláírók gyűjtését. *Heinzel* katonai parancsnok és *Protmann* rendőrfőnök engedélyével *Boskovitz* elnök október 13-ra egybe is hívta az építési bizottságot, hogy az imaszékeladás kérdésével foglalkozzék. Az abszolutizmus kellő közepén voltunk akkor s még ily természetű

gyülekezéshez is rendőri engedély kellett. A miniszteriumtól valóban még októberben megjött az építési engedély, mire november 20-án *Herz Salamon*, *Gans Dávid*, *Fleischl Dávid*, *Engländer Hermann*, *Strasser Salamon* és *Munk Mór* tagokból álló ímászék eladó bizottság küldetik ki. Egy ímahely ára 200, 300 illetve 500 forint. Az előjegyzések gyors menetben folytak: 1854. január 8-ig 604 pár ülésre történt előjegyzés 184 200 forinttal.

Minden remény meg volt reá, hogy az építkezés megindulhat s *Hild József* építész fel is szólított, hogy az építési tervet és a költségvetést haladéktalanul nyújtsa be. *Förster Lajos* bécsi építész is jelentkezett az építésre s 1854. februárjában kimerítő „promemoria“-ban fejté ki építési terveit. Az építési bizottság *Förster* ajánlatát fogadja el s bár *Kassowitz I. H.* június 11-én különvéleményt nyújt be az előjárásához, melyben morális és technikai okokból *Hild* tervének elfogadása mellett érvel — *Hild*, ki az ország legjobb építésze, már tíz éve dolgozik a templom tervein, míg *Förster* Bécsben lakik s azért nem is vezetheti személyesen az építkezést — de miután három felkért bécsi építész június 23-án *Förster* tervét ajánlja elfogadásra, melyet a pesti városépítészeti bizottság is elfogadott, a hitközség őt bizza meg az építéssel.

Förster Lajos 1854. őszén kezdte meg az építkezést s következőket jelenti ki: „*Ich büрге mit meiner Ehre und mit meinem Vermögen für die Solidität dieses Baues, so dass durch die Ausführung meines Planes der Tempel ein festes und unerschütterliches Gebäude werde, allen Wechselfällen der Witterung Trotz bieth, und ohne Gott bewahre eintretender gewaltsamer Zerstörung auf lange Jahre hinaus seine Festigkeit behalte.*“

Az építkezés nem folyt le minden zavaró jelenség nélkül. Majd az előirányzott 386.588 forint és 32 krajcár építési költség bizonyult kevésnek, úgy hogy a hitközség kénytelen volt újabb meg újabb kölcsönöket felvenni. Majd pedig az építési szűkebb bizottság (elnöke *Weisz M. A.*, tagjai *Brüll Ignác*, *Engländer Hermann*, *Eigner Simon*, *Munk Mór*, *Österreicher Dávid*, *Putschin S. Ignác* és *Spitzer Gerzon*) és *Förster* építész között merültek fel nézeteltérések, annyira, hogy az építész 1857. nyarán vissza is lépett a munkálatok vezetésétől. Azon túl *Wechselmann Ignác* építész, ki kezdettől fogva *Förster* helyettese volt, egyedül vezette az építkezést, egész a templomnak 1859-ben történt felavatásáig.

Az orgona kérdése sem akart elcsendesedni. Még mindig voltak az orgonának ellenzői, mire az építési bizottság 1855. végén az üléstulajdonosok közt megejtett szavazással állapítja meg az orgona felállításának közkívánatát.

De kedves és jóleső jelenségek sem hiányoztak. Így például *gróf Nádasdy Forray Julia* 1855. november 2-án vallásos érzéstől áthatott levél kíséretében 100 forintot, *gróf Zichy Ferenc* titkos tanácsos 100 forintot, jeszenicei *Jankovich József* udvari tanácsos 1855-ben 50 forintot küld a templomépítés céljaira. A zsidó hitű adakozók és hagyományozók élén állanak *Pollák Márkus* 3000 forinttal, *Holtischer Farkas* 2000 forinttal és *Singer Gerzon* 1000 forinttal. *Putschin S. Ignác* egy művészi kiviteli hatalmas előimádkozói pulpistát (sulchan) ajándékoz, mely szószékké alakítható át; *Munk Mór* remekművű örökmécsest adományoz, *Weisz M. A.* egy zöldszinű, *Goldberger Erzsébet* egy vörös és *Engländer Hermann* egy fehér parocheszt készített, mindegyik gazdag aranyhímzésű bársonyból. Mások ezüst tóraszerelvényeket, a kohaniták áldásához szükséges ezüst mosdó edényeket, esküvői chuppát adományoztak.

Kántort is keres a hitközség épülő temploma részére s bár többek között *Ketten S.* párisi kántor is pályázott, egyelőre nem akadt megfelelő jelölt. Közben nagy gyász érte a hitközséget. Közszeretetlen álló főrabbija *Schwab Lőb*, ki úgy a zsinagóga, mint a templompárt feltétlen bizalmát bírta, 1857. április 3-án meghalt. A tiszteletére rendezett gyászistentiszteleten a Pesten átutazó *Friedmann Mór* bécsi kántor végezte a funkciót. Énekművészele annyira megnyerte a hívek tetszését, hogy 1858. január elsejei kezdettel kántorrá választották. Nehezebb volt megfelelő rabbit találni *Schwab* helyébe. Hosszabb tanácskozások, keresések és tárgyalások után — dr. *Sachs Mihály* berlini, dr. *Schmiedl Ábrahám* prossnizti, utóbb bécsi rabbi neve is szóba került — dr. *Meisel Farkas Alajos* stettini rabbi választott meg s 1859. augusztus 13-án iktattatott méltóságába.

Közben teljesen elkészült a mór stílusú kettős tornyú remek templom, mely úgy külső és belső szépségével, mint hatalmas méreteivel felülmúlt minden eddig létezett zsidó templomot. 1859. szeptember 6-án avatták egyházi, katonai és polgári hatóságok, valamint nagy sokadalom jelenlétében, fényes ünnepek között. A zárkőben elhelyezett alapítási okmány büszkén állapítja meg az új templomról, hogy „*wird von allen Sachkennern und von Besuchern*

aus allen Welttheilen als ein wahres Meisterwerk bewundert; als die seit Zerstörung des Tempels Salominis in israelitischen Gemeinden einzig dastehende Sinagoge, welche an Ausdehnung, an erhabener und grandioser Formen und Verhältnissen, an prachtvoller äusserer und innerer Ausstattung alles überstrahlt, was bisher in der ganzen Welt von israelitischen Gemeinden geleistet und errichtet worden ist.“

A budai hitközség áradozó szavakkal üdvözli a testvérhitközséget új templomához s a fölötti örömének ad kifejezést, hogy „die glänzenden Thürme dieses neuen Zions an uns Herüber lächeln.“ Tewele Ferdinánd bécsi tanár ünnepi tableau készítésére ajánlkozik, mely a templomavatáson résztvevőket örökíteni meg. Kaufmann József és Walter Ferenc a templom képével ellátott emlékrmet akar verni az avatás napjára. Kemp X. Ferenc a templom művészi berendezését írja meg. Héber és német dicsőhimnuszokat írnak a templomról Cohn Bistriz Mayer, Jeiteles Leó aradi reáliskolai tanár, a kitért Kohlmann J. Károly, Dux Adolf, Bauer M. L. tanító és Hamburger J.

A templomavatás magyarul is megszólaltatta a műszát. Vereby Soma 20 strófás „Dal-emplény“-t ír, mely így végződik:

„Üdvözöllek a hit ünneppompájában
Tündöklő Szentegyház, Jehova szent háza!
Mindenkinek háza! Ájtatosságában
Fölszentel a nép legbuzgóbb imádsága,
Dávid himnuszából fon reád koszorút
Szent templom! te légy a menybe biztos út!“

Az avatásnál megnyilatkozott általános lelki izgalom is visszatükrözött a pesti kultusztemplom létesülésének történelmi jelentőségét. Az ország első hitközségében évtizedek óta húzódo kérdés nyert vele szerencsés megoldást. A „kultusztemplom“ a 13 évvel később, 1872-ben avatott rombach-utcai templommal együtt a pesti zsidóság összhangos egyetértésének monumentális hirdetője lett.

*

Források: A pesti hitközség 1828—1859. évi jegyzőkönyvei.

A pesti hitközség levéltárának „Tp“ jelzésű okiratai.

Reich J.: Beth-El I. 522. s köv.

Büchler S.: A zsidók története Budapesten, III. rész.

Vadász E.: A pesti zsidó templom első ötven éve.

Groszmann Zs.: A pesti zsinagóga.

Budapest.

Dr. Groszmann Zsigmond.

Dr. Wachstein B. משהח החספדים, zur Bibliographie der Gedächtnis- und Trauervorträge in der hebräischen Literatur. Wien, 1922.

Dr. Wachstein Bernát a bécsi zsidó hitközség könyvtárának tudós könyvtárosa, előszeretettel foglalkozik a halottak birodalmával, hogy annak érdekes adatait feldolgozza és a zsidó történeti tudomány szolgálatába állítsa. Két hatalmas kötetben (Wien 1912 és 1917) nyújtotta a bécsi régi zsidó temető feladatainak mintaszerű feldolgozását, majd a kismartoni régi zsidó temetőt, ugyancsak remek kiadásban. Az előttünk levő kis munkában, mely a mai szomorú viszonyok folytán mozog oly szűk keretek között, a bécsi hitközség könyvtárában található művek alapján a zsidó emlék- és gyászbeszédnek bibliografiájához szolgáltat jelentős anyagot. Jellinek előzte meg e téren, aki a Zunz Jubelschrift-ben (Berlin 1884, héber rész 43—90 II.) 121 mű alapján 90 szónoknak 678 halott felett tartott emlék- és gyászbeszédéről nyújtott igen jól áttekinthető összeállítást. W. hálára kötelező módon egészíti ki Jellinek munkáját és a nála megszokott alapossággal és anyagába való elmélyedéssel többet ad, mint amit ígér. Nem száraz bibliografiát kapunk a kis műben, hanem egyuttal történeti adatok egész sorozatával ékes monografiát. 265 héber műben előforduló emlék- és gyászbeszédnek tekintélyes anyagát tanulmányozta át, amely beszédek 360 különböző helységben élő és működő, többé-kevésbé nevezetes egyénről szólnak és pedig 1105-ről névszerint 45-ről név említése nélkül.

Ugy a bibliográfiai, mint a rövid életrajzi adatok pontosak és a kiváló tudós szakavatottságára vallanak. A rövid, száraz adatokból is sok érdekeset tudunk meg, hogy csak egyet szögezzen le, az emlékbeszédek idejéről és módjáról. A rendes, sok helyen elfogadott időpontja ezeknek Adir 7., mint Mózes halálának hagyományyszerű évfordulója, de a szököévbén némely helyen az első, másútt megint a második Adárban tartották. Igen érdekes és feltűnő az a tény, hogy sok helyütt a temetés után való *gyász hét szombatján* tartottak emlékbeszédet a halotról (24, 32, 44, 46 55 II.), sőt az is előfordult, hogy ilyen szombaton, mely Elul ujholdnapja volt, tartották meg (47. I.), ami szokásos, hogy a gyász hétben tartanak a gyászházban emlékbeszédeket neves halottak felett de nem szombaton.

Magyar szempontból különösen érdekel bennünket W. műve, mert a 360 helység közül, ahol a meggyászoltak éltek, 136 Magyarországra esik. Elismerésreméltó szerző alaposága, mellyel a magyar helységneveket azonosítja, bár tulnyomó részben csak a régebb divatos német neveket alkalmazza és nem a magyart, mely persze a héber művekben ismeretlen volt. Több apró helytelenség is csúszott be a jegyzékébe, így pl. 13. וויטש talán inkább Csósz (Nyitra m.) mint Csúz (Komárom m.); ווארעם mit szerző nem azonosít mai helységgel, azonos lesz Högyész-szel. Keszi pedig helyesen Keszi (Nyitra m.), Lapos-Gyarmat (Nyitra m.) és nem Lapos, Hegyalja-Madel és nem Hegy-Mad, Pécs-Ujfalu és nem Pécsi-Ujfalu. Veszprém nem tartozik Weissenburg (Fehér m. Fehérvár)-hoz, mert Flesch rabbi csak Veszprémben élt. Wischegorod helytelen, mert a szövegben (59. l.) előfordul ווישעגוראד = Visegrád 46. l. רינפאל ליכנין a családnév Lovasberény helységéről van véve.

A héber részen kívül rövid német bevezetés és igen jó szolgálatot tevő Personen-, majd Orte-Register egészíti ki az érdekes dolgozatot. A nagy szorgalmu és tudományu szerzőt üdvözljük és meleg érdeklődéssel várjuk munkáinak folytatását, melyet kilátásba helyez, azzal a kívánsággal, hogy sikerüljön neki a kiadás elé tornyosuló akadályokat legyőzni, amint azt a jelen munkánál elérte.

Dr. Bernstein Béla.

A női nevek a kismartoni zsidó temetőben.

Dr. Wachstein jeles művét, melyet Wolf Sándor adott ki pazar bőkezűséggel: Die Grabschriften des alten Judenfriedhofes in Eisenstadt, (Wien, 1922.) nagy érdeklődéssel tanulmányoztam; egy kis részletet akarok kiragadni belőle, melynek anyaga engem más alkalommal is foglalkoztatott és ez a női nevek, melyeket a kismartoni sírköfeliratokon találunk.

Tudjuk, hogy a zsidó tudomány atyamestere, Zunz volt az első és eddig egyetlen, aki a zsidó vezetéknevek eredetével és jelentésével foglalkozott (Namen der Juden, Gesam. Schriften II. 1—82. l.) és páratlan alaposágával fejtett meg sokat, ami a zsidó férfi és női neveknek származásukra és jelentésükre nézve feltűnő. Mert már a legrégebb idő óta a zsidó férfiaknál is felvettek idegen neveket a zsinagógai héber név mellé, de azért ezek általában

csak melléknevek maradtak és nem szorították ki az eredeti héber neveket, a nőknél azonban a képes bibliai héber név idővel majdnem elenyészik a különböző országokban átvett nem héber nevek mellett.

Hogy a zsidóknak a német melléknevek használatát el akarták tiltani, azt megértjük, hogy mi mindent nem akartak tőlük megvonni, ami természetes joguk; ez ellen lépett fel Zunz dolgozatával, kimutatva, hogy a történeti fejlődés e téren is a zsidóknak ad igazat és nem ellenfeleiknek. Igaza van Zunznak: „Épp a zsidók viselik e neveket mint tiszteletreméltó sebek forradásait és vér és könnyek útján jutottunk mi e nevekhez“. Azért is érthető, hogy annyira ragaszkodtak a zsidók a családjukban élő idegen női nevekhez is, bár azok jelentését nem ismerték és azok idővel meglehetősen deformálódtak.

Valahányszor újszülött leánygyermeket írok be az anyakönyvbe, mert nálam a felekezeti anyakönyv a maga teljességében fennáll, kísérlem, hogy az idegen női neveket kiküszöböljem. Hisz ezek ma már kizárólag vallási célra szolgálnak, miután minden leány kap mellette magyar nevet a mindennapi használatra, nincs tehát az a jogosultságuk, mint hajdan. Ha valaki mindenáron ragaszkodik a családi kegyelet nevében az illető névhez, úgy legalább első névnek héber, bibliai nevet vétetek fel és csak melléje a jargon nevet. Így azután idővel elérem, hogy a jövő nemzedékben már a családi hagyomány alapján a héber nevekhez fognak ragaszkodni.

Bizonyos az, amint Zunz kimutatta, hogy a zsidó melléknevek a férfiaknak, de míg inkább a nőknél, a bibliai nevek mellett vagy ezek kiszorításával, feltűnő nyomait viselik a zsidók vándorlásainak; és még az ókorban perzsa, görög, arab, aram neveket vettek fel, később a középkorban a századok folyamán, német, francia, angol, olasz és szláv nevek hatoltak be családjaikba. Azután vitték e neveket magukkal országról-országra és eredetükkel nem törődve megőrizték azokat a változott viszonyok között is.

A kismartoni temető felirataiban előforduló női nevek, 1679—1874 között terjedő időszakban, általában azok, melyek nálunk ma is használatosak; de vannak közöttük ritkai bibliai nevek, mint pl. מירל és יסכה, meg olyan idegen származásu nevek, melyek eredetét nem ismerjük, pl. מואלש ציוואקן.

Abc sorrendben állítom össze a 75 nevet, megjegyezve magyarázatukat, túlnyomóan Zunz idézett cikkére utalva; talán olvasóink között találkozik, aki a kérdőjelesek megfejtését eltalálja.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy a Wachstein által közölt 1140 sirköfeliratnak több mint fele, 584 nőké és e szám viseli az itt következő neveket nagyon eltérő gyakorisággal.

אסתר (Edele, német női név, Zz. 78).

אשרל (ache kicsinyítő holland származású); בלימה (Blume); בילה (Bella).

גרוניש (talán Gertrud-ból csinálva); גוטל (Gutchen); גנעדיל (Gnena, Zz. 48.); גולד (Gold); געלה (Gela, Zz. 48, más kiejtéssel: Kela).

דושנע (Duschene). (más kiejtéssel: דושנא; דבורה; דנה)

הענדל (Hendel). (הרס; הרס)

זוסלו (Süsse); זאלדא (Selda, altd. Glück, Salida, Zz. 50); זאלדא, זולדא (Hedle, Zz. 49); זיילע (Lengyelországból származó nőnél; ugyanez alpból van הויליא = Éva kicsinyítve); זיידל (⊙)

זאלצא (Dulza); זרינדל (Treindel, holl. Tryntje, d. i. Katharine, Zz. 60); זויבא (Taube, az olasz Palomba, a néha fordítása).

יענטל (Jetty); יענטל (Yemta, יענטל; יהודית; יושא ישל; יוכבד יוכבד a héber deformálása).

ליבה (Liebe). (valószínűleg Leonora elrontása); לאנע; ליבאה; לזאה (Mama-ból, מרגלית; מאמה; מירל מרים; מלבה, Zz. 58); מינא (Mina, szláv kicsinyítéssel); מינא (Merle, Zz. 66); מאטיל (Matilde-ből); מאיש (talán Mese, Zz. 78).

נאחה (a női névből; ennek deformálása lesz a נאחה is).

נערה a שרה a סערל. סארל.

עדה (Edel). (Ella és annak kicsinyítése); עלקי, עלא

פריידא (Freude); פראדל (a פשוטה פאשטא, Vögele); פרום (Fromm); פיסל (Bessl, Zz. 65); פילא (talán Pulcellá-ból alakítva, Zz. 47); פיערל (Perle).

צירל (Zierl); צוואנקי (bizonyára szláv, mint a kicsinyítő képzője; igen ritka, ismeretlen név. A decisorokban, kik a héber női nevek írásával, de csak azzal foglalkoznak, שם טוב נהיך, אהלי שם טוב נהיך.

צירל (a צורה kicsinyítése); צימל (Zimele,?); צארטל (Zarte, Zz. 60).

קלעל (Clara kicsinyítve); קרישל (Kressel (Grace), Cresselin, Zz. 32).

רייזל (mind a Therese névből származó kicsinyítések: Resl stb. Nem helyes tehát Wachstein átírása: Rös! mert nem Rózából való, hanem mint a köztudatban él, csakis Therese-ből. Ugyanez lehet ריזעל (Róza); ריזעל; ריזעל (e két utóbbi a Rachel kicsinyítése).

שפרינצא (Schöne kicsinyítve); שפרינצא (Esperanza, Speranza vagy Sprinz, Sprinzelin ist ein Sperber Zz. 51); שמה; שבע.

תרצה.

Dr. Bernstein Béla.

IRODALMI SZEMLE.

Kahana Ábrahám, héber antológiája a zsidó történeti irodalomból (Szifrut ha — Historia ha — Jiszreelit, Varsó 1922.) 1200 esztendőt ölel fel, a *Megillat Taanittól* Maimonidesig. Szemelvények adatának a következő 15 műből: A bőjti tekercs. Széder Ólam. A makkabeusok könyve. Eldad ha — Dáni. A kazárok. A babiloni főiskolák rendje és Netina és fiai (Luchaszinból). Serira gáon levele. Ahimáac krónikája. Joszippon. Ebjatar tekerce. Az 1096-iki üldözések (Gezérát Tatnu). Ábrahám ben Dávid krónikája (Széfer ha — Kabbála). Tudelai Benjamin utazásai. Rabbi Petachja világgörülű útja (Szibbub). Maimuni Mózes (leveleiből és a Maimuni elleni iratokból). A szemelvények elég terjedelmesek, a munka nagy nyolcadrétben 264 oldalt foglal magában. Kahana minden műhöz rövid, de célirányos bevezetést ad. A részletek jól vannak megválasztva és csak térkimélésből nem jegyezzük ide a részletcímeket. Amit K. Makkabeusok könyvének nevez, „Megillat Antiochus“ név alatt ismeretes, tehát nem az Apokrifákából ismert könyv. A kazárokról szóló szemelvény között van: a Schechter által felfedezett Genizatöredék, továbbá vannak szemelvények arabs írókból. Az újabb időben felfedezett történeti források: az Antiochus Megilla, A kazár Genizatöredék, az Ahimáac krónika és az Ebjátár Megilla. Legújabban Mann az ezen Irodalmi Szemlében (előbbi füzet) első helyen ismertetett munka 2-ik kötetében közöl egy Megillat Micrájimot és egyebet, melyeket Kahana még nem ismerhetett. Az anyag örvedetesen gyarapodik. Kahana szép művet alkotott, igen kellemes olvasmány. Néhány észrevétel. Cemach gaon Eldad ügyében hozzáfűzött kérdésre adott válaszában azt mondja, hogy a hagyomány csak egy és ez így fejezi ki: אבל המשנה תורה אמת היא (Kahana 25. lap). Maimúni művének, amely az egész hagyományt felölelte, a gáoni nyelvhasználatból vette. A gondolat, melyet Cemach gáon kifejez, Seriránál is található. Joszipponból a

Septuaginta fordításra vonatkozó részletet közli 1 helyen K. Ebben olvassuk ezt a kitéltet:

וּפְרְשׂוּ הַכְּהֻנִּים אֶת כָּל הַתּוֹרָה וְהַמִּקְרָא בְּיַד סֹפְרִים, אֲשֶׁר הַמְלִיצוּ שְׁבַעִים הַכְּהֻנִּים מִלְשׁוֹן קֹדֶשׁ אֶל לְשׁוֹן יוֹנָתָן.
(144. lap)

Itt a legvilágosabban látjuk, hogy מקרא a prófétákat és hagiografákat jelenti, továbbá azt, hogy פרש = fordítani. Nem lévén terminus technicus, Joszippon hozzáteszi még a bibliai המליצו-t. A talmud Nedárim 37b is azt mondja הַרְנוּ הַתּוֹרָה מִפְּרִישׁ. Ha tehát Ábrahám ibn Daud azt mondja, hogy Ibn Abitur ההלמוד פרש כל התלמוד alatta más, mint a talmudfordítás. Bischoff. (Talmudübersetzungen) ezt kétségbe vonta. A fordítást jelentő szavakat különben Zunz (Zur Gesch.) már összeállította. — A vértanút a talmud nem nevezi szent-nek, hanem מלכות, vagy הרוגי מלכות „megölt“. A keresztény egyházban a martyrok „szentek“. A középkorban a zsidók is így nevezik a martyrt. Joszippon a hét ifju vértanúságának leírásában az utolsó ifju, a legfiatalabb azt mondja Antiochus királynak: „Minek tartóztat, miért nem engedsz menni testvéreimmel, a szentekkel“ (עַם אֱהִי הַקְּדוּשִׁים). Ugyanott olvassuk a „szent tóra“ (תּוֹרַת הַקְּדוּשָׁה) kitéltet is, ami a talmudban és midrasban szintén nem fordul elő (147. l.). A keresztény nyelvhasználat befolyásolta a szerzőt, ő talán az irodalomban a legrégebb használója ennek az érdekes kitételnek. Érdekes még a betűknek számjegyűl való használata. 2(46) nem ריבוי, hanem קקמיו = CC = 200 (154. lap). — Ismeretes a prágai „Magas rabbi Léb“ (17. század eleje) *gölemje*. Ez épített magának agyagból egy szolgát, nyelve alá tett egy isten nevet, miáltal élő lényvé változott. Ennek a mondanak mását találjuk Ahimáac krónikájában (120. lap). Itt egy elhalt ifju él a felvágott jobb karjába bedugott „istennév“ erejénél fogva, él az élők között, sőt előimádkozik, míg végre maga megmondja, hogy hol van elrejtve az istennév. Kiveszik és „a rothadt gölem“ szétesik. Az Ahimáac krónika a folklore szempontjából különben is igen tanulságos.

*

Ugyancsak *Kahana* adta ki újból javításokkal *Rabbi Nachman* Braszlav 9 meséjét (Szippuré Maszjót, Varsó, 1922. מסעק 1. szám). A csodarabbi igazi mesemondó volt, de hiányzik belőle a naivitás. A zsidók az erkölcsi tanításra, az *uti figura docet*-re vannak beállítva. Kutatni kellene, hogy honnan szedte, vagy legalább azt,

hogy milyen mesék voltak reá hatással. A héber stílus folyékony és a mesék jól olvastatják magukat.

*

Miután Amerika „száraz“ lett, következtek a visszaélések. Ezek között szerepeltek a zsidók is, kik vallási célokra hoztak bebort, melyet más célra használtak. Nem volt nehéz, mert az Egyesült Államokban szabadon alakulhatnak községek és mindenki lehet rabbi. Az amerikai zsidók voltak azok, akik a visszaéléseken legerősebben felhábórodtak. Felvetődött a kérdés, hogy okvetlenül szülőbort szükségese rituális célra. *Ginzberg L.*, newjorki szeminariumi tanár, nagy talmudista, héber monografiában tárgyalja a kérdést *חשבונו בדבר ימות המשיח והמסולים למנוח* (New-York 1922.) és arra az eredményre jut, hogy alkoholmentes, vagyis szólbózálek is használható rituális célra. Históriai szempontból is jelentős értekezés. (71 lap).

*

Palesztinában törvénykönyvet készítenek az új állam részére. A talmudot nem vehetik át szőröstül bőröstül, sem a későbbi törvénykönyveket, mivel a változott viszonyokra nem alkalmazhatók egészükben. Hogy a zsidó törvény megmaradhasson, módosításokat kell rajta eszközölni. Nagy harc keletkezett a régiek és újak között, ami az élet jele és nem kell tulságosan tragikusan venni. A historia ebben a kérdésben is a legjobb tanító mester. Megkérdeshetik bátran a talmudot is, a rabbinikus irodalmat is. Mindig figyelemmel voltak a korviszonyokra. Eklatánsan tűnik ez ki *Asaf S.* héber folyóiratunk munkatársának ép most megjelent munkájából: „A talmud utáni büntetések,“ (*Jeruzsálem* 1922). Héber címe: *הענישים אחרי החיבת התלמוד* és első füzetete egy *Dr. Junowitz J.* által szerkesztett gyűjteménynek, melynek címe: „Törvény-Irodalom“ (*ספרה משפחה*) *Asaf* bevezetésen kívül összegyűjti az adatokat a talmudutáni rabbinikus irodalomból. Kronológiai sorrendben 172 részletet ad. Babilónia (gáonok) 34, Italia 7, Spanyolország (spanyol zsidók) 53, Németország és szomszédos országok (Magyarország is) 38, Lengyelország és Litvánia 41. Megtudjuk ezekből, hogy a talmud ellen kiszabtak és végrehajtottak halálbüntetéseket, még pedig különféleket, kiváltképen Spanyolországban, hol erre a királytól jogot kaptak. A megcsonkítás is járta, noha ezt a talmud megtilja. A jogot erre a világi

hatalomtól adott felhatalmazásból származtatták le. Általában az európai középkori büntetések jártak bizonyos mérsékléssel. Algíriban azt is büntették, ki kóhént átkozott, mert az arabok is büntették azokat, kik a próféta leszármazottjait átkozták. Az egész a büntetések általános történetének egyik fejezete és egyik jele annak, hogy a környezet a zsidókra, még pedig a jámborokra, hitűekre is, nagy hatást gyakorol. Már *Jehuda Hachászid* mondta, hogy a zsidók olyanok, mint a nemzsidók. Asszimilálják őket.

*

Wachstein B. Zur Bibliographie der Gedächtnis- und Trauer-vorträge in der hebräischen Literatur. Wien, 1922. (Veröffentlichungen der Bibliothek der isr. Kulturgemeinde Wien III. Megfelelő héber cím. XVI + 72 lap, 8°). Jellinek kiadott a héber gyász- és emlékbeszédekről egy bibliográfiát: *Konteres Hahepedim* címmel. Ezt egészíti ki *Wachstein*, még pedig a bécsi hitközség könyvtárából. Csupán 5 nincs ott meg a feljegyzettek közül. A héber rész, amely a tulajdonképi munka, abécé sorrendben felsorolja a meggyászoltak neveit körülbelül 100. Azután következnek ugyanily sorrendben a könyvek. A német rész adja a személy- és helynevek jegyzékét. Sok magyarországi van közöttük, olyan idegen is, aki mint háborus menekült Budapesten halt meg. Minthogy a magyar irodalom W. előtt ismeretlen, ez a rész nem teljes, de azért a magyar zsidók története szempontjából is fontos.

*

A „Hazofeh“ VII. évfolyamába lépett az imént megjelent első füzet. Az érdeklődés örvendetesen nagy, munkatársak az egész világról jelentkeztek, Amerikából, Angliából, Hollandiából, Palesztinából, sőt Dél Afrikából és Indiából is. Térkimelés szempontjából az egyes füzetek tartalmát nem ismertethetjük és csak a legújabb füzet tartalmát említjük. *Sassoon Daud Sulejman Dávid* (London) a jemeni zsidók történetéhez szolgáltat érdekes héber és arabs dokumentumokat, melyek gazdag kéziratgyűjteményében vannak. *Fleischer L.* (Temesvár) Ábrahám Ibn Ezra Exodus-kommentárjához nyújt felvilágosító észrevételeket és variánsokat egy bécsi kézirat kapcsán. A megboldogult *Poznanski S.* (Varsó) dolgozatának: „Rabbénu Niszim Megillat Szetarim“ c. műve utolsó részlete jelent meg. *Goldberger J.* héber forrásokat közöl a magyar zsidók történetéhez, (főleg a tatai sirfeliratok). *Aptowitz V.* (Bécs)

„Kalászkó” cím alatt felette érdekes apróbb tanulmányokat közöl. *Epstein J. N.* (Berlin) és *Szper L.* (Lublin) észrevételeket irtak. A füzet terjedelme 6 iv szép kiállításban. Az idei második füzet szedés alatt van, a hazai tudósok szépen lesznek benne képviselve.

*

A szent föld kutatását átengedtük a keresztény tudósoknak, mint a bibliát magát. Csak legujabban állt be némi változás, már t. i. az első pontot illetőleg is, a palesztinaiak kezdenek érdeklődni lakóországuk múltja iránt. *Luncz M. A.* (Jeruzsálemben) volt az úttörő, ki vak létére is haláláig dolgozott, Dr. Klein S. (Érsekújvár) munkatársunk, mások is dolgoztak ez irányban. Igy Horowitz J. S. rabbi, kinek posthumus héber munkáját Palesztináról most adja ki fia. A munka geográfiai és történelmi encyclopediája Palesztina, Szíria és a Szinaj félszigetnek. Technikai okokból adjuk az angol (nem a héber) rövidített címet: *Palestine and the adjacent countries by the late Rabbi J. S. Horowitz.* I. kötet ארץ-ישראל (sine loco, de Bécs). A kiállítás nagyon szép. Az árát nem tudjuk még. A szerző a nem zsidó szakirodalmat is felhasználta és így a tudomány jelen színvonalán álló művet alkotott.

*

Népszerű Zsidó Könyvtár. Szerkesztik Bánóczi József és Gábor Ignác. Ez az új vállalkozás hézagot tölt be irodalmunkban. Az első sorozat a következő hat füzetből áll: B. Eötvös József: A zsidók emancipációja. Bánóczi József előszavával. — Goldziher Ignác: A zsidóság lényege és fejlődése. — Blau Lajos: A Talmud. — Kis Arnold: Salamon Ibn Gabiról. — Heller Bernát: A héber mese. — Gábor Ignác: Manoello élete és költészete. Valamennyi *Budapest, 1922.* Hogy milyen szükség van ilyen gyűjteményre, mutatja az, hogy a kiadást szétkapkodták. Az új sorozat, amely szintén hat három ives füzetből fog állani, készülőben van. Minden füzet ára kötve 200 korona, ami tekintve a szép kiállítást, igen olcsó ár. Ismertetés helyett jobb lesz, ha olvasóink elolvassák.

*

Hajdu Miklós szintén új vállalatot indított meg e címmel: *A Valóság* Írásai. (*Budapest, 1922.*) Aktuális kérdéseket kíván tárgyalni. Az első füzet (három iv) két értekezést tartalmaz. Hevesi

Simon: Vallásképző elemek az emberben és a zsidóságban. — Hajdu Miklós: Tegnap és ma. A háboru után következő helyzetet foglalkozik a vallás és a zsidóság szempontjából.

*

Addig is, míg külön ismertetést közölhetünk, idejegyezzük boldogult **Venetianer Lajos** utolsó művének címét: A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháboru kitöréséig, különös tekintettel gazdasági és művelődéstörténeti fejlődésére, (*Budapest, 1922.*) Venetianer munkáját három kötetre tervezte, de a viszonyok hatása alatt az első kettőt ebbe a vaskos kötetbe (488 lap) vonta össze. A régi történet 1780-ig, összesen 67 lap, tulajdonképp csak bevezetés. Mondhatnók, hogy Venetianer műve igazában 1840-ben kezdi a történetet. És ezt Venetianer jól tette, ha már nem lehetett az egész történetet előadni, jobb volt 1840-től alaposan tárgyalni, mint az egészet futtában. Rövidebb korokra tagolta a történetet, amely mellett ismertetések és szétszakítások nem voltak elkerülhetők. A fő az, hogy az elbeszélés simán és érdekesítően folyik. Nehéz oly eseményeket elmondani, melyeknél nincs még meg „a történeti távlat.” Venetianer ezt a nehézséget a szempontok magasságával és finom tapintattal küzdötte le. Érdekes és szép alkotás, amely a mindnyájunk fájdalomra oly korán távozott tudós emlékét dicsően fogja őrizni.

*

Central Conference of American Rabbis. Yearbook. Volume XXXII. Cap. May N. Y. 1922. Az „Évkönyv” évről-évre beszámol az egyesület működéséről, amely igen eleven és főképp gyakorlati kérdéseket ölel fel. Igy pl. arról van szó, hogy szabad-e Ujév és az Engesztelő nap közötti napokban esketni? (41. lap); mikor szabad exhumálni? (42) A legérdekesebb azonban az a kérdés, hogy nők graduálhatók-e rabbikká? Nagy vita fejlődött ki, melynek folyamán a jelenlevő rabbinékat is nyilatkozásra szólították fel (156—177). A referens *I. Z. Lauterbach* a graduálás ellen nyilatkozott. *J. Morgenstern*, a cincinnati Hebrew Union College új elnöke, a rabbiképzésről programot adott (178—188). Egészen modern kérdés, hogy miképp lehetne a mozgófényképet értékesíteni az oktatásban, a vallásoktatásban is (189—220). Már vannak programok és segédeszközök, utóbbiak a zsidó vallásoktatáshoz is szép számban. Vannak még egyéb tanulmányok

és közlemények irodalomról is (282–285), hol a Hazofeh külön fel van említve. Egyébiránt tölem is van egy közlemény, valamint a francia Grandrabbin J. Lévitól. Más rabbiegyesületek hasonló évkönyveket nem adnak ki.

*

A Jiddis (zsidó-német) az utolsó évtizedekben gazdag irodalmat teremtett, annyira, hogy már irodalomtörténete is van. Nagy harc folyik közte és a héber nyelv közt az ugynevezett „keleti zsidók“-nál (Ostjuden). A zszargont beszélő nép is irodalmivá vált. Érthető, hogy ezt a nyelvet, amely lényegében a német nyelv egyik dialektusa, nyelvészileg is kezdték kutatni. A legújabb füzet egy doktordiszertáció: *Birnbaum S.*, Das hebräische und aramäische Element in der jiddischen Sprache (Leipzig 1922). Irodalom nélkül készült, mert a szerző a háboru alatt egy katonai kórházban írta. Az egyes szakaszok: Hangtan. Alaktan. Mondattan. Szókincs. B. elég fontos kérdést tárgyal. A Jiddis filológiájának van már bibliografiája is (feljegyezve 5. lap jegyzet) és szótára is, amely „Yehoas“ cím alatt Newyorkban jelent meg 1911.

*

The Jewish Historical Society of England. Transactions sessions 1918—1920. (London 1922). A háboru az angol zsidó történeti társulatot megviselte, de ezt most már kiheverte. Szép, terjedelmes kötet, gyönyörű kiállításban (XXII és 233 lap, 4°). Tagjai közt vannak az angol zsidóság legelőkelőbbjei, maga az indiai alkirály lord Reading is elnökölt felolvasó ülésen és beszédje közölve van. A felolvasások részben az angol zsidók történetéből vétettek, az egyéb felolvasások is bizonyos rendszer szerint történnek. Nincsenek mind közölve. A felolvasók között sok a keresztény tudós, sőt pap is, még pedig a leghiresebbek közül valók. És a témákat, melyekről szólnak, értik is. Itt azonban csak egy felolvasást jegyzünk fel. Címe: Zsidó típusok faji eredete (Racial origins of Jewish types. 163—184). Érdemes volna magyarrá fordítani, nem fajtudósaink számára, akik ugy sem akarnak felvilágosítani, hanem a magunk számára. A Társulat elég kedves kiadványait szavamra a Rabbiképzőnek díjtalanul átengedi. A háboru alatt megjelenteket pótlólag küldték meg.

*

Nagyfontosságú gyűjtemény „Studien zur Paläographie und Papyruskunde herausgegeben von Dr. Carl Wessely“. Ennek XXI. száma nagy quartalaku 265 lapos kötet, melynek címe: Griechisch-ägyptischer Offenbarungszauber. Mit einer eingehenden Darstellung des griechisch-synkretistischen Daemonenglaubens und der Voraussetzungen und Mittel des Zaubers überhaupt und der magischen Divination im besonderen. Von Dr. Theodor Hopfner. Mit 30 Abbildungen. I. Band. Leipzig 1922. Ez a munka zsidó szempontból elsőrendű fontossággal bír. Nemcsak a talmudi, hanem a középkori zsidó demenológia és mágia megértése szempontjából is. Külön értekezést fogunk neki szentelni.

*

A göttingai tudományos Akadémia vezetése alatt a háboru előtt nagy vállalkozás keretében tervezve volt a rabbinikus irodalom főbb munkáinak kiadása. A tervezet kidolgozásában magam is résztvettem, de a háboru folytán a terv dugába dőlt. Ismét a magántörekvés feladatává lett és megelégedéssel jegyezzük fel, hogy Kittel Gerhard vállalkozott a Szifre Deuteronomium áttüzetésére, melyből az első füzet, 54. §§., Deut. 11, 28-ig meg is jelent. (Sifre zu Deuteronomium. Erste Lieferung. Verlag von W. Kohlhammer. Stuttgart. Grundzahl Mark 5.) A fordítás szöszerint ragaszkodik Friedmann szövegéhez, hasonló *Winter-Wünsche* Mechilta fordításához. A magyarázatban sem jut tovább Friedmannál, de igen tanulságos párhuzamokat mutat fel az újtestamentumból nyelvbileg és tartalmilag. Az újabb irodalmat (Bacher stb.) rendszeresen felhasználta. A munkának csak egy részét olvastuk, melyhez néhány észrevételt teszünk.

Szifre D. 1, 1. Ámoszról azt mondja: „Hát csak ezeket próféta-tálta Ámosz,“ והלא מכל הברוי נתנבא, aminek nincs értelme. A Jalkut betoldja a „וה“ szót, azaz Ámosz többet próféta-tált, mint valamennyi próféta-társra. Kittel ehhez megjegyzi (1. lap, 3. jegyzet): Ez a gondolat Ámoszról csak itt fordul elő. Ezzel a nehézség nincs megfejtve, mivel Ámosz nem próféta-tált többet, mint valamennyi próféta, sőt a legtöbbnél kevesebbet. A szöveg mindenesetre romlott és eredetileg csekély javítással így hangzott:

והלא משלים הרבה נתנבא

„Hiszen sok példázatot próféta-tált.“ Ez megfelel a tényeknek, mert 1, 3 — 2, 6 nem kevesebbszer, mint nyolcszor

fordul elő ez a *másal*: Három bűn és négy miatt. Az egész prédikáció benyomását teszi és figyelemre méltó, hogy az 5 példából egy a töréssel, kettő-kettő a prófétákból és a hagiografákból vétett. Így érthető, hogy Mózes (Sámuel könyve) és Salamon (Kóhelet) Ámosz és Jeremiás után következnek — a kronológia ellenére. — 2. lap, 5. jegyzet. A szöveg „Amram fia“ (= Mózes) kitételéhez Kittel megjegyzi, hogy ha Mózesről beszéltek, az atya nevével nevezték, mint Lukács 4, 22: József fia; János 6, 4. is. Ez helyes is, meg nem is. Az igazság t. i. az, hogy a hagyomány korában általában az „atya fiának“ nevezték az embereket. Pl. Ben Zóma, Ben Azai stb. Csak azokat, kiknek rabbi címük volt, szólították a nevükön. Így a tudósok a misnában és talmudban saját nevükkel szerepelnek. Maga a talmud konstatálja, hogy „Rabbi Jochanan ben Zakkai“ az ordináció után, ellenben „Ben Zakkai“ az ordináció előtt. — 10. l. 8. sor. A kérdőjel nem a vers végére való, hiszen nem kérdés. — 12. 4. sor. Nem „jaal“, hanem „hól.“ A tanákn nem a szövegéből, hanem a szövegből indulnak ki. — 14. l., 8. jegyzet (Friedmann 66 b, 6. §, 10, j.) *למה נקראו עדי גרושה* így értendő: (Az Eufratesz úgy gyarapszik vízben), hogy a lapátok kifogynak a lapátolásra, vagyis nincs annyi lapát, amennyi a vizet kimeríthetné. A kommentátorok az ellenkezőt mondják, hogy t. i. a víz fogy ki, de ez nem illik az összefüggésbe. Ennyivel beérjük.

*

Az ismert „Hasilóach“ c. folyóirat 26 év után a 40-ik jubilárisnak szánt kötettel részvételihiány folytán megszűnt. Társadalmi (cionista) és szépirodalmi közlemények mellett tudományos dolgozatokat is közölt, az utolsó években mindinkább nagyobb számban. A folyóirat pályafutását, melyet orosz-lengyel területen kezdett meg, Jeruzsálemben fejezte be. Több ízben szünetelt, mindig feltámadt, de most a szerkesztő maga, Dr. Klausner ismert tudós, aki 20 esztendeig szerkesztette, sem bizik a feltámadásában. A héber nyelv felélesztése dacára a héber folyóiratok nem tartják magukat. Így megszűntek a „Miklat“, a „Maabrót“, a „ha-Adamah“ is. A héber időszakai sajtó 100 év múlva is még gyermekkorát éli.

*

„Theodor Herzls Tagebücher 1895—1904.“ I. Band. Berlin 1922. (Jüdischer Verlag.) Ez a 647 lapos kötet a három kötetből

álló mű első része, bepillantást enged a cionista mozgalom kezdetébe, főleg Herzl lelkébe. Az eszmének valóságos rajongója volt, őszintén hitt a zsidó állam megvalósulásában és minden erejét megfeszítette, sőt vagyonát feláldozta ideális törekvéseért. Az izgalmak és a megfeszített munka halálát siettette, idealizmusának áldozata lett. A Napló nagy ügyeit a nyilvánosság ismerte ugyan, de egyéni vonatkozásai csak most domborodnak ki. Érdekes olvasmány.

*

תורת הלשון a címe egy héber nyelvű héber grammatikának, melynek szerzője M. A. Wisen, (מ, a név átírása bizonytalan) és kiadója a „Menorah“ héber kiadóvállalat. (Bécs—Berlin, 1923. 208 lap, 8°). Tudományos grammatika Olshausen, Stade, Gesenius, König, Bart, Brockelmann, Albrecht nyelvtanai alapján középiskolák és magántanulók számára. Lapozgatván benne, elég jónak találjuk, csak a részben új terminológia okoz némi nehézséget, különösen azoknak, kik tanító nélkül használják. Sokkal rövidebb, hogy elég könnyű és világos legyen.

*

Berlinben Täubler fáradozásának sikerült pár év előtt egy Zsidó Tudományos Akadémiát megalapítani. Az eszmét először Jellinek Adolf bécsi hitszónok vetette fel kerekén 50 év előtt. Ennyi idő kellett, hogy megalakuljon az „Akademie für die Wissenschaft des Judentums.“ Pályáját egy „Korrespondenzblatt“ kiadásával kezdte meg, mely lap azonban nem került kezünkbe. Az anyagi eszközöket, úgy hallottuk, orosz-lengyel zsidók bocsátották az Akadémia rendelkezésére. Mindenesetre van pénz, mert az Akadémia megkezdte publikációit ezen cím alatt: „Veröffentlichungen der Akademie für die Wissenschaft des Judentums.“ Eddig megjelentek a következő munkák: 1. *Spanier A.*: Die Toseftaperiode in der tannaitischen Literatur. 2. *Albeck Ch.*: Die Komposition der Mischna. 3. *Bauer F.*: Das Protokollbuch der Landjudenschaft des Herzogtums Kleve. Erster Teil: Die Geschichte der Landjudenschaft d. Herzogtums Kleve. Valamennyi Berlin 1922. (C. A. Schwetschke et Sohn Berlin.) Minden kötet 10 iv. Az Akadémia tagolását nem ismerjük, de a kezünk közt levő kötetekből látjuk, hogy van talmudi és történeti osztály és kétségtelenül vannak még más osztályok is. Az 1. és 3. kötetből, melyet megkaptunk, külön

ismertetést fogunk közölni, ez alkalommal csak az új tudományos központot akartuk bemutatni. A szerzők kezdők, annak a sajnálatos ténynek a jele, hogy a zsidó tudománynak nincs elég munkása. Nem is lesz, amíg a zsidóság tudománya számára nem fog tudományos állásokat kreálni. 70 év alatt kereken 40 tudós működött az összes európai szemináriumokon, kik között akárhány más teendővel lett megnyomorítva. Nem elég az Akadémia.

*

Modona Aldo Neppi, La vita pubblica e privata degli Ebrei in Egitto nell' età ellenista e romana. (Milano 1922. Különlenyomat az Aegyptus c. 1921—22. évfolyamaiból). Ez a 49 lapos vázlat a meglevő irodalom bevonása mellett főképp a görög papiruszokból meríti az anyagot. Képet ad az egiptomi zsidók jogi helyzetéről, vallási életéről, foglalkozásukról, gazdasági helyzetükről és egyebekről. Sok újat nem találunk benne, de jó összefoglalás. Kiemelhetjük azt, hogy a zsidók földműveléssel, iparral és kereskedéssel foglalkoztak. Volt közöttük pénzember is, de uzsorásról nem hallunk. Modona hivatkozhatott volna arra is, hogy a hellenista zsidó ellenes irodalom ezt a vádat a zsidók ellen nem emeli. Pedig a hellenista írók is értettek az antiszemitizmushoz, ők teremtették az antiszemita irodalmat. Néhány megjegyzés. (12. lap.) *Proseuche* nem בית התפלה, hanem בית הפלה, mint Ézsaiás 56, 7. A papiruszokban „zsinagóga“ egyszer sem fordul elő. A legrégebb, amelyről tudunk, a 3-ik században létezett időszámításunk előtt. (12. lap, lent.) Több zsinagógán felirat hirdette, hogy „a király és királyné tiszteletére.“ 16. fent. Helyesen magyarázza, hogy a „Tébeiek zsinagógája“ úgy értendő, hogy a Tébe fővárosból bevándorolt zsidók zsinagógája. Ezt a magyarázatot adtuk mi is „Papyri und Talmud“ c. iratunkban. A „talán“ nem jogosult. Érdekes, hogy a zsidók „Istenükre és a királyra“ esküdtek. (17. l.) A midras sűrűn említi a királyra való esküt, jól ismerte a fennálló szokást. Egy fajumi papiruszban 101-ből olvasható, hogy zsidó esküszik Trajanus római császárra. (18. fent.) Az egyik papirusz tartalmazza az egiptomi helytartó rendeletét, hogy a zsinagógában imádkozzanak a királyért (a római császárért), (ugyanott). Látjuk ebből, hogy mily régi a királyért való ima a zsidóknál. Jeremiás és a rabbik idevágó rendelkezése nem maradt írott malaszt. A lojalitás mutatkozik a templomoknak a királyoknak való dedikálásában. (18. s. köv. II.) Antinouopolis,

mely várost Hadrián császár alapította, tisztán görög város volt. Ennek temetőjében a 2-ik századból eredő héber sírfeliratot találtak, amely így hangzik:

לעור נוח

(23. l.) נפשו בצרור החיים

Ez a formula azonos a most általános ה'תשע"ה-al.

Földbirtokosok is voltak zsidók (34.), de mezei munkások is (35.).

Bouché—Leclerque Egiptom történetében a Ptolomeusok alatt azt írja, hogy „az alexandriai zsidók az emberiségre oly befolyást gyakoroltak, melynek hatásai mai napig láthatók.“ (III. 149., Modona 41.) Ennyivel meg kell elégednünk.

*

Festschrift zum 50-jährigen Bestehen der Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin. Mit Beiträgen von Leo Bäck, Eduard Baneth, Ismar Elbogen, Julius Guttmann, Harry Torczyner. Berlin, 1922. (Philo. Verlag.) Ez a 297 nagyoktáv lapos kötet igen becses dolgozatokat tartalmaz. Bäck egy nagyobb munkájának első szakaszát teszi közzé, melynek címe „Romantikus vallás“, ami a szerző nyelvén a klasszikus vallásnak ellentéte, amely utóbbihoz tartozik a zsidó vallás. Mélyen járó dolgozat, amely csak szabad levegőn érlelődhet meg és láthat napvilágot (3—48). Barth, „Szociális motívumok a rabbinikus igazságszolgáltatásban“ a talmudból ismert שרוא דייני fogalmát tárgyalja kezdettől végig a középkorot át (51—100). A cím többet mond ugyan, mint amennyit a dolgozat felölel, de becses értekezés. Elbogen „A zsidó tudomány egy százada“ (103—144) bemutatja a zsidó tudomány fejlődését 1817-től 1917-ig. Az előbbi évben jelen meg Zunz első dolgozata, amely a zsidó tudomány területét körülhatárolta és Zunz használta először ezt a terminust. Szerepel benne (136. lap, 64/b jegyzet) a Magyar Zsidó Szemle is, de tévesen annyiban, hogy a M. Zs. Sz. *ujból* megjelenik, minthogy nem is szűnt meg. Amit az „Országos Rabbiképző Intézet“-ről mond, némi helyreigazításra szorul, pl. az, hogy a tanári kar évről-évre választja elnökét (128). Idézzük a következő mondatot: „Nachteilig musste wirken, dass die Kraft der theologischen Hauptlehrer für den Unterricht in den Gymnasialklassen in Anspruch genommen wurde“ (129). Guttmann Julius a

vallás és tudomány szerepét a középkori és modern gondolkozásban vizsgálja (147—216). Torczyner a frigyládáról és Izrael vallásának kezdeteiről értekezik radikális szellemben (219—297).

*

Az eleven „Jewish Publication Society of Amerika” legújabb kiadványa „A hírnök lábai” cím alatt a jelen Palesztinát ismertető népszerű művet bocsátotta közre. (The Feet of the Messenger by Jehoash, [Solomon Bloomgardeu]. Translated from the Yiddish by Isaac Goldberg. Philadelphia. 1923.) 48 darabból áll, melyek a jelen Palesztinát, illetve annak zsidó lakosságát, magán- és közéletét vonzó módon mutatja be. „Jidis” író kedvesen és szellemesen beszélget a legkülönbélebb témákról. Velejében tárcacikkek a szentföldről és zsidó néperől. Érdemes volna néhányat belőlük magyarrá fordítani, hasznos mulattatóul.

*

A zsidó tudományos irodalom eddigi hazájában, német, lengyel, magyar területen haldoklik és örvendetes, hogy legalább Amerikában, Angliában és részben Franciaországban tovább él, sőt fejlődik. Angliában most jelent meg először egy talmudtraktátus fordítása, melynek címe: The Babylonian. Talmud: Tractate Berakot. Translated into English for the first time, with Introduction, commentary, glossary and indices by A. Cohen, Cambridge, University Press, 1921. Az értékes mű kiállítása egy papíros, valamint nyomás tekintetében elsőrendű és a mi pénzünkön — midőn ezt írom — mindössze 40.000 korona. Hálára vagyok lekötelezve a *Syndics of the Cambridge University Press*-nek, hogy egy példénnyal megtiszteltek. *Schechyonut* csinálnatok. A Bevezetésben (XXIII—XXXVII. lapokon) *Cohen* beszél a talmudról általában és Berákótról különösen. Azután szól egy-egy fejezetben a Halákáról, az Agádáról és a biblia használatáról a talmudban. Az utóbbi pontban szerző a felszinen marad. A fordítás a rabbinikus irodalomnál szokásos módszert követi, a szó szerinti hűséget, de betoldásokkal (négyoszögű zárójelekben) és rövid jegyzetekben világossá teszi a szöveget. Vannak bőségesen szövegkritikai és irodalmi utalások. Mindent összevéve, *Cohen* érdemes munkát végzett. De mindenek felett gyönyörűség a könyvre ránézni.

*

Deissmann Adolf, Liecht von Osten. Das Neue Testament und die neuentdeckten Texte der hellenistisch römischen Welt. (4-ik kiadás, 83 szövegképpel. Tübingen 1923. I. C. B. Mohr [Paul Siebeck], XII. 447 nagyoktáv lap). Ez a gyönyörűen kiállított munka, melyet a szerző barátságának köszönök, uttörő munka és zsidó szempontból is döntő jelentőséggel bír. Deissmann megdöntötte azt az évszázados tételt, hogy a görög bibliafordítás (LXX.) és az Újtestamentum nyelve zsidó színezettel bír, közkeleti szóval „zsargon”, bebizonyítva azt, hogy mindaz, amit a szóban forgó művek nyelvi és jelentésbeli sajátosságának tekintettek, nem egyéb, mint az egykorú görög köznyelv, az élő görög népnyelv sajátossága, amely elitött az európai tudósok által zsinórmértékül felállított klasszikus görög irodalom nyelvtől. Deissmann bebizonyította azt, hogy nem létezett zsidó-görög nyelv sem szavakban, sem jelentésben, mert mindenhez, amit ennek tartottak, a görög papyrusokban és egyéb ókori emlékekben párhuzamokat találunk. Ez a felfogás külön fogalom lett és *Deissmanismus* nevet kapott. Deissmann méltán Nobel-díj jelölt, mert évszázados előítéletet döntött meg. Kétségtelen, hogy a „Deissmanismus” áll a spanyol és a német „zsargon”-ról is, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi nyelvek a zsidóknak gheftóba zárása folytán az évszázadok folyamán elkülönödtek a keresztény nép nyelvtől, mellyel eredetileg azonosak voltak. Ez azonban Deissman kutatásainak csak egyik pontja, époly jelntős, sőt még jelentősebb az, hogy az Újtestamentum könyveit az ókori Kelet világába állította bele. Keleti emberek alkotásai, keleti lelkek megnyilatkozásai. Ezt a felfogást szellemesen és meggyőzően, következetesen és lebilincselő módon viszi keresztül. Mindezek dacára D. talán mint teológus a legkiválóbb, de ennek méltatása nem tartozik feladataink körébe. Részletekről, melyek saját történetünk szempontjából fontosak, ha Isten segít, nagyobb összefüggésben fogunk értekezni. Erre D. engem, ki a görög papyrológiával zsidó szempontból foglalkozom, hivatottnak tart, mindjárt könyve elején irataimat különösen tanulságosoknak jelentve ki és azokat számos ízben helyeslőleg idézve.

*

The Jewish Law of Agency with special reference to the Roman and Common Law by I. H. Lewinthal, D. H. L. New-York 1923—5683. (89 l. 8°). Ez a newyorki Jewish Theological

Seminary of America intézethez benyújtott doktortízzertáció a *képviselő* zsidó törvényével (חכמה) foglalkozik, de a fogalom szűkebb értelmében. A római jog ezt nem ismerte, azonban a hellenista világban széles területe volt, kétségtelenül az egész ókeleti világban is. Az előbbiről létezik egy monográfia is (*Wenger*, *Die Stellvertretung im Recht de Papyri*), amivel az összehasonlítás eredményesebb lett volna. A szerző azonban inkább a zsidó törvény előadását célozta és nem összehasonlító jogi tanulmányt tett. Célját el is éri, világosan adva elő a zsidó jog képviselői törvényeit, amint az a talmudban és a későbbi rabbinikus irodalomban kialakult egész a Sulchan Áruchig, sőt még tovább is. A diszpozíció nagyon világos.

*

A középkort kegyetleneknek tekintik, a zsidó irodalomban is az ókorhoz képest visszaesésnek tartják. Semmi esetre sem áll ez az etikáról. Erről most magyar nyelven is meg lehet győződni. *Weisz Miksa* dr. kis művéből, melynek címe: „Zsidó Etika a XI—XVII. század zsidó irodalmából“ (*Budapest* 1923.), melyhez *Eulenberg* Salamon dr. írt előszót. A 133. lapos könyv az előszó és bevezetés után 22 szerzőtől közöl mutatványokat két függeléken kívül. Gyönyörű erkölcsi tanítások, még pedig gyakorlatiak, nem légi általánosságok. Szép, tanulságos, hasznos olvasmány, mellyel *Weisz* a magyar zsidóságot megajándékozta. Vajna sokan olvasnák, ez volna a lelkes szerző szemében a legméltóbb köszönet. A remélhetőleg szükségessé váló új kiadás még valamivel bővíthető lesz.

Budapest. *Dr. Blau Lajos.*

KUTFÖK.

Egy memorandum bevezető részéből.

Még 1920. december havában emlékirattal fordultak a magyar zsidók az amerikai Joint distrubition committéehez, melynek megszerkesztésével *Dr. Mezey Ferenc*et bízták meg. A nagy terjedelmű munkákat, mely azóta az itt járt amerikaiaknak tanulmányul, elhatározásaiknál pedig forrásul szolgált, nagy vonásokban ismertette a J. D. C. magyarországi bizottságának munkáját. Kiterjedt az ország összes vallási, kulturális és humanitárius intézményeire, úgy szintén a gazdasági rekonstrukció kérdéseire. Mindez nagy alapossgal és objektivitással történt. Hatása egyes folyamatban lévő ügyek körül megkezdett segítő akciókban mutatkozik és amint bizvást hisszük, még több irányban is megnyilvánulni fog.

Itt adjuk a bevezetés egy részét, mert az mintegy dióhéjban foglalja a magyar zsidóság legújabb küzdelmes történetét. Az Amerika-felé irányított eltagolt kérelmezések sorából ez a memorandum történeti hangjánál gazdag anyagánál és egyetemes céljánál fogva magasan kiemelkedik.

*

A magyar zsidóság helyzete a háboru előtt.

Külföldön élő hittestvéreinknek egészen az utolsó időkig nem volt oka és alkalmá, hogy a magyar zsidóság sorsával foglalkozzék. Mig más országok zsidó hitű polgárai sűrűn jutottak abba a helyzetbe, hogy a különböző népek között élő hitrokonaiak részvétét, enyhítő segítséget és erkölcsi támogatást igényeljék, addig a magyar zsidóság ezt még abban a mértékben sem tette, melyben azt a különböző országok között élő keresztény egyházak vallás-közösségen alapuló szolidaritása állandóan gyakorolja. Talán hiba is volt részünkről, hogy az egyetemes zsidósághoz csak laza kapcsolataink voltak és hogy önnön sorsunk és benső törekvéseinkbe

való elmerülésük miatt a magyar zsidóság ügye szinte novumként hat.

Ezer esztendeje élünk a magyar nép között, melynek nagy és nemes tulajdonságai, politikai szabadelvűsége viszonyainkat a szabadság és haladás szellemében fejlesztette. E fejlődés hatása alatt zavartalanul élveztük a békét és a magyar nemzet szabadságszeretetéből táplalkozó intézmények keretében mindinkább teljesebbé váltak jogaink is. A magyar nemzet nemes ideáljai szentek voltak és maradnak is előttünk. Megnyilvánult ez érzésünk minden időben. Az 1848-iki szabadságharcban a zsidóknak nagy és dicsőszerű volt. Az ezt követő osztrák elnyomás a magyar zsidókat tehát a magyar nemzet egyéb részeivel egyaránt sújtotta. Innen van az, hogy amint 1867-ben a magyarság önrendelkezési jogát visszanyerte, első feladatának tekintette, mely a zsidók polgári és politikai jogegyenlőségét törvénybe iktassa. A magyar nemzet legkiválóbb szellemei, akiknek emléke és életmunkája mindenkoron a legnagyobb dicsősége és büszkesége marad, fennen vallották és hirdették a magyar zsidóság hűségét, hazaszeretetét és az ország kulturális és gazdasági életére való értékességét. Az 1867. XVII. t.-c. ennek hatása alatt és a nemzeti akarat imponáló megnyilvánulása közben iktatta törvénybe, hogy az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal *minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottoknak nyilvánítottaknak*. Mikor pedig a 90-es években az egyházpolitika a szabadelvű továbbfejlődés útjára jutott, az 1895. t.-c. az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánította, vagyis külön és erkölcsi tekintetben megtisztelő módon a történelmi magyar egyházainak körébe emelte és ezzel a magyar corpus jurisból a multak némely zavaró és félremagyarázásokra alkalmat szolgáltató részletét is kiküszöbölte.

Jogaink fejlesztése, vallási intézményeinknek az államban való elhelyezkedése a keresztény egyházakéval azonos elvek szerint történt. Rabbijaink, tanítóink, iskoláink jogállása és állami kedvezményekben való részesítése, állami javadalmazásokkal segítése törvényesen oly elvek szerint rendeztetett, mint a keresztény egyházaké. Ifjaink előtt megnyíltak az iskolák és egyetemek, akiknek nagyrésze lukratív kereskedelmi ágaktól a többnyire anyagi lemondással járó tudományos pályák felé fordult. A felekezetek eddigelé egyéb állami dotációjának további rendezése végett a háboru alatt a kormány törvényjavaslatot nyújtott be, mely 25 millió

korona állami alapot volt hivatva létesíteni a zsidóság felekezeti céltaira, ami nem materiális, hanem erkölcsi szempontokból fel-emelő tényként hatott.

E néhány mozzanat is, noha csak halvány képe a magyar állam háboru előtti zsidó politikájának, azt bizonyítja, hogy a magyar zsidóság és a magyar nép viszonya a legtöbb modern állam idevonatkozó alakulataival szemközt is számottevő módon, mindenképpen fennkölt szabadelvűségben fogamzott és szilárdult meg. A szabadság és testvériség a zsidóságot társadalmilag és politikailag összeforrasztotta a magyarsággal s míg egyrészt a hatékony nemzeti erők fontos részévé emelte, másrészt a gazdasági és kulturális lehetőséget biztosította számára. *Ez a törvényes talapzat*, melyet egy évezredes történet patinája von be, ellenséges hullámtámadásoknak dacolva ma még fenn áll és bizvást reméljük, meg-ingathatlanul fennmarad és ismét a továbbfejlődés lehetőségét adja.

A magyar nemzet 1867. évben is az ujjáépítés feladata előtt állott. A zsidóság ebben a munkában az első sorokban állott. Politikai és polgári jogai új élet és tevékenység utjait nyitották meg előtte. Befelé hitbeli és kulturális tekintetben igyekezett hivatásának megfelelni és kifelé minden vonalon a munka felé fordult. Nincsen olyan tevékenység, melyben buzgón részt nem vett volna. Azzal a régi szemrehányással szemben, hogy egyedül a kereskedelem iránt bir érzékkel, a földmivelést, őseink e foglalkozását is felkarolta. Kis és nagybirtokon, éppen úgy mint az ipar és kereskedelem terén lelkes és intenzív munkát végzett. De még mindig első sorban a kereskedelemben és az iparban, melyben az ország nagyon elmaradt, fejtett ki rendkívüli szorgalmat. Oroszlánrésze volt abban, hogy alig két évtized alatt Magyarország vált a keletre vivő legfontosabb összekötő úttá s míg egyrészt a kereskedelemben és az iparban, nagyméretű vállalkozásaikban és alapításaikban kiváló szerephez jutott, másrészt az országnak a világháború előtt európaszerte ismert kitűnő pénzügyi helyzetét és kereskedelmi fontosságát első sorban az ő munkája tette naggyá. Az ország számos elhagyott területén tulnyomó részben zsidó munka, zsidó energia hozta létre s adott gazdasági lendületet, megélhetést és kulturfejlődési lehetőséget.

A szellemi élet terén is nevezetes szerepe jutott a zsidóságnak. A magyar nemzeti kulturában rövid idő alatt jelentős eredményeket produkált. Művészet és irodalom terén kiváló repre-

zentánsaink igazolták a zsidóság értékes voltát. Akadémián, egyetemeken, művészi főiskolákon érvényesült a zsidóság kiváló szelleme, gazdagítva a magyarság szellemi tőkét és termékenyítőleg hatva az emberiség ideális feladataira.

A politikai életben zsidó vallású országgyűlési képviselők, főrendiházi tagok, miniszterek, államtitkárok emelkedtek ki. Egyéniségük, munkásságuk nagy becsért országszerte elismerték. A legfőbb bírói székekben éppen úgy mint más bíróságokban és állami tisztségekben szereztek becsületet a zsidó névnek. Sőt még a köz-igazgatás terén is, melyet ős időkől fogva a magyar nemesség dominiumának tekintettek, megtisztelő módon elhelyezést nyertek. Budapest, az ország fővárosának főpolgármesteri és polgármesteri székei is megnyiták hittestvéreink előtt. És mindez a tehetség, a jellem a munka és szorgalom megbecsülésének jegyében történt. A közéletben a zsidóság a liberalizmus szolgálatában állott. Szélső irányzatoktól távol tartotta magát. A jog, a rend és az egységes haladás nagy táborához tartozott mindenkor.

Hitfelekezetünk belső élete is örvendetes eredményeket mutatott. A mi viszonyainkkal összehasonlítva itt-ott élesebb ellentéteket tükrözött, más országokban is jelentkező vallásfelfogási és világnézeti különbségekből eredő megosztások nálunk is mutatkoztak. Ámde azért a szétágazó irányzatok önnön területükön üdvöset tudtak alkotni. Ez alkotások más-más szellemtől élesztve tagoltságukban sokszor kiegészítették egymást és az egyetemesség javára hatékonyra tudtak válni. Sőt valahányszor azt a zsidóság közös védelme megkövetelte, a mélynek tetsző szakadékokat a hittestvéri érzés elvek feladása nélkül mindig áthidalta. Fényes bizonyosága ez a közös erkölcsi alap erejének, mely bennünket az eszmei harcok mellett is válhatlan kapcsolatban összetart.

Bátran mondhatjuk, hogy felekezetünk minden irányzata az előnyös politikai helyzetben szabadságszerető országunkban szabad lélekkel és szellemmel építettük meg és fejlesztettük ki intézményeinket. Kevés országban épült az utolsó néhány évtizedben annyi díszes zsidó templom, mint hazánkban. Egyéb intézményeink, mint azt a Joint distribution committee ittjárt képviselői szinte csodálattal elismerték, mintaszerűek és nagy nemzetek zsidóságának is mintaképpül szolgálhatnak. A felekezet törvényes képviselőin a két országos irodán kívül a különböző pártokat egyesítő országos zsidó szövetségünk van, ahol a felekezet közérdekeinek képviselői

védelve szüntelenül, folyamatban van. Rabbisemináriumunk a a lelkesképzés és tudományos munkájával oda fejlődött, hogy a hazai haladó irányu hitközségeken kívül a külföld hitközségeinek papokat, teológiai intézeteinek mestereket nevelt. Jesibáinkra, melyek a tóra-studiumok és hitszeretet meleg helyei, ugyanez áll. Elevenen lüktet a magyar zsidóságban az a történetünk tanulságain nevedekett érzés, hogy szent tanaink hirdetése a tudományok ápolása a zsidóság fennmaradásának leghatalmasabb erőtetényezője. Van tanítóképzőnk és éppen a háború előtt vetettük meg alapját a zsidó tanítónőképzőnknek, hogy vallásunk szellemében nevelt tanítónőkre bizhassuk gyermekeinket és művelt leányainknak az ily szellemű kiképzését lehetővé tegyük. Ez intézetek erősítésére és munkáik mélyítésére internátust és menzákat alkottunk. Vannak talmud-toráink, hittudományunk világító állomásai. Van földmives és kézmű iskolánk, kertészképző telepünk, hogy gyakorlati munkára vezessük ifjainkat. Vannak külön felnőttek és külön gyermek-kórházaink, szülő-anyák intézete, szeretetházunk, fiú- és leány-árvaházunk, vakokat oktató intézetünk, siketnéma intézetünk, agg férfiak és agg nők otthonai, ingyen lakások háza, felnőtt yakok otthona, elhagyott gyermekeket gondozó patronage-unk, szünidei gyermektelepünk, cserkészszövetségünk, diák-menzánk, népasztalunk, népkonyhánk. Vannak polgári iskoláink, közel ötszáz felekezeti népiskolánk, külön fiú- és leánygimnáziumunk, zsidó múzeumunk, irodalmi társulatunk, kulturregyletünk. Vannak tudományos folyóirataink és lapjaink. A zsidó tudományokat úgy modern nyelven, valamint őseink nyelvén megjelent munkákkal gazdagítottuk és ebben érdekes kapcsolatokba kerültünk a világ zsidóságával. A szent tűz élesztése nálunk soha sem szűnhet. Palesztina szeretete, szegényeinek gyámolítása mélyen ékeiódött be lelkünkbe, és szinte vallási szolgálattá nemesült. A párisi Allianc-al testvéri kötelekben állottunk. És ha a zsidók egyetemességének törekvései terén éppen a legujabb időben mutatkozó lendület minket magával nem ragadott, az éppen a reánk zúdult súlyos viszonyokban leli magyarázatát. Ámde kétségtelen, hogy addig, míg önmagunk tehetjük, szenvedő testvéreinket felkaroltuk és hogy a magunk kebelében a kultuszon kezdve a jótékonyaságon folytatva egészen a legmagasabb kulturintézményekig mi mindent alkottunk és fejlesztettünk, hogy kötelességünket teljesítve méltók legyünk ama boldogabb testvéreinkhez, kik a többi nagy nemzetek körében világítanak előttünk.

Szabadságot és jólétet élveztünk ez országban, melynek odaadó hű polgárai voltunk, vagyunk és maradunk. Európa keletén a magyar zsidóság kivételes helyzetben volt, melyet a magyar nép tisztult és nemes gondolkozása alapozott és kiváló államférfiainak tényei szilárdítottak. Így értünk a világháboru kitöréseig, melyben a magyar nemzet ártatlan. Az Ausztriával való szerencsétlen állami kapcsolat, mely ellen a magyar nemzet évszázadokon át hiába küzdött, hatalmi állás érdekszolgálat belesodorta országunkat a háboruba. A nyüggként érzett kötelékbe azonban Magyarország és a vele összeforrt magyar zsidóság becsülettel teljesítette kötelességét. Mert érvényesülhet a háboru kitörésének és lefolyásának okaira nézve bármely felfogás, a szövetségi hűség és kötelesség-teljesítés szempontjából csak egy magasrendű erkölcsi szempont ismerünk el és ennek alapján sem a magyar nemzetet, sem annak alkotó részét, alkotó magyar zsidóságot gáncs nem érheti.

A háborunak romjaitól megcsonkított országunktól a trianoni béke által teremtett helyzettől elfordulván, itteni célunkat követve a magyar zsidóságnak a háboruban való szerepléséről kívánunk néhány szóban megemlékezni.

*

A magyar zsidóság részvétele a háboruban.

A magyar zsidóságnak a háboruban való részvétele vér és pénzáldozatai a harcok sebeinek gyógyítása és a pusztításokból keletkezett sokféle szenvedés és nyomor enyhítése körül tanusított hősiessége és hűsége méltón illeszkedik bele a magyar nemzet küzdelmeinek történetébe, de ép oly méltón állítható más országokban lakó hitsorsosainknak e világrendítő események közben honpolgári becsületből tanusított áldozatkészsége mellé. Az objektív történet íróinak nyugodt viszonyok között számok, tények, lelki jelenségek, áldozatok és szenvedések egybevetése után kialakuló megállapításai a zsidó névnek világszerte való megbecsülésének rendjén a magyar zsidóságtól sem vonhatjuk meg a teljes elismerést. Ez pedig amerikai hittestvéreink előtt azért emeljük ki, hogy erősítse meg bizalmukat és irántunk megnyilatkozott nagylelkűségüket annak a tudata, hogy fajsúlyunk, önnön sorsunk és idegenből ideszakadt testvéreink helyzetének megértése bennünket arra méltóvá is teszzen.

Az eddig nyilvánosságra jutott adatok szerint 134.000 volt a magyar zsidók katonák száma. Mi sokkal többre, mintegy 200.000-re tartjuk. Köztük tábornokok, ezredek és ezrekre menő egyéb tisztek. Voltak egyes ezredek, ahol a zsidó tisztek számszerint túlsúlyban voltak. A zsidó rokkantak száma mintegy 30.000-re rug. A hősi halált haltak és a kitüntettek nagy számánál fogva és az antiszemitizmus hamis beállításával szemben erkölcsi érdeke volt a zsidóságnak, hogy az őket illető háborus adatok nyilvánosságra hozassanak. De egy zsidó hitű képviselőnek a nemzetgyűlés előtt tett erre irányuló indítványát elvetették. A most felülkerekedett politikai kurzus az idevonatkozó igazság felderítését nyilván céljaival ellentétben állónak látta. De a historiai valóság megállapítása elé állított torlaszokat sokáig fenntartani nem lehet.

Á háboru alatt ifjuságunk díszét veszítettük. Akik el nem estek, nyomorékkokként, betegen, vagy elernyedtt erővel tértek haza. A sebesülteknek kórházakat állítottunk fel és minden jótékonyági munkában és az anyagi áldozatokban lepedesési arányon, vagyoni tehetségen messze túlhelyezkedve előljártunk, noha a zsidóságnak igen vékony rétege volt az, mely a háboruban utóbb kétes értékűnek bizonyult vagyoni előnyökhöz jutott. Az összességnek terhei azonban nőttön-nőttek. Így különösen hazájukból elüldözött galíciai menekült hittestvéreink és az északi határok mentén hajléktalanná vált magyar zsidóság özönlette el az országot, melyet rendkívüli áldozatokkal, odaadó szeretettel fogadtunk be. Itt vette kezdetét a *zsidó menekültek szivetrázó tragédiája*, mely szenvedéssel telt történetünk egyik legszomorubb fejezetét alkotja és itt domborodott ki leginkább az összetartás tudata és a testvériség érzése is, mely mind e mai napig él, működik és kimerültségünk óta hála az összes nemzetek között élő zsidóság közül tündöklően kiemelkedő amerikai testvérek nemesszivűségének hatékony segítő munkává válhatik.

*

A háboru utáni sulyos állapotok.

A háboru követő nagy összeomlásnak első felvonását az 1918. évi novemberi forradalom alkotta, melyben a nép egy része a rendszertelenül visszaözönlő és a demagógia hatása alá került katonák lelki egyensúlyukat elveszítették. Mint megannyi országos zavarok és politikai felfordulásoknál tapasztalhattuk, most is a

zsidóság volt az áldozat. Az ország számos részében a félrevezetett nép első sorban a zsidókat támadta és üldözte ki otthonából, akiknek vizsgálatát nem nyújtott, hogy röviddel reá a feldühített népszenvedély a keresztény papság és a közigazgatási szervek ellen is fordult. A galíciai szerencsétlen menekültek számát meghaladva most a fővárost menekült magyar zsidók tizezrei lepték el, akik ott több jogot, több oltalmat kerestek. Az otthonukból kiűzött hittestvérek elhelyezése, eltartása oly mértékű munkát és áldozatot rótt reánk, mely alatt az intézmények összeroskadtak. Az akkori tehetetlen kormány mit sem tett, hogy a zsidóság helyzetén könnyítsen. Közben a hazafiasságból hadikölcsönökbe fektetett vagyon elérte telenedni kezdett és a gazdasági válság jelentkezett minden vonalon. Mégis új segítő alakulatok keletkeztek, hiszen új áldozatok váltak szükségessé, hogy a nyomorgók sorsán enyhítsünk és hogy a fokozatos visszatelepüléseket lehetővé tegyük. Ezt a munkát odaadás és szünetet nem ismerő áldozatkészség jellemezte.

Alig, hogy a galíciai menekültekhez a forradalom menekülteivel verődtek, a környező és az ország mintegy kétharmadát megszálló *ugynevezett győztes országok nyomását* kellett persze ismét első sorban a zsidóságnak megéreznie. A különböző nemzetiségi vidékeken raboltak és pusztították őket az antiszemitizmus tüzhányó jelszavával, de nagyrészen azon a címen, hogy magyar érzelműek voltak. És megindult a menekültek harmadik nagy áradata, nyomorba, inségbé sodorva szerencsétlen testvéreinket, akiket ismét könnyűleltel fogadtunk magunkhoz. Nem kívánjuk a véres alakokat ide idézni és azt az irtóztató helyzetet ecsetelni, melyben hazájukban hontalanná vált ezekre menő családok, megtört existenciák jutottak. De elképzelhető, hogy milyen volt az ő helyzetük, milyen fájdalommal, megpróbáltatással és áldozatokkal terhelté vált a mi létünk, tekintve, hogy a mindenfelé aláaknázott területen újabb fenyegető veszélyek forrongtak. Feldúlt, vagy megszűnt hitközségek, kétségbeesett papok, elűzött tanárok és tanítók, kifosztott kereskedők, elgyötört megfélemlítettek ezrei özönlöttek el fővárosunkban. A drágaság, a lakásinség, az élelmezés körüli korlátozó szabályok és a megingott jogrend súlyosbította a helyzetet. Elszigeteltségünkben és okatlan gyűlölet hullámaintól körülvéve a mindig áldozatul szolgáló minoritásnak nyomásától érzete közben segítség, vagy részvét sugarai hozzánk el nem jutottak.

Ehelyett jött a *kommunizmus*, mely végig száguldozott mind-

azon, amit eddig szentnek, jónak és igaznak tartottunk, mely könyörtelenül gázolt végig minden vetésünkön és pusztítani kezdte ama roncsokat, amelyek még megmaradtak. A kommunizmus, mely elsősorban a kapitalizmus ellen fordult, természetesen ismét csak a zsidók vagyonmaradékaiiban látta a könnyű préda lehetőségeit. Mohón tört reánk és kereskedelmünk ellen, mely nagy részében zsidó munkából és szorgalomból keletkezett. Vallásellenes tendenciái folytán a vallásunk talaján fejlett összes hitbeli és humánus intézményeinket feldúlták és évszázados törekvéseink eredményeit kedvteléssel tiporták össze. És noha a zsidóság a vörös terror alatt a szenvedők első sorában állott, noha politikai, vallási, társadalmi, gazdasági és kulturális tényezői a kommunizmustól iszonyattal fordultak el, noha a zsidóság egyeteme a lesújtott nemzetel együtt érzett, együtt szenvedett, együtt érez és együtt szenved ma is, azért, mert a kommunizmus vezetői között teljesen ismeretlen, orosz fogságban megméltelyesedett zsidók, zsidó eredetűek és hitüktől rég elszakadtak, is részt vettek, a politikai élet színterén felülkerekedett demagógia, az egyházak némely eltévelyedett fanatikus tényezőitől segítve, a zsidóság ellen féktelen gyűlöletet terjesztett, mely nyomorúságunkat betetőző ismét csak kiraboltatásunkkal járó vandál módon lefolytatott román megszállás után a nemes magyar néperzületével, a históriai fejlődéssel, a törvény szavával és szellemével és a szintén elnémitott legkiválóbb államférfiúinak tiltakozásával szemben a magyar zsidóság honpolgári jogait, gazdasági és társadalmi létét, egyéni becsületét és jogos érdekeit, kulturális törekvéseit, a magyar nemzethez való benső kapcsolatát, egyszóval ezredéves vívmányait törvényellenesen támadta, vagy a felkorbácsolt szenvedélyek hullámain faji és felekezeti jelszavak alatt — amint bizvást hisszük, ideiglenesen uralomra jutott irányzat ugynevezett intézményes rendelkezéseivel bontogatta.

Az így kialakult súlyos helyzetünkben, mely letiport hazánknak nemcsak belső életére, hanem mélységes fájdalomkra az idegen nemzetek itéletében is káros kihatásúnak mutatkozott, szenvedéseink panaszaival mi nem fordultunk más országokban lakó hitkonnainkhoz, nehogy amugy is kegyetlen sors alá jutott országunkra valahogyan árnyat vessünk, de azért sem, mert történetünk egész folyamán mi ugyan szenvedő hittestvéreink mellé állottunk mindenkor, de önmagunk javára kérelmezőképpen soha fel nem

léptünk. Az emberiség igazságérzetébe a magyar nemzet az utolsó időkig bevált megértésébe helyeztük bizalmunkat.

Ámde amerikai hittestvéreinknek nemcsak a zsidóság, hanem az emberiség történetében méreteinél, szelleménél és hatásánál fogva páratlanul álló és a háboru alatt és utána a különböző nemzetek között tevékeny közreműködése tévedéseken, homályokon és távolságokon keresztül meglátta a mi nyomoruságunkat, megértette néma fájdalomunkat és végre minékünk is idenyújtotta meleg testvéri kezét. Legyen hála nekik ezért, valamint ama tisztult emberi érzésektől áthatott felekezeti határvonalokon túlhelyezkedő nagyszabású akcióért, mellyel congeniális amerikai keresztény szervezetekkel egyesülten a magyar társadalom nyomorgóinak és sínlődő hadifoglyaink hazahozatalának művében segítségre siettek. Ez az akció csak kis mértékben érintette hitfeleinket, de nagy arányokban áldásossá vált keresztény honfitársainkra, ami bennünket nagy meglepéssel töltött el. Mi nem keressük, mi nem kutatjuk, hogy mely okok és körülmények befolyása folytán kerültünk mi utolsó helyre a többi országok annyi más oldalról is felkarolt zsidók sorában. Hiszen csak a hála érzetével tekinthetünk arra a karrá, mely világszerte szenvedő testvéreinket oly közreműködéssel magához ölelte és a magyar zsidóság vonagló testéhez annyi szeretettel hozzásimult.

Az Orsz. Rabbiegyesület közleményei.

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája
Budapest, V. Arany János-utca 27.
57629. sz.

*Az Országos Rabbiegyesület Nagytekintetű Elnökségének
Budapesten.*

Nagytekintetű Elnökség!

Vonatkozással folyó évi február hó 9-én szám nélkül kelt b. átiratára szives tudomás végett közöljük, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr önmagyméltósága az erre jogosított és hozzánk bejelentett rabbi urak beszerzési segélyét engedélyezte. Az egyes rabbi urak e címen 18.000—32.000-ig terjedő összegben részesülnek. Az érdekelteket közvetlenül értesítettük.

Kiváló tisztelettel

Budapest, 1923. évi április hó 6-án.

Dr. Mezey Ferenc,
irodai alelnök.

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája
Budapest, V. Arany János-utca 27.
47628. sz.

*Az Országos Rabbiegyesület Nagytekintetű Elnökségének
Budapesten.*

Nagytekintetű Elnökség!

Az izraelita lelkészek állami drágasági, rendkívüli és átmeneti segélyeinek engedélyezésével, illetve az engedélyezés alapvető rendelkezéseivel összefüggő sérelem orvoslása iránti ügyben folyó évi február hó 23-án 47516. szám alatt a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr önmagyméltóságához a másolatban idezárt felterjesztést tettük, mely utánjárásunk folytán az ügynek revízióját eredmé-

nyezte. A további fejleményekről annak idején a nagytiszteletű Elnökséget értesíteni fogjuk.

Ezt vonatkozással folyó évi február hó 19-én 18. szám alatt kelt b. megkeresésükre közölvén, vagyunk

hitrokoni üdvözlettel

Budapest, 1923. évi április hó 6-án

Dr. Mezey Ferenc,
irodai alelnök.

*

Az országos rabbiegyesület folyó hó 19-én 18. sz. a. kelt átirata kapcsán beterjesztette hozzánk Nagyméltóságodhoz intézett és az izr. lelkészek állami, drágasági, rendkívüli és átmeneti segélyének engedélyezésével, illetve az engedélyezés alapvető rendelkezésével összefüggő sérelem orvoslása iránti kérelmét tartalmazó és tisztelettel idezárt folyamodását azzal a megkereséssel, hogy e tárgyban Nagyméltóságodnál közbenjárjunk.

A lelkészek súlyos anyagi helyzetének enyhítésére irányuló állami intézkedések keretében Nagyméltóságod minisztériuma megértéssel és a törvény által biztosított jogegyenlőség elveinek szellemében küzdelmes lélet folytató rabbijaink igényeit is törekedett figyelembe venni. Lelkészi karunk, mely valláserkölcsei feladatait zajtalanul semmi körülmények alatt meg nem ingott hazafiassággal és az állam iránt való rendíthetetlen hűséggel teljesítette mindenkoron és teljesíti a legsúlyosabb viszonyok között szüntelenül, hálával eltelten fogadta Nagyméltóságod jóakarátának és igazságosságának eme jeleit, melyek némileg enyhítettek hitközségeink nagy áldozatai mellett is oly nehézzé vált sorsán és amelyek egyúttal mint az állami osztóigazságnak bizonyítékai erkölcsi tekintetben is nagy értékűekké váltak.

Ám de alig, hogy papjaink anyagi létalapja ilyképpen megjavult, megindult az egész vonalon a fájdalmas meglepetésként ható rendelkezések egész sorozata, melyek a kiutalt drágasági, illetve rendkívüli segélyek, sőt egyéb időnkénti segélyeket egyszerre csak megszüntették, visszavonták, sőt a szegény lelkészeknek államilag engedélyezett és általuk jóhiszeműen felvett összegek visszafizetését követelték. Ez intézkedések alapja teljesen ismeretlen volt és mi sem voltunk abban a helyzetben, hogy a panaszkodó rabbikat e részben tájákozassuk és úgy tűnt fel, hogy itt *alapvető rendelet*

mélkül igen mélyreható anyagi jogmegvonások történnek, vagy amint hirtelt, hogy egy készülő általános rendelkezés sujtó következményei minden jogi és közigazgatási gyakorlattal ellentétben előzetes alkalmazást nyernek, mielőtt a rendelkezés megtörténi, vagy hatálya kezdetét vette volna. A magunk részéről azzal igyekeztünk a kedélyeket lecsillapítani, hogy Nagyméltóságod a szabálytalan intézkedéseket utólag bizonyára orvosolni fogja, mert Nagyméltóságod minisztériumát az egyházpolitikai kérdésekben mindig az igazságos mérlegelés vezeti.

Tényleg jóval utána, hogy számos rabbi az engedélyezett segélyektől már megfosztatott, vagyis f. é. január hó 31-én vettük csak Nagyméltóságodnak 1923. évi január hó 22-én 8920/923. II. sz. a. kelt rendeletét, mely az annak hatályba lépte előtti intézkedésekre is némi világot vetvén, a lelkészek állami segélyezésének ügyét szabályozza. E rendelet 2. §-a tartalmazza a lelkészek drágasági és rendkívüli segélyének megállapítási alapjára vonatkozó ama korlátozásokat, melyeknek tágitását az Országos rabbiegyesület kéri.

Nem kívánjuk a legtávolabbról sem érinteni ama jog-alapotot, melyen más egyházaknak legfőképpen vidéki lelkészeinek az itt szóban forgó igényei kielégítést nyernek, hiszen kétségtelen, hogy a mostani rendkívüli viszonyok között az állami támogatásra rá vannak szorulva és arra nemes élethivatásuknál fogva érdemesek is. De a részükre természetbeni járandóságok, vagy pedig részben ingatlan, részben pedig egyéb természetben való járandóságok címén megszabott jövedelmi határ és az ily jövedelmek nélkül készpénzfizetésre utalt lelkészekre, tehát rabbikra is alkalmazható határmegállapítás közötti különbség szembeszökvő teszi, hogy a lelkészek utóbbi kategóriája hátrányos helyzetbe került, holott a jövedelmi szempontoktól eltekintve kétségtelen, hogy az előbbi kategória a saját élelmezésre szolgáló naturáliák használata és beszerzése tekintetében különben is kedvezőbb helyzetben van.

Minthogy Nagyméltóságod 8920/923. II. sz. a. kelt rendelete előtti időből eredt és a rabbik illetményeinek megvonására vonatkozó intézkedések a rabbikra nézve néhány kivételes eseteken kívül általában sérelmesek és minthogy ez a rendelet az igényjogosultság elbirálásánál az ingatlan használata, valamint a készpénz-jövedelem szempontjából a lelkészek egyes kategóriái között kétségtelenül egyenlőtlenségeket állapít meg, de ettől eltekintve az

abban meghatározott határvonalak, mint az Országos Rabbiegyesület előadja, sem a reális értékviszonyoknak, sem a Nagyméltóságod által a valláserkölcsei szolgálatban álló lelkészi karra felekezeti különbség nélkül kiterjesztett nemes intencióknak meg nem felelnek, tiszteletteljes hivatkozással szegény, többnyire nagy családú és a drágább rituális élelmezés, hivatás szerinti ruházkodás és kultúr-szükségletek terhei alatt roskadozó ma teljesen elégtelen készpénzfizetésre utalt papjaink nyomasztó helyzetére, az iránt esedezünk Nagyméltóságod előtt:

hogy a 8920/923. II. sz. a. kelt és legutóbb rabbijainkra oly súlyos kihatású rendeletét az Orsz. Rabbiegyesület által külön beadványhaly megkért m. kir. pénzügyminister ur öngagyméltóságával egyetértésben kegyesen sürgős revízió tárgyává tenni, az abban meghatározott feltételeken lehetőleg enyhíteni, az ezen rendelet hatálybalépje előtti időből tett rendelkezések által keletkezett sérelmeket orvosolni és erről bennünket az izgalmas aggodalomban élő rabbikar megnyugtátása végett értesíteni méltóztassék.

Ki is egyébiránt kiváló tisztelettel vagyunk:

Budapest, 1923. évi február hó 23-án

Nagyméltóságod alázatos szolgálai:

Az izraeliták országos irodája:

Dr. Mezey Ferencz s. k.
irodai alelnök.

TÁRSADALOM.

A hittanárok képzése és képesítése.

Jól tudom, hogy a mai idők sokak előtt nem látszanak alkalmasnak új szervező munkára és legkevésbé alkalmasnak talán a zsidó tanügy terén. Az anyagi kérdések, a megélhetés bajai annyira előtérben vannak és annyira ránehezednek az egész iskolaügyre, hogy alig marad némi érdeklődés a szellemi szükségletek iránt.

Másfelől azonban régi tapasztalat az, hogy a külső nyomás által zaklatott lelkek sokszor belső reformok után is jobban áhítoznak és azok a bajok, melyeket valamely kulturális területen külső nehézségek okoznak, felkeltik a figyelmet az összes, az illető területen található hiányok iránt.

Hogy hitoktatásunk terén hiányok vannak, azt maguk hittanáraink és a hitoktatás természetes örei, a rabbik, is eléggé érzik, miként a hitoktatás tervére vonatkozólag hosszabb idő óta folyó tárgyalások és vitatkozások bizonyítják. De a hitoktatásra is áll ez, ami az oktatás minden ágára, hogy tudniillik a legtökéletesebb tantervek nem érnek sokat jó tanárok nélkül és viszont a jó tanár kevésbbé jó tanterv mellett is tud értékes eredményeket felmutatni.

A jó tanár kvalitásai közül van több olyan, melyet nem adhat meg semmi képzés és nem biztosíthat semmi képesítés. A sikeres tanítómunka két főtényezője: a hivatás lelkes átérzése és a donum didacticum, a magával ragadó közlés tehetsége — felsőbb hatalom kezében van és a leggondosabb képzés rendje, a legszigorúbb képesítés szabályzata nem gondoskodhatik ezekről.

Vannak azonban a tanári munkának jelentős tényezői, melyeket jó képzés és megfelelő képesítés kellőképen biztosíthat. Ezek a tárgyi tudás és a módszeres ügyesség. De a tanári munka lelkes

és lelkiismeretes voltára is lehet nagy hatással egy kiváló vezető-tanári egyéniség suggestív példája.

A gazdag tárgyi tudás elsődrendű kellék. Igaz ugyan, hogy vannak jeles tudósok, kik nem jó tanárok, de nyugodtan állíthatom egy tanárképzésben és tanári munka megfigyelésében eltöltött élet estéjén, hogy még nem láttam tudományos tekintetben fogyatékos embert, ki jó tanár lett volna.

A szaktudás fogyatékoságából, de már valamely tekintetben való jelentékeny korlátozottságából is a legnagyobb tanítói ügyesség és a legcsillogóbb külső tulajdonságok mellett is a tanítás értékének nagy hiányai erednek. E hiányok nem annyira abban mutatkoznak, hogy a tanár helytelenül tanít, — igaz ugyan, hogy ez is előfordul, de ettől a kevésbé képzett tanár is, ha egyébként okos és óvatos ember, annyira-amennyire menekülni tud, — hanem többnyire abban, hogy értéktelen vagy legalább is kisebb értékű dolgok tanításával fecséri idejét, a tárgyalat anyagnak legértékesebb oldalait nem látja és olyan elemekre pazarolja esetleges tanítói ügyességét vagy éppenséggel lelkesességét, melyek csekély értékűek. Sokszor meg azt tapasztaljuk, hogy a gyenge készültégű, de buzgó tanár, a tanítás mellett pótolni próbálja képzettségének hiányait, újat tanul hozzá régi ismereteihez, de akkor aztán evvel az ujjal bőségesen ellátja tanítványait, tekintet nélkül arra, kell-e az nekik vagy sem. A tanárnak mindig „a bőviből“ kell merítenie, mint a Kármántól írt gimnáziumi Utasítások mondták és hogy ezt tehesse, sokat kell tudnia és szaktudományának minden oldalára nézve képzettnek kell lennie.

Módszeres készültég és a tanítás technikájában való tájékozottság nélkül pedig néha igen sok évig sötétben tapogatózik a kezdő tanár és van olyan, aki aztán egész életén át nem találja meg a célra vezető utat. Sok szaktudás, sok lelkeség és sok energia elvész gyakran kellő siker nélkül, mert az illető tanár nem tanult arról gondolkodni, hogy miképpen rendezze be módszeresen a maga anyagát, hogy mi legyen az a systematikus tanulás, melyet az illető anyagból első sorban ki kell hoznia és miként kell a tanítottakat egybefűzni és egybefoglalni, vagy pedig nem tud a kérdések és feleletek sűrű erdejében eligazodni és benne tisztá, járható ösvényt vágni és a tanulók részére helyes célkitűzéssel egyenes, felesleges kitéréseket elkerülő utat biztosítani. Ha ezekről némi elméleti útmutatás mellett gondolkodni tanult volna, a kellő

eljárást jeles tanár mintájára látta és szerinte egyideig gyakorolta volna, könnyen elkerülhette volna azokat a hiányokat és hibákat, melyek sokszor egész tanári pályáján tanításának sikerét csökkentik.

Hozzá kell tennem a fent szántsándékkal nagy általánosságban mondottakhoz, hogy a tárgyi készültég és a módszeres képzettség fogyatékoságából eredő e hiányokat, melyeket érintettem, nemcsak általában mindenféle tárgyat tanító tanárok iskolai munkáján vettem észre, hanem alkalmam volt azokat speciálisan hittanárokon is észlelni. S hogy mert ezekre térjek rá, legyen szabad mindenekelőtt azt a talán magától érthető tényt kiemelnem, hogy a tárgyi készültég hiányait nem rabbioklevéllel ellátott hittanároknál találtam, hanem olyanoknál, akik másnemes, tanári vagy tanítói oklevéllel ellátva hittant is tanfoltak, a módszeres képzettség és fegyelmezetttség feltűnő fogyatékoságát pedig a hittant oktató rabbikon észleltem, itt-ott a legtanultabbakon és leglelkesebbeken is.

Könnyű volna az első helyen említett hiányon gyökeresen úgy segíteni akarni, hogy kimondanák: csak rabbi, illetőleg rabbi-oklevéllel ellátott ember tanítson a középfokú iskolákban — ide számítva a polgári iskolákat is — hittant. Ennek kimondása azonban nem kívánatos. Nem kívánatos vagy talán épséggel lehetetlen már azért is, mert sokkal több középiskolai és polgári iskolai hittanarra van szükség, mint ahány okleveles rabbival rendelkezünk. De nem kívánatos ily megszorító rendelkezés más okból sem, illetőleg egyenesen kívánatos, hogy az okleveles rabbikon kívül is legyenek hittanárok. Ez különösen áll felekezeti középiskoláinkra és polgári iskoláinkra. Ezekre nézve igenis nagyon kívánatos, hogy az oktatás egyéb területein működő tanárok oktassák, ha igazán képesek reá, a hittant is. Ez által még inkább válik a hit- és erkölcsstan az egész oktatásrendszer szerves részévé és előáll mindinkább az, hogy a tanítás egésze és nemcsak a speciális hittani oktatás megtelik vallásos tartalommal.

Ezért gondoskodni kell arról, hogy középiskolai tanárjelöltjeink közül azok, kiknek előképzettségük és kedvük van hozzá, hittanárokká is képezhessék magukat. A hitközségeknek kellene mindenekelőtt nagyobb stipendiumokkal előmozdítani azt, hogy arra való tanárjelöltek ezt a munkát is elvállalják és két szaktárgyuk mellé „harmadik tárgy“-ul a hittant is vegyék. Rabbi-képzőintézetünknek pedig kellene előadásainak sorozatát úgy megállapítania, hogy oly tanárjelöltek, kik nem akarnak rabbi lenni,

hanem csak hittanárok, megtalálják a szükséges előadásokat. Annak természetesen szintén nem lehet akadálya, hogy, amire eddig is volt egy-két példa, rabbijelöltek rabbiképzőintézeti tanulmányaik mellett, ha győzik, vagy azoknak elvégzése után különféle szakokból tanári pályára is készüljenek.

Egyelőre azonban sürgősebb és talán könnyebben megoldható is a rabbijelöltek hittanárokká való képzésének kérdése. A rabbijelöltek, úgy tudom, részesülnek a rabbiképzőintézetben avatott mester részéről elméleti oktatásban a pedagógiából és nevezetesen a hitoktatás methodikájából. Ez az oktatás talán még kiegészítendő lenne, amennyiben eddig hiányzott volna, bizonyos elméleti útmutatással a tanítás technikájára nézve is. De okvetlenül ki kellene egészíteni a rabbiképzőintézeti pedagógiai oktatást gyakorlati tanárképzéssel olyformán, hogy a rabbijelöltek, talán csak az V., esetleg a IV. és V. évfolyamban, időről időre hospitálnának egyik-másik kiválóbb fővárosi hittanárnál, sőt esetleg átvinnék ily kiváló hittanár vezetése mellett valamely osztály tanítását hosszabb vagy rövidebb időre. A jelölteknek ezt a tanítását ismert gyakorlóiskolai módon be kellene rendezni olyképen, hogy időről-időre próbatanítások is legyenek és ezeket methodikai konferenciák kövessék az illető vezető hittanárnak és esetleg a rabbiképzőintézet pedagógiai tanárának a jelenlétében.

Rendezésre szorul a hittanárok képzése mellett képesítéstük kérdése is. Ez idő szerint jóformán minden igazi képesítés nélkül való tanárok működnek középfoku iskoláinkon, mert hiszen még a rabbik képesítéséből is hiányzik az expressis verbis hittanárrá való kvalifikálás. Azok a rabbikoklevél nélkül való tanárok pedig, kik ez idő szerint középiskoláinkban és polgári iskoláinkban a hittant tanítják, minden kellő intézményszerű képesítés nélkül gyakorolják fontos hivatásukat. Az illető iskola igazgatója, a tanfelügyelő, az iskolaügyi előljáró, néha egyes rabbi adja esetről-esetre a kinevezéshez vagy alkalmazáshoz a maga szentesítését. Ez pedig mégis csak kevés és legfeljebb az iskolaügyi bizonyos kezdetleges korszakában lehet elegendő.

Okvetlenül szükségesnek tartanám tehát, hogy a rabbiképzőintézet mellett egy hittanárokat vizsgáló bizottság szerveztessék, mely a középiskolai és polgári iskolai hittanárokat az illető iskolákban való oktatásra képesítené, illetőleg őket az e képesítést igazoló hitnari oklevéllel ellátná.

Amennyiben az orthodox hitközségek ezeket az okleveleket nem ismernék el, ami előre látható, nekik külön vizsgáló-kollegiumról kellene gondoskodniok a maguk iskoláinak hittanári részére.

Az állam, különösen ha a mostaninál még nagyobb terjedelemben gondoskodnék a zsidó hittanárok alkalmazásáról és fizetéséről, ami tulajdonképen kötelessége volna, megkivánhatná aztán, hogy csak az ilyen hivatalos tekintélyű vizsgáló bizottságoktól kiállított oklevél birtokosai taníthassák az iskolákban a hittant. Legfeljebb a már alkalmazott rabbihittanárokkal tehetne kivételt. A rabbikoklevél nélkül való hittanároknak megrostálására azonban ilyen, a kellő tudással és a kellő tekintéllyel rendelkező testületek részéről okvetlenül szükség volna.

Evvel egyelőre befejezem mondanivalómat. Ezzel az alkalommal csak általánosságban akartam vázolni azt, amit szükségesnek tartok. A részletek tárgyalása ráér. Fenntartom magamnak, hogyha cikkem visszhangot kelt a rabbik és tanárok körében és a részletkérdésekre is kerül a sor, e lapok tisztelt szerkesztőségének engedélyével ezekhez is hozzászólhatok. Különösen a gyakorlati képzés berendezésének mikéntjére és a hitnari vizsgálat anyagának részleteire nézve volnának aztán kívánságaim.

Budapest.

Dr. Waldapfel János.

„Rabbiiskola“ a Révai Nagy Lexikonban.

Valamint Jákob törzsatyánknak hét évig kellett várnia, amíg ideálját megkapta, úgy kellett nekünk az idők keserősége miatt hét esztendeig várakoznunk, amíg a Révai Nagy Lexikon XIV-ik kötete után végre megkaphattuk a XV. kötetet. A munka nagy becsét több napilap és folyóirat méltatta. Kiemelték azt a nagy áldozatot, amellyel a háboru után a vállalatnak megküzdnie kellett, hogy újból megindítsa ezen nagy hézagot pótló enciklopédiát. Szinte remegtünk, hogy ez is csonka marad. Annál jobban esik lelkünknek, hogy ez nem következett be. Nekünk, a rabbikarnak is kedves kötelességünk a szerkesztőségnek megköszönni irántunk való szeretetreméltóságát, hogy bennünket sem mellőzött, amint azt az olvasó láthatja a XV. kötet 800-ik lapján hat címszó alatt. Ennek azonban előzménye is van, amelyről az alább közlendő két levél tesz bizonyosságot.

Midőn 1916-ban megjelent a lexikon XIV. kötete, sajnálattal vettem észre, hogy a 832—837. lapokon hiányzik az „országos“ jelzővel bíró címszók közül az Országos Rabbiképző Intézet és az Országos Rabbiegyesület. Mint a lexikon egyik előfizetője, jogcímet éreztem magamban arra, hogy ezen hiányt a szerkesztőség tudomására adjam. Az alanti választ kaptam:

Révai Nagy Lexikon Szerkesztősége.
VIII., Üllői-ut 18.

Budapest, 1916. augusztus 17.

Főtisztelendő

Dr. Goldberger Izidor rabbi úrnak

Tata.

E hó 13-án kelt nb. sorait kézhez vévén, hálás köszönetünket fejezzük ki megtisztelő figyelméért, amelyben lexikonunkat részesíteni méltóztatott. Mi a lexikont forgató közönség köréből hozzánk érkező figyelmeztetéseket mindenkor nagy hálával fogadjuk, mert csakis a közönségnek ilyenmű támogatása mellett emelhetjük lexikonunkat arra a színvonalra, hogy az a legmesszebbre menő igényeknek és várakozásoknak is megfelelhessen.

Mi a Főtisztelendőség által említett 2 címszót és pedig az „Országos Rabbiképző Intézetet“, valamint az „Országos Rabbiegyesületet“ illeti, van szerencsénk a következőket közölni: A 2 címszót tudatosan hagytuk ki és pedig azért, mert nem vesszük fel a többi felekezet lelkészképző intézeteit sem, valamint nem vesszük fel semmiféle magántestületi érdeket szolgáló egyesületet sem lexikonunkba. A szóbanforgó intézeteket és egyesületeket kizárólag azért hagyjuk ki, mert lexikonunknak általános érdeklődésre számotartó, tehát feltétlenül felveendő anyaga oly bő, viszont a különféle — nemcsak lelkészi — tanintézetek, valamint különféle társadalmi, egyházi, testületi érdekeket szolgáló egyesületek száma oly nagy, hogy egy általános jellegű lexikonban csakis a fontosabb anyag rovására volnának felvehetőek vagy pedig a lexikonnak oly bő terjedelműnek kell lenni, amely a laikus nagyközönség felvevő képességét messze túlhaladja. Ezek az okok azok, amelyeknél fogva úgy a Főtisztelendőség által említett 2 intézményt, valamint más vallású,

hasonló intézményeket és társadalmi egyesületeket a lexikonból ki kellett hagynunk. Kérjük Főtisztelendőségedet, hogy ezen felvilágosításunkat megnyugvással tudomásul venni és bennünket továbbra is nb. jóindulatában részesíteni méltóztatásuk.

Kiváló tisztelötünk kifejezésével vagyunk kész hívei

Révai Nagy Lexikona Szerkesztősége

Molnár.

A szerkesztőségnek ezen felvilágosítása engem nem elégitett ki és felhoztam ellene érvelésemet, amelyre a következő választ kaptam:

Révai Nagy Lexikona Szerkesztősége

VIII., Üllői-ut 18.

Budapest, 1916. aug. 26.

Nagyságos és főtisztelendő

Dr. Goldberger Izidor urnak

Tata.

E hó 21-iki nb. soraira tisztelettel batorodunk megjegyezni, hogy mindazokat a lexikonban előforduló egyesületeket és intézményeket, amelyeket ellenérvként felhozni méltóztatott, lexikonunkban azért méltóztatik megtalálni, mert azok részint szociális intézmények, a népesség tágabb rétegeire kiható jelentőséggel, részint pedig a legáltalánosabb körű kulturális intézmények.

Elismerjük azt, hogy jó volna, ha a lexikonba sokkal több címszót vehetnénk fel, mint amennyit a rendelkezésünkre álló terjedelemben felvehettünk.

Hiszen nemcsak a Főtisztelendőség által említett két címszó, hanem igen sok ezer címszó is volna felvehető, amelyekről egész bizonyossággal mondhatnók, hogy szükségesegek, sőt a melyekre vonatkozóan igen sokan azt mondanák, hogy nem is lehet kihagyni. Természetesen arra vonatkozóan, hogy mi veendő fel és mi hagyandó ki, az egyéni vélemények igen különfélék lehetnek. Nekünk azonban, mint szerkesztőségnek a gyakorlati követelményeket és gyakorlati lehetőségeket kell összeegyeztelnünk és a munkát olyanná szerkesztenünk, hogy azt minél több ember, minél nagyobb haszonnal forgathassa.

Mi a szivesen felvetett két címszónak a dolgát fontolóra

vesszük és ha a törzsmunkában nem ejthetjük sorát, talán a pótkötetben fogjuk közölni.

Kiváló tiszteletünk kifejezésével vagyunk kész hívei
Révai Nagy Lexikona szerkesztősege

Molnár.

A lexikon XV. kötetéből megállapíthatjuk, hogy felszólalásomat már az ugynevezett törzsmunkában is figyelembe vette a szerkesztőség. Sajnáljuk azonban, hogy az intézet első elnöke (Bloch Mózes), első igazgatója (Bacher Vilmos), valamint nagynevű néhai tanára, Kaufmann Dávid ezen cikk keretében megemlíttve nincsen, holott csak utalni kellett volna magában a lexikonban saját címszók alatt már közölt neveikre. Nem hagyhatjuk szó nélkül továbbá azon reménységünket, hogy a majd megjelenendő pótkötetben gondoskodás történik a szerkesztőség részéről, hogy az „Országos Rabbiegyesület“ címszó sem fog mellőztetni.

Tata.

Dr. Goldberger Izidor.

TUDOMÁNY.

Mózes és Józsuá könyveinek ősrégészete. **Adatok a biblia archeológiájához.**

A rettenetes világháború az angol uralomhoz csatolta Palesztinát. Meg van tehát a lehetősége annak, hogy az archeologia mesterei fölkutassák, fölássák és föltárják az ős- és ókorok e fontos telepét és kiépül majd, mint a régészet és embertan kiegészítő része, a Szentföld archeológiája.

Tudtommal kutattak is e földön, köz- és magánépületek alapfalai, régi zsinagógák, feliratos kövek és oszlopok napfényre is kerültek, de rendszeres ásatásokról, aminőket Schliemann, Dörpfeld, Évaus végeztek másutt, tudomásom nincsen, pedig az emberiség igen régi telepe a Jordán folyó medencéje, a Földközi tenger melléke.¹

Irott emlékeink vannak, ott van a nagy ékiratos irodalom, amely bevilágít a szumer-akkad és asszír-babiloni népek históriájába, ott van Egyiptom képirásos rengeteg adattára és végre ránk maradt a „Könyv“ katexochén, a biblia.

Fényt vet az az ember őskorára; van utalás benne az ősemléktesti fejlettségére, ősfoglalkozására, lakására, ruházatára, szerszámaira és fegyvereire. Találunk utalást pl a bronzkorszakra Sámuel könyvében és Ezechiél prófétánál is, de ez egyszer, mellőzve a bibliakutatás hypoteziseit, a hagyományosan egytűvé tartozó *hat* könyvet, Mózes Ötkönyvét és Józsuát kutatva, vázolni akarom a bibliai ősemlék művelődését a legdurvább palaeolithkortól kezdve a legfejlettebb bronzkorszakig. A vas-ra lexikális értelemben fogják a „barzel“ kifejezést; magam a „nehóseth“ szót ércnek, fémnek, a „barzel“ szót bronznak értelmezem.

Ennyit bevezetésül.

¹ A Mult és Jövő havi folyóirat XIII. évfolyam 1923. május havi számában Prof. Nachmann Slousch szól a palesztinai újabb ásatásokról.

1. Kőkorszakbeli emlékek.

Ugyan ki nem ismerné a Szentírás kosmogoniáját, a világteremtést és mint befejezőt, az első emberpár megjelenését? Gyermekkorunkban megkap Mózes első könyvének bevezetése, a héber vallástudományban oly fontos „maasze berésith“, a tudomány megvilágításában meg csodáljuk a fejlődéstan fokozatainak megfelelő beosztását a világ teremtésének a káosztól az első emberi család föllépteig.

Ha rekonstruáljuk a különböző földrétegekben ránk maradt növényi és állati maradványokból az akkori föld képét, ahogyan Kranz Vilmos festette Poloniés geológus utasításai nyomán,² buja növényi környezetben, akkor mint ma pl. Ceylon szigetén vagy Délamerika őserdeiben, élt őskorában az ember.

Az első emberek teremtéről a biblia nem szól, de van egy érdekes mythologiai töredék, amely visszamaradt, mint valami erratikus sziklatömb a völgykatlanban, amely *óridásokról* szól. „S lőn, amikor az ember elszaporodni kezdett a föld színén és leányaik is születtek nekik, meglátták isten fiai az ember leányait, hogy szépek, feleségeket vettek azok közül, akiket kiválasztottak vala . . . Óriások voltak akkor a földön és még azon időn túl, hogy isten fiai az ember leányaihoz eljöttek volt s gyermekeket kaptak tőlük, ők ama hősök, akik régóta a hír emberei.“ (Móz. I. k. 6, 1—4.)³ Vadászattól éltek és a növényvilág szolgáltatta ruházatukat, amíg a pálás, meleg őserdőkben santal- és aloéh (ahalim) alatt tanyázhattak.

Csonttűvel fűzték egymáshoz a széles falevelet, a Szentírásban fügefalevelet (Móz. I. k. 3, 7.) és betakarták derekukat övvel, miként még most is számos primitív törzs. A „paparude“-nek nevezett oláh cigányleányoknak egyetlen nyári köntöse növényből összerótt kötény (Katrinca, opreg-féle).⁴

Amikor az őshéber tovább haladt a művelődés létráján, háziállatainak a bőréből készített magának öltönyt. (Móz. I. k. 3, 21).

² Weltall und Menschheit. Geschichte der Erforschung der Natur und der Verwertung der Naturkräfte im Dienste der Völker. Ed. Bong & Comp. Leipzig, I Bd. 176—177.

³ A hagyomány az „előhim“ szót bírakra, előkelőkre, törzsfőkre vonatkoztatja. R. Simon ben Jochaj átokkal sujtotta mindazt, aki „bene eluhaja“, nem pedig „bene dajanaja“-val fordította. Genesis rabba 26. §.

⁴ Dr. Emil Fischer, Steinzeitliche Zustände bei den heutigen Rumänen. Die Umschau Frankfurt a/Main 1909. szept. 25. számában.

S mi volt az őshébernek a lakása?

Bizonyára hegyvidéken a barlang, az odu, a völgyekben eredetileg az árnyékos fák, különösen a santalfa és áloë, héberül אלוה. Amikor az állattenyésztő és földmives gazda hajlékra szerült, sátrat épített és az árnyéket és eső ellen védelmet nyújtó fáról szintén „*Ohel*“-nek nevezte el.⁵

Ismerte még a lombfedte csőszkunyhót, a *szukkt* és a hevenyészett éjjeli szállást, a *melúnát*.

Élelmi szer, ruházat és lakás mellett már a barlanglakó ősember testének cicomázásával is foglalkozott. Felhasználta az elejtett vad fogait, a tenger és édesvíz partra vetette csigahéjakat és kagylókat, a madarak ríktó tollait; kifaragta a csontot, a csigolyát, de különösen fölhasználta ama csillogó, sárga szemcséket vagy lemezskéket, amit a folyók medrében a homokban talált volt.⁶

Amikor még a fémnek (réz, bronznak) használatát kimutatni nem tudjuk, már találni a kőkorszakbeli leletekben *arany* ékszert.

Erre utal is a szentírás, amikor az Édenben folyó Pisónról megjegyzi: „Az egyiknek neve Pisón, amely Chavila ország körül folyik, ahol lelhető az arany; és ezen országnak az aranya finom.“ (Móz. I. k. 2, 11—12). A leggyakrabban említett ékszerek: az orrgyűrű (nezem) és a fülbevaló (nezem aser beózen, Móz. I. k. 35, 4), a karperec (cemidim) a nőnél, a férfiaknál a gyűrű (tabbáath) a pecsétygyűrű (chótham) és a nyaklánc (rebid). A bennünket foglalkoztató könyvekben már kőszerszámok és kőfegyverek nem fordulnak elő, csak *sacralis* vonatkozásban.

Igy nyers kő maradt az oltár akkor is, amidőn Izráelt az egyiptomi bronzkultura ellátta volt a legkülönb gazdasági és ipari szerszámokkal. A szentírás ezen a primitívséghez fűződő konzervatívizmust, mint alább látszik, eszményíti.

Jákob még *monolithot* avat föl oltárnak; „Amidőn Jákob reggel felkelt, vette ama követ, amelyet feje alá tett, felállította és olajat öntött rája“ (Móz. I. k. 28, 18). Mózes fentartja ezen ősrégi szokást, jóllehet más megokolással: „ha kőből való oltárt készítesz számomra, ne építsd faragott kőből, mert kardodat lengtetted meg

⁵ V. ö. Móz. IV. k. 24, 6 és 7 v., ahol Jákob sátrait (Óhalecho) összehasonlítja a santalfával (ahólim)

⁶ Móz. I. k. 36, 39 van egy tulajdonnév: „mé záháb“ Aranyos; valószínűleg a patakra vette a nevét. Móz. V. k. 1, 1. meg van egy helységnév: „di záháb“.

fölkötte és azzal megfertőztetted.“ (Móz. II. k. 20, 22 és ennek alapján Józsuá 8, 31.)

Sacralis jellege volt a körülméletésnek, a milának, amelyről a Szentírás csak Ábrahámmal kapcsolatban, (tehát 2000 isz előtti korból) tesz említést, anélkül, hogy a műtét módját vagy szerzősámát megnevezné. Bizonyára *kovakés* volt, ilyen használ Cippóra is, Mózes felesége, amidőn fiait Ábrahám szövetségébe fölveszi (Móz. II. k. 4, 25) és még néhány évtizeddel később ugyan *kovakéssel* (charbóth cúrím) — isteni parancsra, tehát ősrégi, sinaitikus törvényhozás előtti szokás — metélteti körül Józsuá Izráel fiait (Józsuá k. 5, 2 és 3 v.)

Az asylomról szóló fejezetben szerepel a *nyeles kóbalta*¹ (even jod; Móz. IV. k. 35, 17), amelynek ellentéte a pusztá, nyers kő (even; u. o. 23 v.).

Érdekes, hogy a kivégzés a pentateuchus korában még az *agyonkövezés* (rogam bá-avanánim Móz. V. k. 21, 4, úszekaltem bá-avánim pl. Móz. V. k. 13, 11 v., nagyon ritkán az agyonnyilazás; „jóró jijjóre“), mint ahogyan a kőkorszakban az üldözött vadat kövekkel ölték meg.

Az Ábrahám történetében előforduló „máachéleth“ alkalmasint *kőkés*, hiszen a szó etymologice csak annyit jelent, mint „évésre alkalmassá tevő“ szerszám hiszen még a *nőnemű* alakja is utal a hiányzó „even“ kőre és eredetileg ezen szerszám héber neve: „even maacheleth.“

A palesztinai föld még sok kőszerszámot, fegyvert rejteget méhében, de a szertartás annyira konzerváló, hogy a hagyomány még rituális vágásra is alkalmasnak találja a *kőkést*. (Misna, Chullin I. 2. *השוחט במגל יד בצור ובקנה שהימתו כשרה*.)

Edényeit, úgy főzödedényeit, mint vizes korsóit, bor-, olaj-, gabonatarályait *agyagból* készíti; az bőven volt Mesopotamiában úgy, mint Palesztina földjén. Az ősedények iszapolt agyagból készülhettek korong nélkül, de a vízhatlanság kedvéért szurok- (chémor)-kal kitapasztották. Az agyagedény neve „keli cheresz.“ (Móz. III. k. 6, 21; 11, 33; 14, 3; 15, 12.) Volt természetes bőrtömlő is (chémesz, nod), száraz veteményes, gyümölcs, sütemény befogadására vesszöből font kosár (téva vagy szal.)

¹ Rasi tájékozatlanságában a kő méretére veszi a „jod“ szót:

באבן יד: שיש בה מלא יד

Sacralis edény az agyagedény, a gölönccsér munka maradt. Fontos házi készség maradt a kézi malom (réchájim, Móz. III. k. 11, 5; IV. k. 11, 8; V. k. 24, 6, a malom mindkét köve, a réchájim és a róchóv). Használatos a kőmozsár is (medócha, Móz. IV. k. 11, 8). A konyhában fontos a fazék (parur u. o.) és a merítő kanál (kaf), amely a szentélyben valószínűleg agyagból való volt, mint amilyeneket mi találunk a neolith- és a régi bronzkorszak agyagedényei és eszközei között.⁸

2. A bronzkorszak emlékei.

Rendkívül nehéz elválasztani a praehistorikus korokat egymástól, hiszen még időrendben sem egyformák; van primitív nép, a milyen a tűzföldi, amely még ma is a kőkorszak kulturájában leledzik és volt pl. a kelta hazánk területén, amely korán jutott vasszerszámok birtokába.

Nehéz történelmi kutforrások híján megállapítani a határt, mert a szegényebb telepes még akkor is, a módosabb gazda már bronzkaszával, ásóval műveli a földjét, az asszony meg már bronzsarlóval (chermés Móz. V. k. 16,9) aratott.

Mózes első könyve már tesz említést Tubalkainról, Lemech fiáról, aki fém- és bronzkovács volt. (Mózes I. k. 4, 22), de Palesztina földjén a kovácsmesterséget leginkább a filiszteusok és hegylakó népek űzték és az őshéber onnét szerezte be szükségletét, mint még évezredekkel később, Dávid korában, az izraelita harcászati bronzfegyverét a *filiszteus* kovács készítette volt.

Általános támadó fegyver volt még a *nyíl* és az *íjj* (u. o. 27, 3), de ismeretes volt már a *kard* (cherev u. o. 40 v. és 48, 22); a lándzsa, dárda (kidón) először csak Józsuában (8, 18) fordul elő.⁹

A háztartásban már szerepel a bronzfecsze (garzen Móz. V. k. 19, 5 és 20, 19.), pöröly (keli barzel Móz. IV. 35, 16) és tlő. Ismerte a bronzolvasztó kemencét (kur ha-barzel Móz. V. k. 4, 20)

⁸ V. ö. Kohlbach: Adatok Somogyvármegye ősművelődésének történetéhez. 19 I. és VI. tábla, 12. szám. (A kaposvári áll. főgimnázium 1904. évi Ertesítőjében.)

⁹ A filiszteus Góliát gazdag felszerelése bronz: sisak, mellvert, lábszárvert, lándzsa és a lándzscsúsz (chéc chaniszó) kard és nyíl. Dávidot is fölöltöztetik sisakkal, mellverttel, karddal, de az izraelita ifjunak szokatlan e harci készség. Sámuel I. k. 17, 4—7 és 38—39 v.; 50—51 v. Hogy Izraelben nem volt fegyverkovács, bizonyítja Sámuel I. k. 13, 19 és 22 v.

és valóságos áldás, hogy az ígért földjén bányászhat majd, mert oly „föld, amelynek kövei („barzel“) ércék és hegyeiből vágatsz rezet“ (V. k. 8, 9). Áser törzsét meg avval áldja meg Mózes, hogy bronz- és rézből valók lesznek záraid* (minolecho; u. o. 33, 25).

Rendkívül sok réz meg bronz kellett a frigysátor felszereléséhez; requiráltatott is Mózes: ezüstöt, aranyat és bronzot (Móz. II. k. 25, 3). A leigázott népek zsákmányában is legfontosabb a fém, így Midján népe a sarcot aranyban, ezüstben, rézben, bronzban, *ón*-(bedil) és ólomban róttá le (Móz. IV. k. 31, 22), Jericho elfoglalásakor a templom kincstárába került az ezüst, arany és a réz- meg bronzkészítmény (Józsua 6, 24) és a győztes Menasse törzsvagyonában ott szerepel a sok ingatlan és ingó vagyon mellett az ezüst, az arany, a fém és a bronz (u. o. 22, 8).

A szentély deszkáit bronzal vonták be, a deszkák bronzlábakon álltak (Móz. II. k. 26, 11, 37, 27, 2, 6.); az oltár kellékei bronzból valók (u. o. 27, 3); bronz volt a mosdó, a tál és a többi edény: Kanál, üst, serpenyő, medence stb (31, u. o. 7—9, 38, 18. Móz. III. k. 6, 21.)

Volt külön réz- és bronzműves osztály, amelynek élére a judatörzsbeli *Becalél*, Uri fia, Chur unokája került; melléje rendelte Mózes a dántörzsbeli *Ahaliábot*, *Achiszámach* fiát (Móz. II. k. 31, 1—6.)

Míg Izrael a szentélyben oly pazarul használta a nemes fémeket és a bronzot meg rezet, addig sátrában bizonyára sok volt a szövés és bőrkárpit, függöny és szőnyeg, de fekvőhelye még valószínűleg az állatbőr volt. Ágyat bronzból (eresz barzel) nem ismert; a kerevet (mitta; Móz. I. k. 48, 2) különben miskav, (fekvőhely) tartozott a berendezéshez. Azért említi és mint különöst, szokatlant Óg Básan királyának bronzágyát. Móz. V. k. 3, 11; „ime még megvan Ammón népének a fővárosában (Rabbath bné-ammón).“

Könyveink a bronzot hasonlatokban is használják: Egyiptom bronzolvasztó kemence (Móz. V. k. 4, 20). „Egeteket teszem bronzá, földeteket ércé“ (Móz. III. k. 26, 19). „S eged fejed fölött fém lesz, a föld alattad meg bronz.“ (Móz. V. k. 28, 13).

E korban az arany mellé kerül az *ezüst* mint csereeszköz (pénz) és ékítmény, ötvösmű.

Már Ábrahám igen gazdag „Keszef“ ezüstben is (Móz. I. k. 13, 2 és 24, 35.) Vitt is Eliezer sok arany meg ezüst ékszer

magával, hogy megajándékozza vele kisebbik gazdájának az aráját (u. o. 53 v.).

Ebből a nemes fémből öntötték bálványokat is (Móz. II. k. 20, 20) és különös, hogy a „nezem“ az orrgyűrű és fülbevaló ilyen kapcsolatban szerepel.

Jákobot rendkívül bántja Simon és Lévi gaztette, amelyet Szichem lakóival elkövettek; vezekelni akar. „Távolítsátok el az idegen bálványokat, amik nálatok vannak... Kerekedjünk fel s menjünk fel Béthélbe, hadd emeljek ott oltárt isten tiszteltére, aki meghallgatott engem inségem napján és velem volt azon az uton, amelyen haladtam. S odaadták Jákobnak mind az idegen bálványokat, amik birtokukban voltak és *fülbevalókat* és elásta azokat Jákob a Szichem melletti terebnitus alá.“ (Móz. I. k. 35, 2—4.)¹⁰

Talán „amulett“, bálványképpel vagy jeggyel ellátott volt a fülbevaló, amely Áron főlshóllításában is szerepel. „Szedjétek (törjétek) le az arany ékszereket (nizme), amik feleségeitek, fiaitok és leányaitok fülében vannak és hozzátok el nekem!“ (Móz. II. k. 32, 2).

A gyarapodó gazdagsággal járt a nemes fémek, az aranyak és ezüstnek gyakoribb feldolgozása.

Arany lemezekkel bevonták a frigyszekrényt, az asztalt; szín-aranyból valók a kannák, a csészék, a medencék, a kanalak stb., a hétágú gyertyatartó és kellékei; arany himzésű és arannyal átszótt volt az egyházi ruha, a főpapi onnátuson levő lánc és gyűrű, a ruhaszegélyt díszítő csengetyű, színarany volt a főpap homlok-lemeze a dedicatióval: „Kódes laodonaj“. (Móz. II. k. 25, 28, és 29. fej. u. IV. k. 7, 13—14, 19 stb. 8, 4. stb.)

*Ezüst*ből való volt a két trombita, amellyel gyülekezésre szólították a népet (Móz. IV. k. 10, 2).

¹⁰ A targum fordítja is קָדָשִׁי קָדָשִׁי szent tárgyak. Igazán feltűnő, hogy a szentírásmagyarozóknak e targumi fordítás fejtörést nem okoz. Deut. 32, 2. és 3. ugyan קָדָשִׁי-vel fordítja; még Abraham ibn Ezrának sem tűnik fel az egyszerű ékszernek ilyen fordítása. Móz. I. 24, 22. szintén קָדָשִׁי a nezem fordítása. Nem valószínűtlen, hogy a „nezem“ alakja bálvány volt, talán stílizált emberforma, amulett. Az orra való nezem „gyűrű“ volt. Magam sem régészeti, sem néprajzi gyűjteményekben „bálvány“-rendű fülbevalót máig nem láttam. (Minden ékszer eredetileg varázseszköz vagy amulett. Blau.)

A praehistorikus kor a hébereknél befejeződik Izrael honfoglalásával, természetesen a praehistorikus kor archeológia; értelemben.

Szerepel még a bronz később is, hiszen Ezechiél (27, 12) szerint a kaukázusi népek, a tubarének és moszchok (thubal és mesek) szolgáltatják a bronzot, ónt és ólmot.

Budapest.

Dr. Kohlbach Bertalan.

A kanon (κανών) szó történetéhez.

A röpke szavak, szólásmódok keletkezése és fejlődése, egy-szóval élete a nyelvbuvárra nézve ép oly fontosak, mint a természetbuvárra az egyes növények életjelenségei. A κανών szó a hosszúéletű és legfontosabb vándorszavak közt foglal helyet. Erdős József (Egyet. Phil, Közlöny, XXXII. évf. 1908, 417. old.) nagy tudással és széles körültekintéssel a κανών szót „a κνη görögösített alakjából és a vele hasonló hangzású és jelentésű καννα, καννη, κανη-ből“ vezeti le. A szó eredeti jelentése nád, bot, de egyszersmind erővessző, mérték, mérleg stb. A κανών még egy más héber, de valószínűleg görög eredetű szóra emlékezteti a kulatót. Ez előfordul tudtommal következő helyeken: Misna Béca 1,9 הכורר קטנות ביום טוב בורר כדרכו בחיקו בקנין ובתמחוי” lehet ünnepnapokon a hüvelyből kiválasztani szokás szerint, ölében vagy kosárban, vagy pedig tálban tartva a veteményeket. Misnában eredetileg hiányzott a קנין szó mint a jeruzsálemi talmud olvasása mutatja, valószínűleg a Tozseftából került a Misnába. Ott olvassuk: (ed. Zuckermandl p. 202, 24. sor) המולל

מלילות מע”ש מנפה יד על ידו אוכל אבל לא בקנין ולא בתמחוי המולל מלילות מעיו”ש מנפה בקנין ובתמחוי אבל לא כמבלא

A Misna kelim (16, 3) szól nagy és kis kanonokról szól im נדולים קטנים גדולים b. Sabbath 74a a kanont קנין תמחוי mellett említi, Misna Moed katon 27a elrendeli: אין מוליכין לבית האבל לא כמבלא ולא באסקטולא ולא בקנין [בבית האבל]. Ezekből a קנין szó jelentőségét illetve megállapíthatjuk, hogy csak oly edény érthető alatta, mely egyes tárgyak tartására alkalmas. Az Erdöss-től összegyűjtött anyagból ugyan világosan látható, hogy a κανών szó úgy a klasszikus, mint az újtestamentumi írókra élelve, határvonal, szabály értelmében fordul elő, de a könyv-

gyűjtemény elnevezése talán a κανών könyvtartó és könyvörző használatából nyerte. Tudjuk, Blau Lajos az óhéber könyvészet legilletékesebb bűvárától (Az ó-héber könyv, Budapest, 1902 160. o.), hogy a könyvek megőrzésére a zsidóknál ép úgy mint az ó egyiptomiaknál korszokat, kosarakat (l. 56. o.) és zsákokat használtak. Nem lehet tehát valószínűtlen, hogy a κανών volt az eredeti könyvörző és ettől vette a könyvgyűjtemény eredeti jelentését.

Ellenvetésül ugyan azt lehetne felhozni, hogy a κανών szó nem is fordul elő könyvekkel kapcsolatban. De ez nem bizonyít sokat! Hiszen a κιβώτις melyben a görögöknél a tekercsek egymás mellett állottak, is előfordul mint kölcsönszó a héber irodalomban, de sohasem könyvekkel kapcsolatban (l. Blau, 1. k. 160. o.).

London.

Dr. Marmorstein A.

Zsidó és magyar vonatkozások a paduai egyetemhez

című cikknek (előbbi számban) értelemzavaró sajtó hibáinak helyreigazítása.

- 69. lapon 13. sorban, alulról „szakon“ helyett olvasd: szakot
- 69. lapon a 2. és 3. jegyzetben „Szhiaivi“ helyett olv.: Schiavi
- 70. lapon 14. sorban „Chojim V. Cantirini helyett olvasd: Chajim V. Cantarini
- 70. lapon 6. jegyzetben olvasd: Morpurgo, L'. Università degli Ebrei in Padova nel XVI. secolo. p. i. jegyzet 1
- 70. lapon 8. sorban „Blon“ helyett olvasd: Blau
- 71. lapon 9. sorban „bizara“ helyett olvasd: bizarr; „este“ helyett olvasd: Este
- 72. lapon 20. sorban „ugyancsak“ helyett olvasd: ugyan csak
- 72. lapon 12. jegyzetben „Kaufmann C.“ helyett olvasd: Kaufmann D.
- 72. lapon 12. jegyzetben „Donegliano“ helyett olvasd: Conegliano
- 72. lapon 13. jegyzetben „Ercyil“ helyett olvasd: Encycl.
- 72. lapon 14. jegyzetben „Universitatitus“ helyett olvasd: Universitatibus
- 73. lapon 16. jegyzetben „Tiroier“ helyett olvasd: Tiroler
- 74. lapon 4. sorban, alulról „papai“ helyett olvasd: paduai

74. lapon 23. jegyzetben „Izraelitico“ helyett olv.: Israelitico
 75. lapon 4. sorban „Giran“ helyett olvasd: Giovanni
 76. lapon 7. sorban felülről „egylapon“ helyett olv.: egy lapon
 76. lapon 1. sorban alulról „bankár“ helyett olvasd: tanár
 76. lapon 6. sorban alulról „analógia“ helyett olv.: anológia
 76. lapon 5. sorban alulról „Dipluranalogia“ helyett olvasd:
 Dipluranologia
 76. lapon 3. sorban „Dalmakins“ helyett olvasd: Dalmakius
 77. lapon 27. jegyzetben „c“ helyett olvasd: i.
 78. lapon 11. sorban, alulról „hányat-vetett“ helyett olvasd:
 hányt-vetett
 78. lapon 6. és 10. sorban, alulról „lithurgia“ helyett olvasd:
 liturgia.

Mandl Bernát

IRODALMI SZEMLE.

Eisler Róbert (Feldafing) megalapította a „Johann Albert Widmannstetter Gesellschaft“ot, melynek főcélja, hogy a nevezettnek, a müncheni állami könyvtárban őrzött gazdag Kabalakézirat-gyűjteményét kihasználja és a zsidó misztika felderítését szolgálja. Tudomásom szerint Magyarországról Blau és Löw a társulat tagjai. Mint sok egyebet, ezt a tudományos törekvést is megakasztotta a háboru. Örömtünkre nem temette el, minek jele a Társulat első publikációja. Címe: *Kabbala Das Buch Bahir. Kritische Neuaustrage von Dr. Gerhard Scholem (Leipzig, Verlag von W. Drugulin, 1923)*. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Jüdischen Mystik. Im Auftrag der Johann Albert Widmannstetter Gesellschaft herausgegeben von Robert Eisler. Band I. Ez a 171 lapos (nagyquart) kötet csak első része a három részből álló kötetnek, hátra van még a Bahir kiadása és a bevezetés. Más sorrend jobb lett volna ugyan, de biztosítva lévén a megjelenése (a Scholem nyomdában lett kiállítva), így is örömmel vesszük. A fordítást jegyzetek, tárgyiak és szövegkritikaiak, kísérik. Scholem nagy irodalmi apparátussal dolgozik. A fordítás jó, de a szöveg nem ritkán homályos, amit szerzőnek nem sikerült mindig felderíteni. Ha a mű teljes lesz, talán bővebben fogjuk ismertetni. Az elején betűmisztika van, amely az írás története szempontjából fontos (14 s kövv. lapok).

*

Jehuda Halévi költeményeinek nagy részét mintaszerűen és gyönyörű kiállításban kiadta Brody H., a középkori héber költészet legnagyobb élő ismerője. *Saul Abdallah Joseph*, bagdadi születésű Honkongban élő kereskedő, ki a héber költészetbe elmélyedt, Brody kiadása alapján kommentárt irt Jehuda Halévi verseihez, melyet fiai megbizásából kiadott *Krauss Sámuel* (Bécs), ezen címmel נבעת שאול (angol cím: Gibeath Saul stb.), Bécs 1923. XXXI. 406 lap, 8°. Szerző életrajzát fia irta meg angolul,

melyet a kiadó héberre fordított és bevezetésében szerző irodalmi munkásságát illetőleg kiegészítette. Hogy a keleti írás olvasása és egyéb tekintetben biztos uton járjon, a kiadó *Dr. Papo M.* segítségét vette igénybe, aki az indexet is készítette. Joseph ellenlábasa Brodynak a vokalizálás, a versmérték és a magyarázat tekintetében. Az ismert talmudi mondás szerint mindkettőnek igaz van az istenes szándék tekintetében. Joseph harci természet volt és polemiája formájában túllőtt a célon. Nem kell tragikusan venni. A fődolog, hogy Jehuda Halévi verseinek szövegét elég sűrűn javította és igaz értelmét megállapította. Hasznos segédeszközt teremtett. A munka nem volt teljesen előkészítve a nyomásra, mert Jóseph 56 éves korában elhalt. Fia *Felix A. Joseph* atyjának e munka kiadásával igaz fiúi kegyelettel emléket állított. Keleten a gazdag emberek még nem távolodtak el a zsidó irodalomtól. Joseph az ismert Sassoon családdal közeli rokonságban állt, Chinában és Indiában is megőrizte szeretetét a héber irodalom iránt.

*

1911. óta az általunk szerkesztett „**Hazofeh**“ volt az egyetlen folyóirat héber nyelven, amely tisztán a zsidó tudománynak volt szentelve. Nagy fáradsággal sikerült a folyóirat köré csoportosítani a héber tudományos írókat az egész világról és a kedvezőtlen viszonyok között is nemcsak fentartottuk, hanem jelentékenyen ki is bővítettük. Azon meggyőződésben vagyok, hogy jelenleg a szellemi és anyagi erők éppen csak egy héber nyelvű tudományos folyóirat fentartására elégségesek és az erők szétforgácsolása a zsidó tudománynak csak kárára lehet. Erről meg is győztem egy lengyel tudóst, ki szintén szándékozott héber tudományos folyóiratot kiadni. Több volt ilyen, melyek hosszabb-rövidebb élet után megszűntek. A berliniek azonban — az alapítási láz korában — más nézetet vannak, noha az egyik szerkesztő előtt, ki velem összeköttetésben áll, ezen nézetemet kifejeztem. Hosszas előkészület után megindult a *Debir* (דביר) negyedéves folyóirat, melyet *Elbogen*, *Epstein* és *Torcziner* szerkesztenek. A valóságos szerkesztő, mint a cikkekhez tett szórványos megjegyzésekből kitudnik, Epstein. 17 közlemény van benne, köztük magyaroktól is. A füzet terjedelmes, nevezhetjük kötetnek is, és a dolgozatok jórészt érdekesek. Hogy a prospektusban illetőleg a megelőző levélben a *Hazofeh*-ről nincsen szó, sőt tagadják létezését, mondván, hogy a zsidó

tudománynak nincs héber organuma, emberi gyengeség, melyről nem akarunk több szót ejteni. Mi folyóiratunkat, melyet nehéz időkben feltámasztottunk és melyért nehéz küzdelmet folytattunk, jövőben is fenn fogjuk tartani és minden eszközzel azon leszünk, hogy kifejllesszük és tökéletesítsük. A hosszú betegségem folytán elkésztet harmadik szám a negyedikkel együtt tíz ív terjedelemben nem sokára meg fog jelenni.

*

Seligmann Caesar frankfurti rabbi, *Geschichte der Jüdischen Reformbewegung von Mendelssohn bis zur Gegenwart*, Frankfurt a M. 1922. Ebben a 188 lapos munkában Seligmann ki a „*Liberales Judentum*“-t c. havi lapban a reform zászlaját tartja, népszerűen elmondja a reform történetét 6 fejezetben. Helyesen állapítja meg, hogy az ur az indifferentizmus a műveltek között és hogy a zsidóságon belül az egyház- ill. a községi politika lépett a vallásbeli kérdések helyébe. A fő a községek békéje, melynek mindent alá kell rendelni. Ugy látjuk, hogy a reformálás elvesztette talaját, mióta a modernek olyan reformokat léptettek életbe a saját maguk számára, a melyekre még az amerikai reformátorok sem mertek gondolni. A magyarországi rabbik közül csak *Löw Lipót* vett részt a reformmozgalmakban, az élők között a magyar származásúak közül *Ziegler Ignác* karlsbadi rabbi a reform rendületlen szószólója. Seligmann könyve jó tájékoztató a szóbanforgó nagy kérdésben.

*

Még a háboru alatt ajánlatomra az IMIT. kitűzött egy pályakérdést e címen: „A béke gondolata a bibliában. Nyelv-tudományi és történeti alapon.“ A beérkezett pályamunkák között a legjobb **Guttmann Simon**-é volt, a ki a javaslataim figyelembevételével a fenti cím alatt munkáját meg is jelentette. Az IMIT. mellett az abonyi izr. hitközség támogatta főrabbiját a kinyomatásban és a könyv *Pintér Gyula* az abonyi hitk érdemes elnökének van ajánlva. Az előszó és bevezetésen kívül a munka két részből áll, nyelvtudományi és történeti részből. Térkimelésből csupán a fejezetcímeket iktatjuk ide. Ezek a következők: A béke fogalma a héber nyelvben שלום szó a bibliában. A béke utja a bibliában. A béke gondolata a bibliában. A biblia és a pacifizmus. A munka világos képet ad a biblia békegondolatairól.

*

A „Hebrew Union College“ (rabbiszeminárium, Cincinnati) most adta ki „Catalogue“-ját (Értesít.) 1923—1924-re, a mely egyebek közt a rabbihiányról panaszokodik, mint már előző évben is. E helyen azoban csak azért említjük, mert két új publikáció megindulását jelenti be. Az egyik tudományos munkákat fog közrebocsájtani a tanárok és az intézet volt növendékei tollából. A „Hebrew Union Press“ első kiadványának címe: „Intimate Glimpses of the Rabbi's Career“, négy felolvasás, melyeket Dr. H. Berkowitz tartott 1919—20-ban a diákoknak. A másik publikáció tudományos évkönyv lesz ezen címmel: „Hebrew Union College Annual“, mely Amerika és Európa legkiválóbb tudósaitól fog dolgozatokat közölni. Erről már előbb is volt tudomásunk, magunk is rendelkezésre bocsátottunk egy értekezést. Az Évkönyv nem sokára még fog jelenni. Az amerikai zsidóság nagy buzgalommal dolgozik, s szemináriumait mindinkább kifejleszti.

*

Nemcsak a „reform“, hanem a régi zsidóság is erősen mozgolódik Amerikában. Az ortodoxia is modern eszközökkel él, minek egyik jele az, hogy agádikus (magidesz) folyóirat is megindult. Címe: **Apirjon** (אִירְיֹן), a melyből az első (egy éves) füzet ép most jelent meg. 10 közleményt tartalmaz, havonként fog megjelenni, szerkeszti Miller S., Yonkers N. Y. Nyomatik pedig Budapesten Katzburg nyomdájában. Előfizetési ára egy évre 2 dollár.

*

A nagy historikus **Eduard Meyer**, miután az ókor történetét öt kötetben megírta, legújabbán a kereszténység eredetét és kezdeteit adja elő három kötetben, melyek közül eddig az első két kötet került kezünkbe. (*Ursprung und Anfänge des Christentums. Stuttgart—Berlin 1921*). Az első kötet az evangéliumokról szól, a második a zsidóság fejlődéséről, vonatkozással nazareti Jézusra, mint a címlap mondja. Szerény nézetünk szerint logikusabb lett volna először a zsidóság fejlődését előadni és aztán az evangéliumokat ismertetni. Sokat olvasván ebben a könyvben, különösen a második kötetben, nem látunk benne nagy haladást a meglévő feldolgozással szemben. Schürer vagy Juster idevágó alapvető munkái megkapóbbak. Meyer művének előnye az, hogy sok benne más ókori népek történetéből és gondolatvilágából

a párhuzam. A theologiai irodalomra nézve minden esetre megnyugtató, hogy oly széles látókörű világtörténész mint Meyer, sem látja lényegében másképp a dolgokat, mint a lenézett theologusok. M. írt már a zsidókról más könyveket is, azokból, valamint a jelen munkából kitűnik, hogy nem tud héberül. Kár, hogy elemi botlásokkal díszteleníti e téren is érdemes munkáit. M. radikális állásponton van a zsidósággal (farizeusokkal) szemben és nagyjában a keresztény theológia szemüvegén át látja a nagy világ-geményt, a vallásfordulást. Részletek megbeszélése ily nagy munkánál ebbe az irodalmi szemlébe nem fér bele.

*

A berlini „Akadémia a zsidó tudomány számára“ publikációról már szoltunk utolsó füzetünkben. Most újabb két könyv van előtünk. Az egyik *Baer F., Untersuchungen über Quellen und Komposition des Schebet Jehuda (Berlin, 1923. C. A. Schwetschke & Sohn Verlagsbuchhandlung) VII, 85. l. 8°*. Ezt a kérdést, melyet évekkkel ezelőtt a Rabbiképzőn pályakérdésnek tűztünk ki, *Baer* szerencsésen oldja meg. Munkája 7 fejezetre oszlik, melyekben először kimutatja, hogy *Ibn Verga* és *Usque* több pontban közös forrást használtak, továbbá, hogy vannak ismeretlen eredetű tudósítások és szabadon költöttek, valamint egykoru értesítések. Sz. felmutatja a Sebet Jehuda idézeteit Joszipponból és Abravanelből. Végül következik a legjelentősebb fejezet a szerzőről és munkája jelentőségéről. Azon a nézeten van, hogy a munkát *egy* szerző írta (nem több) és hogy az első középkori apológiája a zsidóságnak. Verga a zsidók szociális helyzetére és viszonyukra is kiterjeszkedett. Beható dolgozat.

Az Akadémia másik kiadványa a misna szerkesztését vizsgálja (*Untersuchungen über die Redaktion der Mischna v. Chamoch Albeck, Berlin 1923, C. A. Schwetschke & Sohn, Verlagsbuchhandlung. VIII. 165. lap, 8°*). Két részből áll, az első vonatkozik a misna kompozíciójára (3—124), a másik a misna szövegére (125—165). Terjedelménél és tartalmánál fogva fontosabb az első rész. A második rész valójában nem a misna szövegével foglalkozik, a szó rendes értelmében, hanem „pótlásokkal a misnában“ és „lapszéljegyzetekkel a misnában“, végül a „hézagokkal“. Ez utóbbiakról nem szólnak, hogy az előrésznek némi tért szentel-hessünk. Általában kedvező ítéletet mondhatunk, habár nem tartjuk

a dolgokat annyira ujaknak, mint a szerző állítja és nem tartjuk jogosultnak a kemény ítéletet, melyet a szerző az eddigi misnakutatósról mond. A két főkérdés, melyek az első részben tárgyaltnak: az iskola és az első szerkesztés kora. Nem új kérdések. Az első fejezet felmutat misnákat különböző iskolákból különböző traktátusokban. A második fejezet misnákat különböző iskolákból, ugyanabban a traktátusban. A harmadik fejezet különböző iskolák nyomaít keresi a misnában. A negyedik szól az első szerkesztésről. Bemutatván a tartalmat rátérünk néhány részletre.

Albeck rámutat arra, hogy a misna egyes tételei, melyek több tárgyat foglalnak össze, de amelyek egymástól különböznek, rendszeren a megfelelő traktátusban szövszerűen ismételtetnek. „Az összefüggés megszakitása oly módon, hogy az egyik rész az egyik traktátusban, a másik pedig a másik traktátusban külön tárgyalatnék, seholsem figyelhető meg“ (11. lap). A „seholsem“ nem áll. Kiváló példa az ismert tétel:

1. שבועות שתיים שהן ארבע.
2. ידיעות הטומאה שתיים שהן ארבע.
3. יציאות השבת שהן שתיים ארבע.

(Sebuót I. 1.) מראות ננעים שנים שהן ארבעה.

Ebből az első kettő azért tartozik együvé, mert együtt állnak. Mózes III, 5, 3, 4 és ugyanezért Sebuót traktátusban a talmud részletesen tárgyalja. (3) Sabbat traktátus elején ismételtetik, (4) pedig Negáin elején. *Mindkét helyen az összefüggésből kiszakítva.* A bibliai versek szerint első helyen (2) lett volna említendő, de a traktátus miatt, amely שבועות, megfordították a sorrendet, mint tőszafót helyesen megjegyzi. Sebuót traktátus első öt fejezete az említett bibliai fejezet első versein alapszik, mint 30 év előtt Königsberger „Monatsblätter“-jében kimutattam, a főhely tehát Sebuót traktátusban van. Sabbat első misnájáról a toszafisták, ezek az éleseszű kritikusok, már megjegyzik, hogy nem az első misnában kellett volna említeni, hanem később a szombatban tiltott munkáknál, mire nem találnak kielégítő feleletet. Sebuótban is hasonló kérdést vetnek fel, amire szintén nincsen kielégítő feleletük. A helyes felelet az, hogy a misna-szerkesztő akár Juda I., akár a forrása a más helyről vett részletet a traktátus-elejére tette. Ennyit röviden. Semmi esetre sem áll A. tétele. Helyes azonban az, amit A. 12. lapon mond, hogy a tannaita iskolák a misnákat oly összefüggésben és oly formában rendezték, amilyenben eredet-

ileg tanították. Ezt a tételt előadásaimban számtalanszor hangsúlyoztam magam is. A héber nyelvnek, mint a magyarnak is, nincs terminusa a könyvszerzésre (a német *verfassen*). Azt mondja a héber is, a magyar is: *irta*. A hagyományt azonban nem irták le, így a misnát sem. Ha tehát azt akarták kifejezni, hogy valaki misnát szerzett, vagy azt mondták „tanulta“ (שנה) (תני) vagy pedig תקן. A szabatosabb ez utóbbi, mert שנה nem fejezi ki a szerzőséget, hanem pusztán az *előadást, elmondást*. Berákót 28a azt mondja Edujót traktusról: *בו ביום נשנית* a mi kiadásaink olvasata szerint *De van más olvasat is: בו ביום תקנים*. Ez a helyes olvasat és ez is azt jelenti, hogy „szerezték“, „megalkották“. Minthogy תקן ige rendszeren „javítást“ jelent, kiszorította ezt a *נשנית* szó. Albeck (111, 2. j.) a תקן szó félrevezette, azt hiszi, hogy „umredigiert“ (azaz javítás) értelme van.

Muckle Friedrich, *Der Geist der jüdischen Kultur und das Abendland*. (Wien-Leipzig-München, 1923.) Ez a gyönyörű kiállítású, 659 lapos kötet a Kautzsch bibliafordítása és a radikális kritika néhány műve alapján készült. Magas szempontok és évszillogó dikció tüntetik ki, valamint gazdag képzelet, amely az évezredek felett csapong. Az agáda nem speciális zsidó tulajdonság, általános emberi. Ahol a források hiányzanak, előáll a képzelet és a történeti konstrukció. Muckle más népek történetének sémáját ruházta rá a zsidó nép történetére, melynek egyébiránt nagy bámulója. Oly dicsőítő nyilatkozatokat, mint Muckle, zsidó historikus nem is merne tenni, Grätzet sem véve ki. A könyv tartalma nem fedi a címet, hacsak nem vesszük igazolásul az utolsó fejezetnek az egész könyvvel azonos címét. Ezt a 8 lapos fejezetet ez a mondat vezeti be: „In der abendländischen Geschichte lebt der Geist der jüdischen Kultur — dieses im weitesten Sinne genommen und ohne dem üblen Nebensinn des Schlagwortes betrachtet — in einer noch kaum geahnten Stärke fort. In allen Kulturen des Abendlandes schwingen irgendwie Kräfte der jüdischen Seele mit.“ A többi is nagyon érdekes, de térszűke miatt többet nem idézhetünk. Wilson is ezen a nézetben van, ha nem is fejezte ki magát oly magasan szárnyaló mondásokban, mint Muckle. Kellemes olvasmány, betegnek is jól esik. — Muckle következetesen Nebim-ot ir Nebiim és Melech-et Moloch helyett.

The American Jewish Year Book 5683. September 23. 1922. September 10. 1923. Vol. 24. Edited by Harry *Schneidermann* for the American Jewish Committee. Philadelphia. The Jewish Publication Society 1922. Ez az 570 lapos finom vékony papírra nyomott évkönyv gazdag, változatos, felvilágosító tartalmával felülmúlja az összes zsidó naptári évkönyveket. Van benne rendszer, nemcsak a jelen kötetben, hanem abban is, hogy az egyes évkönyvek más-más hasznos tudnivalót közölnek. A jeles évkönyv praktikus módon utal előző évkönyveinek kiválóbb közleményeire. Megtudjuk belőle, mily számos hasznos szervezeteket létesítettek az amerikai zsidók. A jelen évkönyv 18 közleményéből kiemeljük a következőket: Visszapillantás az 1922. évre, (objektív és igen gazdag tartalommal). Kiváló zsidók az Egyesült Államokban Dobsewage I. G. tollából. Körülbelül 2000, születési évük és helyük megjelölésével, közöttük magyarok is szép számmal. Zsidó időszaki sajtó az Egyesült Államokban. A „Jewish Publication Society“ (irodalmi társulat) beszámolója zárja be a kötetet.

IRODALMI HIREK.

Megjelentek és beküldettek:

Dr. Kecskeméti Lipót, Vallási zsidóság és nemzeti zsidóság, Nagyvárad, 1922 — **Dr. Venetianer Lajos**, A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére, Budapest, 1922. Fővárosi könyvkiadó részvénytársaság főbizománya. — **Dr. Guttmann Simon**, A béke gondolata a bibliában nyelvtudományi és történeti alapon. Az IMIT. által pályadíjjal koszorúzott mű. Az IMIT. és az abonyi izr. hitközség támogatásával [Budapest, 1922.] **Fellegi János**. Zsidóság és kereszténység, Budapest, 1922. — **Lőw J.**, Száz beszéd, Szeged, 1923. — **Linksz J.**, Az áldás forrása, Karcag, 1923. — **Lőw J.**, Madách, Rathenau, két emlékbeszéd, Szeged, 1923. — **Szabolcsi Lajos**, Az áruló. Tragédia, Budapest, 1923. (Egyenlőség kiadása).

Népszerű zsidó könyvtár. Szerkesztik: *Bánóczy József* és *Gábor Ignác*. I. Eötvös: A zsidók emancipációja. II. Goldziher: A zsidóság lényege és fejlődése I. III. Blau: A talmud. IV. Kiss: Salamon ibn Gabirol. V. Heller: A héber mese. VI. Gábor: Manoello élete és költészete. VII. Goldziher: A zsidóság lényege és fejlődése II. VII. Sebestyén: Makai Emil. IX. Rubinyi: Kiss József. (Budapest, 1922.).

KUTFÓK.

I.

Esterházy Pál herceg, Magyarország nádora, 1694. október 31-én egy köpcsényi zsidót ajánl Pozsony város tanácsának, hogy a szabad királyi város területén lakhassék és ott foglalkozást űzhessen.

Generosi, Prudentes, ac Circumspecti Domini, Amici Nobis observendi. Salutem, et Officiorum nostrorum commendationem. Ez levellem praesentáló Sido, akarván ekkoráigh való szállásáról el költözkeödni, és az Város fundusára magát helyhesztetni. Minek-okáért akaránk ez leveltünk által requirálnunk kegyelmeteket, légyen dolga recommendálva kegyelmeteknél és az Városi funduson alkalmasztassa eötet kegyelmetek, hogy protectioiok alatt lévén, keresse kenyerét, nem lévén idegen az szállástul való fizetéstül. In reliquo Eltesse Isten jo egészségben kegyelmeteket Datum Viennae, 31 8 bris Anno 1694.

Praetitulatarum Dominationum Vestrarum

Amicus Benevolus

Paulus Esterházy m. p.

Külsejen: Generosis, egregiis, Prudentibus, ac Circumspectibus Magistro Civium, Judici, Ceterisque Juratis Civibus N. N. Liberae Regiaeque Civitatis Posoniensis Nobis observandis, Posonium.

Exhibitae 2 Novembris 1694. recommendatur certus Judaeus pro admissione ad habitandum in fundo Civitatis.

Judaeus certus commendatur, ut in Fundo Civitatis Commorari possit. 31. Octobris 1694 emanatum.

Eredetiye a köpcsényi uradalom pecsétjével Pozsony város levéltárában, Lad, XXXVI, no. 135.

II.

Esterházy Pál herceg, Magyarország nádora, 1695. szeptember 25-én figyelmezteti Pozsony város tanácsát, hogy retorziót fog alkalmazni, ha a jövőben megtiltja köpcsényi zsidóinak a sz. kir. városba való menetelt és hogy ott kereskedhessenek.

Generosi, Egregii, Nobiles, Prudentes item ac Circumspecti Domini Amici Nobis observandi.

Salutem et Officiorum Nostrorum commendationem. Panaszképpen detegálták előttünk Köpcsény Sidóink, nem tudván mi okbul kegyelmetek bé nem ereszti őket a Városban hogy kereskedhetnének, holot ennek előtte mindenkor Szabad volt nékik ottan keresskedny. Annakokáért akaránk kegyelmeteket praesentibus requirálnunk, emlétet Sidóinknak kereskedésre való bé járásokat megh ne gátallya kegyelmetek hiszen Pálffy Ur Sidóinak Sincsen nagyob jussok mint ezeknek, mégh is csak szabadon kereskednek, mindazonáltal ha tovább sem foghja be ereszteni kegyelmetek őket, talán tudhatunk mijs kegyelmeteknek más dologhban hasonlóképpen Szolgálny. In reliquo Isten éltesse kegyelmeteket. Datum Viennae die 25. Septembris 1695. Praetitulatarum Dominationum vestrarum.

Amicus ad officia heratus

Paulus Esterházy.

Külsején: Generosis, Egregiis, Prudentibus, item et Circumspectis Dominis N. N. Judici, Magistro Civium, Caeterisque Liberae ac Regiae Civitatis Posoniensis Juratis Civibus etc. Amicis Nobis observandis Posony.

Judaeorum Palatinalium admissionem pro quaestu hic exercendo tangens. 25. Septembris 1695 emanatum.

Exhibitum 5. Oktobris Anno 1695 ratione Judaeorum Palatinalium admittendorum pro quaestu exercendo responsum vide in libro Conceptorum.

Eredetije papírfedelü pecséttel Pozsony város levéltárában. Lad., XXXVI, no. 144.

Közli: *Dr. Büchler Sándor.*